

MAGYAR NAPLÓ

XXX. ÉVFOLYAM 2018. DECEMBER
www.magynaplo.hu

„Az üdvösség
fekszik ebben
a bölcsőben”

VASADI PÉTER

„Arról
a zokogásról
jut most
eszembe Péter”

ÁGH ISTVÁN

„szemünket
marta
a hósvatag”

IANCU LAURA

„Túlélés volt
vagy halál”

HÓVÁRI JÁNOS

Nagy László
García
Lorca-fordítása

KATONA ESZTER

„Nyíregyháza az én Széphalmom”

Interjú Nagy Zsukával

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,

a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/store/>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

A folyóirat megrendelhető

szerkesztőségünkben is:

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Karácsony

Talán azért találtál ki a keresztények, hogy Karácsonykor, Jézus születése napján feldíszített, gyertyafényben csillogó fenyőfát állítsanak, mert e különleges napon látni akarták gyermekeik arcán a csodálatot, örömet, elragadtatást. Mindazt a boldogságképességet, amit az emberi lények – fogantatásuk pillanatától kezdve – Teremtőjüktől kaptak. A világ dolgairól még semmit sem tudó gyermeklelkek már birtokában vannak azon felismerésnek, hogy ez a teremtett világ nemcsak tökéletes, de káprázatosan gyönyörű is. Az eget kékje, a tornyos habfelhők fehérje, a nagy vizek eget tükröző pompája, az éjszaka szikrázó csillagboltozata... Az erdőségek zöldje, nagy hegyek jégsipkája, szelek suhogása, vizek csobbanása, madarak éneke... A gyümölcsök íze, virágok illata... Még a picinységek is: egy hópehely mintázata, egy rovarszárny erezete, egy mákszem gömbölyűsége... Minden, ami az Ő teremtménye, örömeztetünk kiapadhatatlan forrása. A keresztények mindebben hitéletük egyik alaptételének bizonyítását látják: mindnyájan az Ő gyermekei vagyunk. A szeretet gyermekei, hisz olyan világot teremtett nekünk, amelyben létünk minden pillanatában örvendhetünk. Amelyben lelkünk megemelkedhet – akár az Ő lábai előtti magasságokba is.

Gyermekeik átszellemült arcában a keresztények azonban meglátják hitéletük egy másik alaptételének bizonyítását is. Az emberi közösségekben való létünk lehet megpróbáltatásokkal teli, akár golgotai kínokat hordozó, keserves, ostorcsapások, gúnyolódások, gyűlöletek közepette alig elviselhető – amelynek végén megjelenik, akár a keresztre feszítés kínjainak iszonyatával, a halál –, mégis... Ha gyermekünk elragadtatott arcába nézünk, egy szemvágásban, homlokívben, hunyorításban, mosolyban megtalálhatjuk a magunk elveszett gyermeki arcát. Olykor már eltávozott szeretteink vonásait... Elámulunk kislány unokánkban felbukkanó nagyanyánk egy gesztusán. Tehát: létezik feltámadás. Tévelygéseink, hitetlenségeink, bűneink ellenére az örök élet. Krisztus születése napját azért ünneplik pompával a keresztények, hogy hirdessék: tudatában vannak a Teremtőtől kapott születés misztériumának.

Áldott Karácsonyt minden keresztény léleknek!

Marosi Gyula

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (örökös elnök),
Báger Gusztáv, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kó Pál, Salamon Konrád,
Szakály Sándor, Vasy Géza

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán**

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: **Bíró Gergely** (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

MUNKATÁRSÁK

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)
Mobil: (70) 421-9580
E-mail: magyarnaplokb@gmail.com

Berta-Havasaljai Matild (ügyintéző)

E-mail: bertahavasaljaim@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 410-5784

Bolla Eszter (szerkesztő,

Oláh János szerkesztői ösztöndíjas)
E-mail: bollaeszter@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 410-3962

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Kondor Péter (szerkesztő)

E-mail: kondorpeterjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 410-3417

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)

E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 410-3192

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó

(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János

(ügyvezető)
E-mail: titkarsag@iroszovetseg.hu

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: **Oláh Mátyás László**

*

A címlapon: **Nagy Zsuka**
(Fotó: Karádi Nóra)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.

Marosi Gyula: *Karácsony* 1

SZEMHATÁR

Vasadi Péter: <i>Vannak...</i>	3
Ágh István: <i>Miért sírt Pilinszky János?</i>	4
Iancu Laura: <i>Hóban; Hívások; Irányok</i>	6
Pálinkás Mihály: <i>Új Megváltó</i>	7
Tóbiás Krisztián: <i>A mikulás rakétája</i>	9
Kókai János: <i>Variáció egy témára; Narancs és Óceán</i>	11
Árkossy István: <i>A bűvös kör</i>	12
Serfőző Simon: <i>Útjában az időnek</i>	15
Ligeti Dávid: <i>Finis Hungariae</i>	16
Both Balázs: <i>Kökert; Triolett</i>	21
Hóvári János: <i>Gondolatok az első világháború tanulságairól</i>	22
Kopácsy Gergely: <i>Tárgyalások két „egyenrangú” állam között</i> <i>Beszélgetés Hollósi Gábor történésszel</i>	29
Kállay Kotász Zoltán: <i>A kapu</i>	31
Ladik Katalin: <i>A Hold sötét oldala; Az eltűnt tojás helyén;</i> <i>Megszerezte az életből kilépés engedélyét; Saját</i>	35
Vasas Géza: <i>Nehéz idők évfordulóin</i>	36
Aniszi Kálmán: <i>Egy váradai költő emlékezete</i>	39
Kalász Márton: <i>Pfalzi emlék – Edenkoben; Tört szemüveg</i>	40
Franziska Gerstenberg: <i>A szürke torony</i>	41
Jánosi Zoltán: <i>Nagy László föltámadt drámafordítása</i>	44
Katona Eszter: <i>A Bernarda Alba háza és Nagy László fordítása</i>	46
D. Molnár István: <i>Költő, drámaíró, egyházfő és rendszerváltó III. rész</i> ...	52
Tóth Erzsébet: <i>Az álom hidja újra felépül...</i>	55
Nagy Zsuka: <i>esti modalitás</i>	56

NYITOTT MŰHELY

Karádi Zsolt: „Tolókocsiba ülteted az álmaidat” <i>Beszélgetés Nagy Zsukával</i>	57
---	----

KÖNYVSZEMLE

Bogoly József Ágoston: <i>Nyolc közelítés Tömörkény István életművéhez</i> <i>Tömörkény 150. Tanulmányok a 150 éve született Tömörkény István</i> <i>tiszteletére</i>	65
Diószegi Szabó Pál: <i>Az igazságosztó Rózsasándor,</i> <i>avagy „a reményhal meg utójára...”</i> <i>Bene Zoltán: Az érdemes, nemes Rózsasándor kalandjai</i>	67
Mák Ferenc: <i>Tizenkét stáció a bojtortjánnal szegélyezett úton</i> <i>Stanko Andrić: Szimurg – A szlávön élet regénye</i>	68
Szerzőink	70

Lapszámunkat I. világháborús emlékművekről készült fotókkal illusztráltuk, a felvételeket Oláh Katalin Kinga, Laki Krisztina (Kaposvár) és Arany-Tóth Attila (Hódmezővásárhely) készítette.

A Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozata Illyés Gyula-díját idén **dr. Vasy Géza** író, irodalomtörténész és **Dávid Gyula** író, irodalomtörténész kapta. A díjak átadására az Akadémia közgyűlésén, a Pesti Vigadóban került sor 2018. november 22-én. Gratulálunk a szerzőknek!

VASADI PÉTER

Vannak,*

kell, hogy legyenek életünkben olyan órák, napok vagy időszakok, amikor igazán nem számít semmi, sem a gondok, sem a tervek, sem a kicsiségünk, sem a magányunk, sem az idő múlása, csak az öröm, csak a játék, csak a szeretet, csak a pillanat pazarlása, csak a jelen. Isten tékozló jóságában, tiszta szentségében – mert homályos szemünkben naivitásnak látszik – és fantasztikus szabadságában azt akarta, hogy az ember élete tiszta szeretet legyen, öröm és önfeledtség.

Ez azonban nem megy. Ebben megbuktunk. Nem Isten tehet róla, hogy mi vagyunk kevesek. A szenvedést éppen hogy elviseljük. A magány fáj nekünk. A szeretetlenség összetör. De Isten nem rója föl, hogy gyöngék vagyunk. Mióta látja, hogy folyamatosan megbukunk, velünk szenved. Velünk fáj, velünk szorong, ügyeskedik, kintart, kalkulál és remél. De nem adja föl a tervét: nemcsak Karácsony estéjén villan föl Isten, mint sötétségünk öröme, hanem Ő mindig és egészen önmagát szánja nekünk. Örök születést, örök szeretetet, örök örömet. Azért, mert ő Isten, tehát nem érheti be kevesebbel.

Ezért, ha azt hisszük a Karácsonyról: na, végre, itt van a szeretet ideje, tévedünk. Mert minden idő a szeretet ideje. Még akkor is, ha ez nem megy, vagy csak nagyon nehezen megy. És minden idő az ajándékozás ideje. És a legfőbb ajándék nem valami, hanem valaki: Isten Fia. Ezért bármilyen leleményes ajándékot adjak, ha magamat megtartom magamnak, nem adtam semmit. Ha Isten magát adja nekem, ad-

hatok-e mást neki, mint magamat? Jézus Krisztus két karja nem roskadozott a selyemszalaggal átkötözött dobozoktól, ő maga roskadozott, amikor sovány vállára vett minket, az egész világot, hogy megtisztított ajándékként adja oda az Atyának, önmagában pedig az Atyát nekünk.

És nemcsak néhányunkra gondolt, hanem mindenkire. Kimondhatatlan elhatározás ez, amely elnéz a megvetés, a gúny, az értetlenség, az akadémikuskodás, még saját halála fölött is, és csak egyet akar: szeretni, mert egyedül ez az élet. Ez az élete. Az kell, hogy Karácsonykor mélyen megértsük, a kis Jézus bölcsőjében a történelem, az emberi sors, a halál vett teljes fordulatot. Az üdvösség fekszik ebben a bölcsőben. Nem pedig egy reformtörekvés, nem valamiféle frappáns magyarázat, nemcsak jóvátétel, hanem Fiának képében maga Isten. Ezért jó okunk

van az örömről. És hogyne örülnénk egymásnak, ha ő is örül nekünk?

Vlagyimir Szurovcev: I. világháborús hadifogoly emlékmű (2015)

* A költő hagyatékából előkerült írás.

ÁGH ISTVÁN

Miért sírt Pilinszky János?

*Azok a hatvanas évek! mikor már fölszáradt a vér,
de még feketén átütött a felejtés gézkötésén,
mintha a rezsim a forradalom céljait teljesítené
a szabadság látszatát keltő, adagolt engedményekkel,
a letiltott Pilinszky verseskönyve is megjelent,
bár azon a hajnalon valakit még fölakasztattak,
s költészetét egyszerre kinevezték antifasisztának,
de a Gulágot, Recsket, Kistarcsát is jelentette
a nyers marharépat fuldokolva rágó francia fogoly,
s amit a költő, a magyar katona Harbachban látott.*

*Ezt tartotta jellemző burzsoá trükknek a titkosszolgálat,
s beindította gépezetét a nyugati útlevéllal,
értésítették az attasékat és a tudósítókat,
a mozgalmi emigráció szórványait, hogy figyeljék
napi mozgását! kinél lakik? kivel találkozik? a viszonyt
elvált feleségével, Anna M. festővel fölüjította-e?
hajtsanak föl számára nőt, netán azonos nemű partnert,
lessék ki kapcsolatait a kiadókkal, világlapokkal,
a Notre Dame s az Angyalvár körül felbukkanva
miféle lehetséges egérutakon próbál disszidálni?
tűrhetetlen gondoskodással hajszolnák száműzetésbe,
de ő csak a végtelen csönd avantgárd színpadát fedezte föl,
kedves barátja volt a Triznya kocsmá vendégeinek,
míg a hivatali nyelv egyre érthetlenebbé vált körülötte,
s mit buzgón terjesztettek, házassággal hitelesített változatban,
maga sem gondolta, hogy éppen meglőgni készül,
s egyszerre, bár még a vízum le se járt, kigondoltak egy
zseniális csapdát, hízelgő ajánlatot, amivel döntésre bírják,
s megtisztelik, hogy a magyar íródelegáció tagja lehet,
amit Pilinszky a hazarendelés aljas cselének tartott,
egy nappal előbb repült Rómából Belgrádba,
hogy el ne késsen, bár csak másnapra foglaltak szobát
a Szlavíjában a Budapestről érkező delegáció tagjainak,
én Szkopjéből utaztam, mint egy kíváncsi ösztöndíjas,
ott virrasztott a hallban csomagjai fölött, míg a portás
meg nem szánta valamely hátsó szuffnival,
aztán már rendben, megszokott módon folyt le
a látogatás, fölolvasással, fogadással, ismerkedéssel,*

őt külön elvitték a fasizmus áldozatainak temetőjébe,
 s végül a nagykövet meghívott bennünket irodájába
 mint az írószövetség elnökének kíséretét,
 konyakozás közben Pilinszky helyzete is szóba került,
 megdicsérte, hogy helytelen szándékától elállt,
 hiába tiltakozott, hogy eszébe sem jutott kinn maradni,
 a követ fokozatosan vált udvariasból vallatóvá,
 akkor a szeme fönnakadt, nem látszott, hova néz,
 alacsony volt, de ülve is fölénk tekingetett,
 egyre jobban begerjedt saját szavaitól,
 hatalmát hévvel demonstrálta előttünk,
 szinte minden embergyűlöletét áldozatára hányva,
 ami a fáradtságos tisztsége alatt felgyülemlett,
 viszont a kegyelemdőfést már az elnökre hagyta,
 Miért vagy te az Új Embernél? Elfordultál tőlünk!
 Pilinszky megvonaglott, mint valami elektrosokk alatt,
 vádolva védte s megtagadta magát, ti löktetek közéjük,
 belegörnyedt a fotelbe, és keservesen sírva fakadt.

Arról a zokogásról jut most eszembe Péter,
 aki háromszor tagadta meg Jézust, mielőtt
 a kakas másodszor megszólalna, mikor
 elvegyült a tűznél melegedő népség között,
 ő is hírekre várt Kajafás házának udvarán,
 és a főpap szolgálója fölismervén, mondta,
 Te is a názáreti Jézussal voltál. Nem ismerem.
 Nem hozzá tartozom, válaszolta Péter,
 s az ott állók előtt esküdözött és átkozódott,
 Bizony, közülük való vagy, hiszen galileai vagy,
 ijesztgették, míg el nem tűnt közülük,
 s mikor nem látta senki, keservesen sírva fakadt.

Pásztor János: I. világháborús emlékmű, részlet (Hódmezővásárhely, 1938)

IANCU LAURA

Hóban

*Anyám vaját köpült,
arcunkra csapódott a sav –
fehérek voltunk,
szemünket marta a hósivatag.
Egy ujjni vaj futott össze.
Szenteste volt.
Halottak vitték a temetőbe'. Hegyalakban,
hóbunda volt sírjele.*

Hívások

*fáj a szám amikor mondom
jobb ha tovább alszol
hívlak máskor
pogányszagú minden szavam
ha ruha volna sem vetném le
napraforgó búsulásom
fáj a szám amikor mondom
fáknak dőlök
Szűz Mária kőlábának
jönni látlak s veled jönnek
elringatott földutakon
fáj a szám amikor mondom*

Irányok

*Még nem tudom, mit mondok majd...
Hol vagy, mikor meztelen gyermekkel álmodom?
Hagyod, hogy sírása megfullasszon!
Mi vagy te, bennem szántó eke?
Hazának hívom a hétköznapiakat.
Két irányból intenek. Türelmét méri rajtam
az ég –
Félig nyár van. Fél szárnyal repülnek a vércsék.*

PÁLINKÁS MIHÁLY Új Megváltó

A mátrai üdülőfaló lehangoló képet mutat január elsején és másodikán. A sziporkázó szilveszteri színekre és hangokra rideg, süket délelőtt és komor délután következik. Az utcákon szétszórt konfetti, tűzijátékok pörkölődött maradványai, szétduzzant vetőcsövei, villanydrótokra akadt, ernyedten himbálózó lufik, színes papírszalagok. A szálloda és az apartmanok parkolóiban, a nyaralóházak udvaraiban álló autók körül pakolászó emberek, hevenyészve magukra kapott kabátban, sapkában. Igyekeznek mindent elrendezni, sokan az autót is beindítják már, hogy melegegjen az utastér. Százféle ember: borostás, nyüzött képű férfiak, sápadt nők, álmodozó lányok és fiúcskák, viháncoló gyerekek. A szilveszteri multság és az azt követő kábult vagy éppen szerelmes éjszaka mindenkin meglátszik.

Január másodikán késő délutánra az utoljára távozó autók féklámpái is fölviannak a kis falut magamögött hagyó kanyarban. Azután már csak a szokásos forgalom marad. Egy autógumis lovas kocsicsatog végig az aszfaltos úton, rajta az erdőben gyűjtött hulladék fa. Az egyik mellékcaból öreg autó kanyarodik ki. Jellegzetes szuszogásával megjelenik Egerből a menetrend szerinti busz is. Egy asszony hazafelé biciklizik, egy járdán ballagó férfi ráköszön.

A faluban kevés az őslakos, házaik külsőleg is mások, mint a nyaralók és a vendéglátással hivatásszerűen foglalkozó apartmanok. Többnyire öregebbek, elhasználtabbak, udvarukban régebbi autók állnak, még felfedezhetők a szocialista korszak Ladái, Skodái, Wartburgjai, és vannak „németből”, Svájból behozott, kiszolgált Opelek, Fordok, BMW-ék is.

Télen a faluban a kémények jól mutatják a társadalmi különbségeket. A legszegényebbek kéményei feketén füstölnek, szemet-torkot maró búzzel, mert itt minden hulladékot eltüzelnek, rongyokat, műanyag flakonokat, a tiltás ellenére autó- és bicikligumikat, gezemicét. Ezeknél kissé magasabb társadalmi szintet jeleznek a sűrű sárga füstű kémények: itt nedves hulladék fa, dobozpapír, fűrészpor adja a meleget. A szép fehéres-barnás háromszögű hasábokra vágott tűzifának áttetsző, jó illatú a füstje, s gázfűtésre utal a kémények fölött vibráló levegő és vízgőz.

Nem gazdag a falu, de békében élnek itt az emberek. Karácsonykor a főtéren betlehemes is van, nád-fedeles jászollal, szalmával, élethűre festett fa tehenekkel, birkákkal, dundi arcú, bepólyált kis Jézussal, mosolygós Máriával, szelíd arcú, lámpást tartó Józseffel, a nyájas három királyokkal, fölül nagy sárga csillaggal, szépen kivilágítva.

Ünnep után gyorsan helyreáll itt a rend, bár az utcákon szétszórt konfettiből, a tűzijátékok maradványaiból talán nyárra is marad emlékeztető, és a villanydrótokon sokáig himbálóznak még a lufik, a színes papírszalagok. A falunak van egy szállodája is, szépen felújított kastélyban, előtte park fákkal, szobros szökőkúttal, kör alakú virágágyással, tíz-tizenkét szoba csupán, de az év nagy részében így sincs telt ház.

A falu körül ott a Mátra, titokzatos erdőivel, hangjaival, kaptatós domboldalaival, amelyek egyikén török kori várrom hívogatja a lihegni vágyókat. Az egri vár tarisznyavára lehetett, s amikor a török elfoglalta Eger, ezt a várat lerombolták, azóta csupán csonka fal, de ha felkapaszkodsz ide, szép kilátás a jutalmad, a dombot közrefogja két vasúti sínpár, igaz, ezeken vonat ritkán jön.

A faluból nem könnyű rátalálni a várromhoz vezető ösvényre. Amikor végre rátérsz, felfedezed, hogy van itt még egy falu: a cigányoké. Még Magyarországon is ritka, hogy a magyarok és a cigányok (persze, magyarok ők, de cigányok is) házaik ennyire elkülönüljenek. Ha keresed a várrom turistajelzést, az út lefelé halad, és egyszer csak egy felirathoz érsz, dűledező ház oldalára pingálta valaki fekete nagybetűvel: GETTÓ. Igaz, a feliratot átfestették, de a festékszórás fekete sávjai mögött olvasható maradt.

Ez már a cigányok, vagy ha úgy tetszik: a romák földje. Az elkülönülést itt a természet is segítette: a dimbes-dombos vidéken a magyarok által lakott utcák a felsőbb részeken kanyarognak, a templom a falu legmagasabb dombját uralja, éjszaka a falu minden pontjáról látszik a templomtorony kivilágított órája. Csak a cigányok utcájából nem, mert az a völgyben bújjik meg, ahol a várromhoz vezet az ösvény. Az utca aszfaltozása kis távon belül elfogy, agyagján vízerecske tocsog, hol szélesebb, hol keskenyebb a járás, amit itt-ott elszáradt gyomnövények, felszínre mosódott gyökerek nehezítenek. A cigányok házaik girbegurbán sorakoznak, főleg az utca egyik oldalán, amelyet meredek agyagfal zár le, sok ház szinte annak van nekiragasztva. A házak különbözőek: van magasabb téglaház, nagy ablakokkal, díszítésekkel,

jobb időben akár tisztartó háza is lehetett, de a legtöbb falát sárból tapasztották, soknál helyenként csak deszkák jelentik a falat. Tetőből van cserép-, bádóg- és szalma- egyaránt, a kéményekből fekete vagy sűrű sárga füst tódul ki, ha füstölnek egyáltalán. A kerítések is különböző anyagokból kerültek, deszkából, drótból, napraforgószárból, de néhol hiányzik a kerítés. Némelyik udvarban ól is van, amelyben visítva követeli a malac a vacsorát, másutt kecskék és birkák dagasztják a januári sarat, és tyúkok kapirgálnak élelem után.

Bár sötétedik, a telepen nagy az élet, a gyerekek kettesével-hármasával bicajoznak, lármájuk elnyomja a biciklilánc roppanásait, a kerekek nyikorgását, a gyerekek körül egy fekete kutya csahol, egy másik barna kutyát egy kisfiú próbál meglovagolni, az állat vonakodik, de nem kap a fiú felé. Odébb két kamasz srác évődik egy cigarettázó lánnyal, suhancok kisebb csoportja érkezik éppen a várrom felől, tréfálkoznak egymással. Nyikordul az egyik ház ajtaja, egy asszony egy fazék szennyes vizet suhint ki az udvarra, egy másik udvarban egy férfi fújja a cigarettafüstöt a lehülő levegőbe. Éjszakára meghártyásodnak majd a pocsolyák, és nem olvadnak tovább az itt-ott még meglevő hófoltok, de eső és hó nem lesz.

A telep egyik kicsi, az ütött-kopottabbak közé tartozó házában a másnap reggeli disznóvágáshoz készülődnek, a teknőket, üstöket szépen kirakják az udvarra, a roskatag üstházra ráigazítják a kéménycsövet, egy férfi késeket élez, bent az asszonyok apró kockákra vágják a hagymát, és nagyobbakra a zsömlét. A disznó inkább malacka még, nyolcvan kiló, ha lehet, de le kell vágni, mert a pénz fogytán, és a családnak enni kell.

A kéthelyiséges házban sokan vannak, munka közben fogy a bor a hosszú nyakú, címkézetlen palackból, a felnőtteket idegesíti a pulyák viháncolása. Amikor egy hat év körüli kislány belerúg a pattogzott zománcú vándlingba, amelyből szerteröpülnek a zsömlékockák, kap néhány jókora nyakast az anyjától, vaskos szidalmak kíséretében. A kislány siwalkodik, odaszalad a nagyapjához, aki koszfoltos, csámpás zakóban, talán vadászoktól levetett, karima nélküli kalapban, félig befűzött, repedezett bőrbá-

ncban üldögél egy deszkaágyon a másik szobában, odabújik hozzá, könnyes arcát a zakóba fúrja, nagyapa pedig megsimogatja a fejét, vigasztalja. Majd feláll, behúzza a szobaajtót, a megvetemedett deszka nehezen enged, megzördülnek az ajtóüvegek, de csak sikerül, megigazítja az üveget takaró függönnyt, amelynek szálai között még ott van egy-két ősszel elnyomott légy múmiája. És mesélni kezd.

Akkorra teljesen besötétedik, de nagyapa nem kapcsol villanyt, és az ablakból látszik az a különleges csillag. Karácsonykor jelent meg a falu felett, azóta minden este ott világít, fényesebben a többi csillagnál. A falubeliek sokan észre sem veszik, mások megcsodálják, és mennek tovább, de nagyapa tudja, hogy annak a csillagnak jelentése van.

– Látod ott azt a csillagot? – mutat az ablakon túlra nagyapa.

– De szép! – mondja a kislány.

– Az a mi betlehem csillagunk – mondja nagyapa.

– Ugye beszélt a plébános úr a templomban a betlehem csillagról?

– Ami jelezte a Megváltó születését?

– De nekünk az nem hozott megváltást, csak a magyaroknak. Nekünk ez a mostani csillag jelzi az új Megváltót. A mi Megváltónkat.

– És milyen a mi Megváltónk? Mesélj róla!

– Nem jászolba született, állatok közé, hanem egy nagy király kék-sárga-zöldben csillogó palotájába, arany bölcsőbe. Nem rongyokba csavarják, hanem drága, finom kelmébe. A csörgője gyémántokból van.

– És mi lesz a mi megváltásunk?

– Azt nem tudom, de várj, amíg felnőtt! Talán minden szegénynek ad majd ételt és aranyat. Talán megdorgálja azt, aki kigúnyol bennünket. Az biztos, hogy az életünket megváltoztatja majd.

Nézik a csillagot a sötét szobából, az ágyon ülve, a függönnyös ajtó mögül behallatszik a beszélgetés, a pakolászás zaja, és a kislány elszenderül nagyapa ölében. Látja, hogy az új Megváltó cukrot, csokoládét ad neki és süteményt és szép piros pörgős szoknyát és fehér, csatos, kopogós cipőt. Jövő karácsonyra fenyőfájuk is lesz! És megkapja azt a rózsaszín kis bicajt, amelyet annyit nézegetett karácsony előtt a faluban, a vasbolt kirakatában.

TÓBIÁS KRISZTIÁN

*A mikulás rakétája**Részletek*

Anyu szerint harminckét darab
 töltött káposzta van a fazékban
 harminckettő
 és mind a mikulásé
 mert a mikulás mindig éhes
 messziről jön
 a szomszéd utcából
 és nagyon
 de nagyon éhes szokott lenni
 anyu szerint
 a mikulás csak enni jár hozzánk
 még jó hogy ilyen kákabélű vagyok
 mondja
 még jó hogy ilyen kevéssel is beérem
 épp ezért nem fogom soha
 sohasem fogom megérteni
 miért morog minden évben
 amikor jön a mikulás
 tán a naptárjába is be van jegyezve
 hogy mikor kell jönnie hozzánk
 töltött káposztát enni
 töltött káposztával tankolják a rakétát
 a mikulás rakétáját
 anyu szerint betankolja
 a mikulás betankolja mind a harminckét

töltött káposztát
 aztán itthagya mindenféle vackot
 két szem csokoládét
 meg minden ízét
 és viszi a fazekat
 tankolni
 anyu szerint
 számolta
 harminckét töltött káposzta van a fazékban
 szerintem van az háromszázhusz is
 azért ilyen ideges
 hajnal óta göngyöli
 a savanyúkáposzta-leveleket
 gyúrja a darált húst
 csak miattam
 azt mondja
 jegyezzem meg jól
 csak miattam
 göngyölget hajnal óta
 de majd egyszer felnövök
 és nem kell több
 töltött káposztát főznie a mikulásnak
 majd egyszer felnövök
 kákabelemmel együtt
 és tuti hogy lesz saját rakétám.

* * *

A tévében riportozzák a mikulást
 vetkőzni kezd
 mint azokban a filmekben
 amiket apa szokott nézni
 késő éjszaka
 vetkőzik
 kabátját
 szakállát
 félredobja a kanapéra

riportozzák
 kérdezik
 hogyan él a mikulás
 hogyan osztja azt a sok ízét
 csokoládét
 miből él a mikulás
 és honnan a rakétába
 az a sok-sok folyékony hidrogén
 a töltött káposztából

hogyan lehet annyi
 folyékony hidrogént előállítani
 riportozzák a tévében a mikulást
 nézem
 lehet ezentúl már csak a tévében látom
 a tévéből fogja küldeni a sok-sok ízét
 két szem csokoládét
 apró kis drónokkal küldi
 szanaszét a világba
 a sok kis ízét
 csokoládét
 és közben a tévében hallgatja
 a verseket
 lehet ezentúl a tévébe kell küldenem
 a hosszú listát
 mit szeretnék
 rakétát
 kombájnt
 tűzoltó locsolócsövet
 hogy aztán apró kis drónokkal
 ideröptesse az ízéit

két szem csokoládét
 és a tévében
 alsónadrágban hallgatja
 a verset
 amit tanultam vagy egy hétig
 apró kis drónok hozzák
 az apró kis ízeket
 és viszik a fazék töltött káposztát
 lehet így lesz
 de nem lesz jó
 biztos hogy nem lesz jó
 ha ezentúl már csak a tévében lesz mikulás
 az biztos hogy én az udvaron leszek
 várom mikor jönnek
 a mikulás drónjai
 apró kis drónjai
 izékkal
 csokoládéval
 nem lesz jó
 mert akkor ki fogja bekapcsolni a tévét.

Gách István: I. világháborús emlékmű (Tokod, 1931)

KÓKAI JÁNOS

Variáció egy témára

*Mozart egyik zongoraversenye szól a szülőszobában.
A fájdalom hallgat.
Az ápolók dallamra lépnek.
Ösztöneikben lüktet a menüett.*

*Te úgy nyújtod felém a kezed,
mint egy karmesternő.*

Vezényled az életet.

*Új szólamot hozol a világra.
Eddig megbújt a hangjegyek között.*

*A lassú tétel megnyugvás:
elernyednek izmaid,
a rondóra készülsz.*

*És amikor megkezdődik az örömteli körtánc,
végre felsír egy soha nem hallott dallam.*

Narancs és Óceán

*Kicsi vagy. Kézen foglak.
Szőke hajad arcodba fodorzódik.
Mintha az Óceánt látnám.*

*Még új neked ez a világ.
Járni tanulsz benne.
De már ötévesen is szíveket gyűjtesz.*

*Hintázol és tornagyakorlatokat mutatsz.
A tudatlanság örömeivel tegezel.*

*Nem szólítasz apának, nem vagyok az.
Mégis, valami hasadni készül bennem.
De ez olyan jó,
mint megfelezni valakivel egy narancsot.*

ÁRKOSSY ISTVÁN

A bűvös kör

Rajzos levél, avagy nyolcvanöt éve született Páskándi Géza

A nyáresti égbolton a Vénusz úgy világolt reszketeg fényével, mintha csak a valaha legszebben ragyogó égi világítótorony volna. Vajon magával ragadó látványa földi halandók számára az elkerülhetetlen égi kikötő irányát sugalmazza?

Ráérősen ballagtunk a csillag iránt, ahogy akkor, ott, a Lillafüred közelében fekvő Jávorkúton, még a kilencvenes évek elején közösen eltöltött családi pihenés alkonyórájában Géza megkívánta. Egy, a csapás szélén talált száraz ágat sebtiben alkalmi vándorbottá nevezett ki, ám a lassú sétára utaló ritmikus koppanásokat hamarosan felülírták az egyre súlyosabban aláhulló szavak. A kezdeti dialógus percekben belül monológgá változott, szándékosan nem szóltam hát, csak hallgattam megbűvölten: a szénailatú fuvallos estben hogyan áradnak költői lényéből az életigazság tiszta eszmei sugalmi, akárcsak hegyi forrásból a kifakadó víz, előbb érré, majd patakká, aztán erős sodrású folyóvá duzzadva. Kérdések és válaszok, majd újabb kérdések és újabb válaszok szüntelen kergetőzése „pörgette fel” a nyáridőt. Néha megállt, kellő hangsúlyt szolgáltatva ezzel is egy-egy témazáró gondolatának, amiket olykor még könnyed vonalakkal is illusztrált botjával a porban, mintha Arkhimédész a teljesség megértése felé vezető utat jelölné ki. A lét-nemlét filozofikus tartalma rávetült a fölénk kifesztett, sötétbe hajló égi kupolára, eközben úgyszólván „rajzolt” a szó, a poétikus szó, a Páskándi-gondolatképeket megjelenítő személyes erő. Mert amikor a pattanásig feszülő szellem nem jut már kellő térhez a számára kijelölt testben, tovább gyűrűzik auraként, olyanokat is megérintve, akik képesek fogni lelki antennáikkal annak hullámain, ha már egyszer a bűvös kör hatósugarába bekerültek.

Igen, a Páskándi-féle bűvös kör. Az '56-os események után, a diákszövetség reformterveire fűzött megfogalmazásai miatt a román hatóságok börtönbüntetésre ítélték; Szamosújváron Rózsa Sándor nyomdokában, aztán perzselő délen a Duna-deltában tartották fogva. Hat esztendő után, 1963-ban szabadult, majd bukaresti kényszerlakhelyének feloldása után Kolozsvárra költözött. Itt találkoztunk a hatvanas

évek végén; ekkor érezhettem első ízben a kivételes rezonanciát, ami lényének belső energiáiból folyamatosan áradt, akaratlanul magára irányítva közvetlen környezetének mindenkori figyelmét. Ezidőben készült az Ifjúsági Könyvkiadó megjelentetni *Szebb a páva, mint a pulyka* (1968) című gyermekvers kötetét, amelyet nekem szánt illusztrálásra; valójában e munka során kerültünk közelebbi kapcsolatba egymással. Aztán még ugyanabban az esztendőben az Irodalmi Könyvkiadónál *Üvegek* című, revelációként ható novelláskötete is napvilágot látott, és mivel nála ritkán hagyott alább az iram, különösen termékeny időszak következett; ennek bizonyosságaként esett meg, hogy évente akár több könyve is került az olvasók asztalára. Műfaji határok nem korlátozhatták öntörvényű üzeneteiben groteszk és abszurd (abszurdoid) moralizáló látásmódját, parádésan színes írói palettájának prizmáján erről vall a vers, novella, elbeszélés, regény, mese, mesejáték, színmű, történelmi dráma, krimi-regény, gyászbohózat, groteszk eposz, esszé, tanulmány, vallomás, publicisztikai írás, film- vagy televíziós forgatókönyv, rockopera és mások. Írásait több nyelvre lefordították, színpadi műveinek angol változata New Yorkban aratott sikert, de a klasszikus irodalomból való, vagy a kortárs román költők műveinek magyarra fordításait is említenünk kell. A hitvitázó erdélyi püspök-drámák, az *Erdélyi Triptichon* (Dávid Ferenc, Péchi Simon, Apáczai Csere János) és az *Árpád-házi Triptichon* (Szent László, Könyves Kálmán, Vak Béla), Páskándi drámaírói munkásságának valódi ékkövei. E világnézeti, filozófiai és mélylélektani művek nyelvezetéről, mint szerzői nyílt műhelytitkokról, ezeket vetette papírra: „Nyelvi archaizálásra (különösebben) nem törekedtünk, sőt igyekeztünk maibbá tenni a beszédet, persze, néhol egy-egy régiesebb nyelvi fordulatot is becsúsztattunk. Azért cselekedtünk így, mert az idők folyamán azt vettük észre, hogy a legszebb archaikus beszéd sem hat már úgy, mint az élő. A publikum, ahogy archaikus szöveget hall, inkább hajlamos lírát sejteni mögötte, mint drámát.” Másutt, szüntelen kísérletező és újító szelleme az önmaga elé kitűzött írói felelősségről így vallott: „Van, ami olvasandó, van, ami mondandó, de mind-mind megírandó, mert költészetben szégyen nincsen, akár a születés, akár a halál, oly szégyentelen a líra.”

Páskándi Géza az évek során volt a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó főlektora, Budapesten a Kortárs folyóirat főmunkatársa, a Nemzeti Színház drama-

turgja, a Magyar Televízió szerkesztőbizottsági elnöke, alapító tagja a Magyar Művészeti Akadémiának. És volt kultúrtörténeti hagyományainkból merítő, sziporkázóan bátor újító, magával ragadó elme, a színek végtelen spektrumán alkotni képes egyéniség, akit, saját szavai szerint: mindig az értelem indulata vezérelt. 1974 óta Magyarországon élt; mintegy fél-száz kiadvány örzi életművét.

Kolozsvár délkeleti felének dombtetős oldalán, az Alverna negyedben laktunk alig kőhajításnyira egymástól; nyugalmasnak volt mondható akkoriban a környék; kertek zöld világa fölött szállhatott a tekintet; tisztán láthattuk a másik ablakát. Géza Anikója és az én Ilám még a marosvásárhelyi Színművészeti Főiskolán évfolyamtársak voltak, régi keletű volt tehát az ismeretség, ráadásul Ágnes lányuk és Zsolt fiunk csaknem egyszerre pillantották meg Erdély szomorú időszakának fátyolfelhőkkel borított egét. Pajtások lettek, olykor vidáman bújócskáltak a kitepedésre előkészített természetes ládák és pakkok egyre nyomasztóbb zezugában. Jőmagam az Utunk szerkesztőségében (itt húsz esztendeig voltam grafikus), vagy a Kriterion Könyvkiadóban szinte napon-ta találkoztam Gézával. És abban a bizalmatlanságtól velejéig fertőzött korban – részben óvatossági okok miatt is – gyakran töltöttük közösen a szabadidőt, ki-autózva a Szamos-partra a természet nyugalmaát keresni, vagy szobában ülve, fellazulva, néha jobb, néha silányabb bort porciósan kóstolgatva, közben kellő mennyiségű szivarfüsttel tartósítva önmagunkat egy reménytelibb jövőre számára.

Géza korán kelő volt. Dolgozószobájából a feltornyosuló könyvhegyek közül már pirkadatkor kihallatszott az írógép billentyűzetének kattogó, sajátos kronometriája. Viszont feltűnt nekem, hogy könyvtárában egyik kiadványon sem láttam az ismerős védőborítót, így aztán meg is kérdeztem, mi ennek a csupaszságnak az oka; azt felelte: zavarja, hogy mindegyre igazgatni kell, ahogy le-fel csúszkálnak olvasás közben, ezért, amint megvásárol egy művet, leveszi róla, és – bár kegyetlenül hangzik – azon nyomban el is dobja. Tán hümmöghettem erre valamit, mivel mi, grafikusok épphogy a védőborító hatásos látványára helyezük tervezéskor a hangsúlyt, lévén éppen ez a költségesebbnek nevezhető kiadványok fontos vizuális névjegye.

Kora délelőtt, déltájban, ha írását befejezte, taxit rendelt, és annak módját kellőképpen megadva, személyesen vonult be kéziratával a szerkesztőségbe.

Mondom, hogy vonult, hiszen megjelenése több volt holmi egyszerű belépésnél. Ő maga jelenség volt. Novellái, versei, tárcái, a késhegyre menő polémiák valódi revelációként szolgáltak sajtókiadványunk hasábjain, vitték, röpítették magukkal az irodalmi-művészeti és kritikai hetilapot, emelték a példányszámot. Olykor még Katóka, az Utunk szerkesztőségének titkárnője is odahagyva sürgős gépelnivalóit, afelé a szoba felé somfordált, ahol Géza látogatóként éppen tartózkodott. Márpedig Katókanál senki sem tudta jobban, hogy mely pillanatban éppen kinek az aurájára érdemes odafigyelni. Páskándi ottléte tagadhatatlanul eseményszámba ment, hiszen vibrált körülötte a légtér, és kizárható volt, hogy hamarosan ne történne jelenlétében valami eredendően lényeges a gondolatok kiismerhetetlen hullámhosszain. Főként akkor vált parázslóvá a hangulat, ha rajta kívül olyanok is jelen voltak, mint Lászlóffy Aladár, Panek Zoltán, Szilágyi István, K. Jakab Antal vagy Szócs István. Nemcsak forrt, de valósággal felforrt az éter, ahogy Géza érvei „kaszáltak”, eközben röpdöstek a prók és kontrák, ok és okozati összefüggései a létnek, felelőssége a lírának, prózának; birkózott a tartalom és forma; terítékre kerültek a stíluskérdések; a lehetséges és abszurd viszonya, vagy elhangzottak az ego autonómiájának mesterien megfogalmazott elvei. Ma is látom akkori sudár alakját, ahogy szűk farmernadrágban, kockás farmeringben, kibomló, vállig érő, hollófekete indiánhajával és szemfehérjében megvillanó sötét pupillájának átható, adys tekintetével az asztal mellett áll, majd az elkövetkezendő drámai szócsaták előtti még nyugalmas pillanatban a többnyire kapadohányhoz szokott nagyszivarosokat, békepipaként, elmaradhatatlan Kent cigarettájából megkínálja.

Egyik alkalommal (s ez bizony a „Kárpátok Géniusának aranykorában” nem ritkán fordult elő) borult a lap, felsőbb utasításra protokoll anyagokkal kellett indítani a számot, ami ilyenkor azt is jelentette, hogy a már betördelt, kiemelten kezelt vezető írások könyörtelenül beljebb csúsztak a laptestbe. Ez történt Géza keretbe foglalt versével is, s ha már az ominózus szituáció így esett meg, és ő is személyesen jelen volt a szerkesztőségben, jeleztük: költeménye ezúttal nem a megszokott helyen, hanem hátrább lesz olvasható. E kijelentésen – talán csak a hatás kedvéért tette, vagy egyfajta oktatói játékoságból? –, lopakodó mosolyának kíséretében némileg színlelt felháborodást mutatott, nyomatékosan hangoztatva:

„De, már bocsássatok meg, én sohasem tartottam igényt arra, hogy verseimnek bármilyen kivételezett helyen kellene szerepelniük. Ti magatoktól helyezitek rendszeresen oda. Valójában azt sem bánom, ha az utolsó oldal végére, a keresztretjvény vagy az impresszum alá kerülnek soraim, mivel azok ott is Páskándi Géza versei lesznek. Számomra csak egyetlen szempont a lényeges, hogy gondolataim mindenképpen eljussanak az olvasóhoz.”

Otthonaink közelsége és a színházi bemutatók alkalmi olykor úgy hozták, hogy együtt mentünk le a sétatéri színpad jeles ünnepi eseményeinek számító Páskándi-bemutatókra. Az erkölcsi eszmék hitvitákban ütköztetett történéseit megelevenítő *Tornyot választok* című drámai remekművének szó szerinti tomboló sikere mindmáig mély nyomot hagyott emlékezetemben. Ám az ilyen és hasonló élmények közt másmilyen emlékkockák is fölillannak az idők távolából. Például az irodalmi élet és mindannyiunk számára megrázó esemény napja következett be 1976 novemberének elején, amikor a szuverén nyelvi leleményesség jelese, Szilágyi Domokos tragikus hirtelenséggel eltávozott közülünk. Géza az Írószövetségben már az első pillanatban a legméltóbb búcsúztatás ügye mellett állt ki. Mellesleg engem arra kért meg, hogy mivel várhatóan a temetésre a költő Nagy László is megérkezik Budapestről, és előreláthatóan a Continental hotelben lesz szállása, őt bárminemű fáradtságtól kíméljük meg, így, ha nincs akadálya, álljak gépkocsimmal rendelkezésükre. Mi sem volt természetesebb, hogy Páskándi Gézát és Nagy Lászlót elvittem, amerre óhajtották. Felidézem, ahogy a két mélytekintetű szempár meg-megvillan a jármű visszapillantó tükrében. A ritka „irodalomtörténeti” látványt lelki rögzítőmasinámmal lefotóztam, és örzöm ma is szép emlékként. De utólag megvallom, sokkal inkább rájuk figyeltem akkor, mintsem az útra. Persze, Géza akkor még nem tudhatta, hogy Szilágyi Domokos már az ő börtönből való kiszaba-

dulásának pillanatától, vagyis 1963-tól folyamatosan jelentett róla fedőnéven a román állambiztonsági szerveknek. Abszurd dráma? Nem. Elképesztő valóság! A *Vendégség* egyfajta aktualizált cselekményű dramaturgiai változata, ahogy a műben is – Dávid Ferenc és Socino szembeállításán során – a besűgött és besűgő viszonyának lényegi mozzanata tárul elénk.

A „Géza kék az ég” anagramma jut eszembe, valahányszor feltekintek a nyári szféra kobaltkék magasságába. Szípkázó szójátékai, nyelvi zsonglórködsei és parabolái átszötték a mindennapokat, a mindenórákat, a mindenperceket. De könnyeden bánt a rajzeszközzel is; nem egy verse született színes vonalak szövevényes hálózatában, mintha Kondor Béla szavai csengtek volna vissza: *Jelet hagyni*. Úgy emlékszem, ezekből a Kortárs folyóirat közölt néhányat a „gondolkodó vonal” képi lehetőségeit demonstrálva. Egy ilyen rajzversét Ila is őrzi. Kolozsvári időnkben kihagyhatatlan szokás volt baráti körben a locsolás hagyományának ápolása, ez pedig nemcsak a szokás tradíciójából eredt, hanem bensőséges szálak jelzésére is szolgált, no meg a koccintások variációs lehetőségeinek gyakorlására. Gézáéknál Anikó pompás halsalátái gasztronómiai műalkotásokká lényegültek. Aztán egy Húsvét alkalmával, amikor a költő ágyhoz kötve gyengélkedett, velem küldte át Ilának szóló öntözőlevél-dokumentumát. Kisebb fehér lap volt, amire a rögtönzött vers felkerült. Először meglocsolta a papír közepét, majd annak helyét kék filctollal bekarikázta, mellé írva: *A kölni határai*. Összefoglaló címként föléje került: *Páskándi: A meglocsolt boríték (Modern mű)*. Alatta verzáll betűkkel: *KÖLNI-ART '88*. Majd a dedikáció: *Árkossy Ilának, 1988, húsvét 3. napja*. És bár a kis lapról a parfüm illata rég elszállt, az Idő állandó jelenlétének elévülhetetlen aromája máig megmaradt. Akárcsak emlékeim közül az egykori kép, amikor a szénaillatú, fuvallatos jávorkúti nyáresten vándorbotjával követendő utunkat az esthajnalcsillagig kijelölte.

SERFŐZŐ SIMON

Útjában az időnek

*Magyarország hányszor
őrizetlenül maradt,
éjszakára is szabadjára.
Huzatolt tárva-nyitva
valahány égtája.*

*Villámok átsüvölthettek rajta,
kikerülték, ami elkaphatta volna őket.
Gyalogolhattak dombok, hegyek,
át kerítésen, kerten,
az útból félrelökve Isten, ember.*

*Itt járt át rajtunk Kelet, Nyugat.
A Dél Budáig feljött.
Akárcsak az égre,
feljön a félhold újra.
A posztoló fák álltak védtelen,
útjában mindenféle időknek.*

*Álltak a kardok, puskák is,
lerakva glédába.
Haptákoltunk becsapottan önmagunktól,
világtól,
parancsvégrehajtói másoknak.*

*A Tiszára nem volt, aki rászóljon,
soha a Dunára.
Csak a hordalék maradt utánuk,
vizüket vitték,
amerre több van.*

*De itt vagyunk,
maradék magunknak megvagyunk,
akárcsak a fák az Alföldön végig.
Ha ritkulnak is sorban.
Utánuk újak tűnnek föl,
emelik águkat magosra.*

LIGETI DÁVID

Finis Hungariae

Gondolatok az I. világháború hazai következményeiről

„*En elismerem azt, [...] hogy ezt a háborút elvesztettük. Elvesztettük nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább is szívós és hősiességű védekezést kifejteni; hogy ne tudnók az ellenségnek a végleges győzelmet nagyon drágává tenni, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok beállott eltolódásánál fogva a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet, és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak.*” (Tisza István gróf, korábbi magyar miniszterelnök, 1918. október 17.)¹

„*Nem tudjuk megmondani, milyen formában játszódott volna le a Monarchia felbomlása, ha sikerült volna elkerülnünk a háborút. Bizonyára nem ily szörnyű módon, mint ahogy a mostani háború nyomán megtörtént. Valószínűleg lassabban, és talán anélkül, hogy az egész világot velünk együtt magával ragadja a háború örvénye. Meg kellett halnunk. A halál módját mi magunk választottuk meg. És mi a legborzalmasabb módot választottuk.*”² (Ottokar Czernin cseh származású osztrák politikus, 1919)

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik utolsó közös külügyminisztere, Ottokar Czernin gróf fenti sorai markánsan jelzik, milyen változásokat hozott az első világháború – nem pusztán a dualista állam, hanem a Magyar Királyság számára is. A háború lezárásának centenáriuma jó alkalmat kínál arra, hogy számba vegyük az ötödfélévnyi öldöklés hazai következményeit.

1918. november 3-án – a padovai fegyverszünettel – véget ért hazánk számára az I. világháború. A Magyar Királyság – az Osztrák–Magyar Monarchia részeként – megközelítően 3,8 millió katonát állított ki a háború folyamán. Közülük 661 ezer fő esett el a harcokban. A sebesültek, illetve a hadifoglyok együttes száma csaknem 1,5 millió fő volt. Vagyis

a besorozottak felét súlyos veszteség érte, és szinte nem volt olyan család, amely ne szenvedett volna a háború következményeitől. A katonai veszteségeket tekintve – a kortársak által csak nagy háborúnak nevezett – első világháború volt a legvéresebb fegyveres konfliktus hazánk történelmében. (Igaz, a nemzet történelmének legpusztítóbb háborúja nem ekkor, hanem két és fél–három évtizeddel később zajlott. Magyarország ugyanis nem 1914–18-ban vált romhalmazzá, hanem 1944–45-ben, amikor két totalitárius nagyhatalom frontvonalává változtatták.)

A háború legfontosabb következményeként – természetesen – a trianoni békediktátumot kell említenünk. A magyar köztudatban – teljesen érthető módon – megkülönböztetett helye van a „békeszerződésnek”, hiszen okkal feltételezhető, hogy annak hatása hosszú évszázadok múlva is érzékelhető lesz. Sok esetben azonban hajlamosak vagyunk Trianont az 1918–19-as időszak – már első világháború utáni – eseményeiből levezetni, mintegy mellőzve magát a nagy háborút. Holott az I. Magyar Népköztársaság – amelyet pontatlanul az I. Magyar Köztársaságként szoktunk említeni – minden hibája és mulasztása ellenére egy olyan, rendkívül kedvezőtlen helyzetet örökölt, amely közvetlenül a háborúból következett.

A kivérzett, elszegényedett ország

A bevezetőben említett katonai veszteségeken túl a társadalom elszegényedése is a háború súlyos öröksége volt. Az emberek belefáradtak a háborúba, valamint az azt kísérő nélkülözésekbe. Jóllehet 1918 elején hazánk még nem éhezett, mint Ausztria, az élelmiszerek mennyisége és minősége egyaránt súlyos kívánni valót hagyott maga után: a legyengült lakoságból ezert szedett tízezerrel halálos áldozatokat az influenza az év végén. A háború végletesen meggyötörte az országot. Így emberi szempontból teljesen érthető, hogy gróf Károlyi Mihály vagy akár Linder Béla hadügyminiszter (!) pacifista üzenetei megértést váltottak ki a társadalomból. „A nem akarok többé katonát látni!” politikája miatt a Népköztársaság, majd a Tanácsköztársaság – az ország védelmében tett – intézkedései nem voltak összemérhetőek azzal az áldozatos szerepvállalással, amelyeket a világháború során a Magyar Királyság tanúsított. Több más példa mellett említhetjük a Székely Hadosztály esetét, amelynek puskalétszáma 1918 végén alig haladta meg a 600-at, miközben az ország keleti részének védelméért felelt. Északon a Felvidék jelentékeny részét

1 Képviselőházi Napló, 1910. XLI. kötet, 292. (1918. október 17.)

2 Ottokar CZERNIN: *Im Weltkrieg*, Berlin–Wien, Ullstein, 1919, 41.

lényegében ellenállás nélkül szállta meg a csehszlovák haderő.

E szomorú tények jól illeszkedtek abba a sorba, hogy 1914-től kezdve egyre kisebb veszteségeket szenvedett el a Magyar Királyság a háború folyamán. A háború első öt hónapjában a Monarchia vesztesége meghaladta az 1 millió főt, majd az 1915 januárja és áprilisa között megvívott kárpáti harcokban újabb 800 ezer katona dőlt ki a csatasorból. A gorlicei áttörést követő győzelemsorozat is 500 ezer fős veszteséget eredményezett, akárcsak 1915–1917 között az isonzói csaták. Kiemelkedő volt továbbá az 1916. évi Bruszilov-offenzíva okozta sokk. E támadás során 600 ezer katona veszett oda. Mindehhez képest az 1918 júniusában végrehajtott olaszországi offenzíva már „csak” 150 ezer katona életébe került. Ha ezeket az értékeket annak tükrében tesszük mérlegre, hogy a Monarchia minden ötödik lakosa volt magyar nemzetiségű, körülbelül 700 ezer fős veszteségi adatot kapunk. Ám jól tudjuk, hogy ez az arányosítás némileg torzít, mivel a Monarchia osztrák felének keleti részéből – Galíciából és Bukovinából – nem lehetett az első két évben rendes hadkiegészítést végezni, így a hiányzó létszámot a maradék területeknek kellett kiállítaniuk. Kortárs történészek gyakran csak nacionalista toposzként rögzítik azt a tényt is, hogy a magyar katonákat – helyállásuk és megbízhatóságuk miatt – éppen a legveszélyeztetettebb és legkritikusabb arcvonalokon alkalmazták nagy tömegben, ami tovább növelte a magyar veszteségeket. Mindent egybevetve az ország a szó legszorosabb értelmében kivért, emiatt hazánk végül nem tudta megvédeni területi integritását.

A világháború során elért jelentős sikerek, győzelmek dacára³ 1918 őszén az ország közvetlen közelében 75 antant hadosztály állomásozott, illetve készült támadásra. A központi hatalmak szövetségének felbomlása után ilyen túlerő mellett kétségessé vált, hogy van-e bármiféle értelme a harc folytatásának.

A háború okozta igen komoly demográfiai sokk – a házasságkötések, valamint a születések számának radikális csökkenése – még évtizedekkel később is jól látszott a korfán. Az első világháború széttroncsolta a társadalom szövetét, meggyengítette a család in-

tézményét, vagyis olyan problémák magvát vetette el, amelyek mind a mai napig a demográfiai krízis fő háttérét képezik. Mindehhez járult a trianoni katasztrófa, amely elindította az utódállamokhoz került magyar lakosság elvándorlását és asszimilációját.

Változások a magyar mentalitásban

Sok szempontból feltáratlan kérdés a háború mentalitástörténeti hatásának vizsgálata. Első helyen kell említenünk a magyarság önbecsülésének problematikáját. 1914-ben hazánk Európa egyik nagyhatalmának társországaként önmagában is középhatalmi pozíciót élvezett. Sőt, ha számba vesszük azt a tényt, hogy a közös költségek mintegy egyharmadáért cserében – a kiegyezés által biztosított keretrendszerben – a jogok felét élvezte, elmondható, hogy a deáki kompromisszum helyreállította az 1849-ben eltiport nemzeti öntudatot. E mentalitás anyagi eredője lett azután a dualista korszak látványos – és azóta sem látott – gazdasági fellendülése. A világháború ebben az értelemben a magyar történelem kevés aranykorának egyikében érte el az országot, noha látnunk kell, hogy a XIX. század végi, XX. századi modernizációnak komoly ellentmondásai is voltak. (Itt érdemes utalni arra, hogy némely, egyoldalú gondolkodásra hajlamos történelmi elemzők – a korszak kétségtelenül meglévő árnyoldalainak eltúlzásával – „dekadens” időszaknak tartották a régi századvég és az új századelő periódusát. E gondolkodók természetesen a trianoni katasztrófa ismeretében – vagyis utólagos tudásukat a múltba visszavetítve – rekonstruálták a háború előtti évtizedek „hanyatlási” folyamatát.)

Az Osztrák–Magyar Monarchiának – a hadviselő felek közül szinte egyedülként – nem voltak komolyabb expanziós törekvései 1914 és 1918 között. Mindazonáltal a magyar társadalom számára döntő szempont volt az ország területi egységének megvédelem, amelyet egyre komolyabb veszély fenyegetett a balkáni államok, illetve az Orosz Birodalom részéről. Ennek megfelelően a magyar lakosság egyértelmű revansvágygal tekintett az oroszokkal folytatott háborúra, ezért a Magyar Királyság csapatai vettek részt a legnagyobb harci kedvvel az északi (később keleti) front harcaiban, ahogyan azt a cár tábornokai, köztük Bruszilov is érzékelte. Hasonló nemzeti egyseget kovácsolt össze a románok 1916. évi hadba lépése, valamint Erdély akkori helyzete. Ma már szinte elképzelhetetlen, de 102 éve, a román hadba lépést

³ Ezek összegzése most nem célja az írásnak, de utalni szeretnék arra, hogy az isonzói harcok a 12. csatában – a caporettoi győzelemmel – a központi hatalmak, így a Monarchia és benne Magyarország győzelmével értek véget.

követően valódi nemzeti konszenzus jött létre: még a szociáldemokrata Népszava is első helyre tette azt a szempontot, hogy „ma nem frázis, hogy veszélyben a haza”; valóban a magyar nemzet sorsa forog kockán.⁴ A támadás előestéjén Károlyi is szenvedélyes felszólalásban jelentette ki, hogy amennyiben a románok támadnak, akkor „mi úgy fogjuk megvédeni Erdélyt, mint tigrisek”.⁵ 1918 ősze ebből a szempontból teljes cezúrát jelentett, hiszen addigra a magyar politikai elit egy része az antanttal való barátságban és megegyezésben látta a jövő zálogát.

Szintén száz éve jelent meg a „merjünk kicsinek lenni!” koncepció magva is. A Függetlenségi Párt, valamint Károlyiék is alapvető hibának tartották, hogy az ország középhatalmi szerepet tölt be az Osztrák–Magyar Monarchiában. Kossuth Lajos híres Kasszandra-levelére utalva úgy vélték, hogy az ország pusztulásra van ítélve a dualista államban. Érdeemes azonban megjegyeznünk, hogy a volt kormányzó 1867-ben abban gondolkodott, hogy Ausztria már néhány éven belül – tehát az 1870-es elejéig – összeomlik. Szó sincs arról, hogy Kossuth előre látta volna a fél évszázaddal később bekövetkező bukást, különösen mivel az egy olyan tényezővel – az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésével – volt összefüggésben, amellyel az európai hatalmak még a „nagy háború” elején sem számoltak reális opcióként.

Az első világháború egy példátlanul hosszú békekorszak végét jelentette a Magyar Királyság számára. 1878 – a boszniai okkupáció – óta hazánk nem vett részt háborúban, és bár az utóbbi hadművelet jelentőségéről meg szoktunk feledkezni, az kétségtelen, hogy magát az országot fegyveres konfliktus nem érintette 1849 óta. A történeti közvélemény jelentős része e korszakot „boldog békeidők”-ként tartja számon. A megnevezés természetesen a nagy háború után keletkezett, és méltó tükre annak, hogy az utókor némileg idilli időszakként tekintett vissza ezekre az évtizedekre. A *belle époque* azonban csak a háborús fejlemények ismeretében minősíthető maradéktalanul boldognak és szépnek (a dinamikus technikai és gazdasági fejlődés az akkori kor emberének sem hozta el feltétlenül a boldogabb életet). Így a fogalom nosztalgikus érzelmekkel átitatottnak tekinthető. 1914 erkölcsi szempontból semmiképpen sem jelent

cezúrát a korábbi időszzakkal szemben, pusztán a háttérben addig lappangó gyűlölet tört felszínre és teljesedett ki. „A boldog békeidők” fogalma tehát hamis nosztalgiára és arra a hazug illúzióra épült, hogy a világ jobb és erkölcsösebb entitás volt a háború előtt, mint azt követően.

A háború ideológiai háttérét, mi több: gyúanyagát az a nacionalizmus biztosította, amely éppen a „boldog békeidők” idején erősödött meg oly mértékben, hogy képessé vált a régi erkölcsi korlátok lebontására. Ha a nagy háborút a nacionalizmus prizmáján keresztül szemléljük, elmondhatjuk, hogy a francia forradalom vetése ekkorra érett be: a sarajevói merénylet a túlfűtött szerb patriotizmus torz szüleménye volt. Európa népei – véres polgárháborúban – aktívan hozzájárultak ahhoz, hogy a kontinens elveszítse addigi vezető szerepét. A morális határvonalak elmosódása példátlan erőszakhullámhoz és haláltáncához vezetett. A háború kitörését ünneplő tömegek mentalitása is a nacionalizmus keserű következménye volt; ideológiai szempontból a patriotizmusnak ez az eltorzult és gyilkos alfaja alapozta meg a vérontást. A nacionalizmus térhódítása nélkül az első háborús nyár vad és örült tömegrohamai elképzelhetetlenek lettek volna. E fejlemények eszmei bázisa azonban nem 1914 nyarán teremtődött meg, hanem hosszú évtizedek alatt jött létre. (S az is igaz, hogy jóllehet az első világháborúra valóban tekinthetünk úgy, mint a nacionalizmus Európájának egyfajta lázrohamára, hiba volna kizárólag erre a tényezőre hagyatkozni az események vizsgálatakor.)

Ausztria–Magyarország szempontjából a „boldog békeidők” a rejtett háború időszakát jelentették. Különösen az 1890-es évektől erősödött meg a pánszlávizmus hatása, és mind külszói, mind belföldi szinten egyre jelentősebb teret nyertek a dualista állam megszüntetésére és feldarabolására irányuló elképzelések. A dualista állam eresztekeit lassan ki kezdték a különböző nacionalizmusok. A dunai monarchia politikai gyengülése háborús potenciáljára is komoly, bár nem végzetes befolyást gyakorolt.

A háború jelentősen megváltoztatta Magyarországot és a király viszonyát is. 1914 folyamán mint Legfelsőbb Hadúr Ferenc József döntött a háború megindítása mellett, akinek a megítélése ekkorra jelentősen javult a magyar társadalomban. Korántsem véletlen, hogy a „királyért és a hazáért!” jelszava egybeforrt; ezek voltak Muhr Ottmár huszárezredes utolsó szavai is, amikor rohamot vezényelt Lima-

4 [Ismeretlen szerző]: *Nehéz napok*, Népszava, 1916. szeptember 1., 1.

5 Képviseelőházi Napló, 1910. XLI. kötet 8. (1916. augusztus 9.)

nowánál.⁶ I. Ferenc József 68 éves uralkodása alatt, amelyből 49 éven át magyar király is volt, összesen mintegy négy éven keresztül folytatott háborúkat, és ennek fele pontosan az első világháború időszakát jelentette – a császár és király 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig. Utódja, az ifjú Károly főherceg magyar királyi koronázása (1916. december 30.) történelmünk eddigi utolsó királykoronázása. Az esemény mélyen megérintette a kortársakat, és az élmény erősödését tovább fokozta a következő évtizedek világa, különösen pedig az 1945 utáni fordulat, amikor mind egyéni, mind nemzeti vonatkozásban elfelejtettünk ünnepelni, pontosabban a jeles alkalmak egyszerűen kiüresedtek.

A dualizmus időszakában a politikai elit különböző csoportjai között hallgatólagos konszenzus jött létre annak kapcsán, hogy a nemzet egységét a király személye testesíti meg. Eltérés elsősorban abból adódott, hogy milyen jogkörök legyenek a király kezében. 1918 megbontotta ezt az alapvetően jól működő status quót. Mielőtt a király Károlyi Mihályt miniszterelnökké kinevezte volna, egyenesen rákérdezett arra, hogy a gróf akar-e köztársaságot, amire Károlyi nemet mondott. Három héttel később a Magyar Nemzeti Tanács mégis kikiáltotta a Magyar Népköztársaságot. Bár a köztársasági eszme nem nevezhető teljesen idegen elemnek a hazai mentalitástörténetben, az államformaváltásra nem akadt példa a korábbi évszázadok történelmében. 1849-ben még Kossuth Lajos sem kiáltotta ki a republikát, bár kétségtelenül ekkor állt a legközelebb hazánk a köztársasági államformához. Károlyiék 1918. novemberi lépését IV. Károly eckartsau-i nyilatkozata előzte meg: november 13-án az uralkodó felfüggesztette magyar királyi jogainak gyakorlását, egyúttal előre elfogadta a magyar nép döntését az államformát illetően. Ám pontosan ez a kérdés okozta a magyar köztársasági eszme kétarcúságát és későbbi denunciálódását: november 16-án ugyanis a nép nevében, de nem a nép felhatalmazásával járt el a Nemzeti Tanács. Erre egy országos választás kínálhatott volna alkalmat, ennek lebonyolítására azonban nem került sor – hivatalosan a valóban meglévő krízis miatt, valójában azért nem, mert a Népköztársaság vezetése félt egy „demokratikus” fordulattól.

6 LIGETI Dávid Ádám: *A Monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg (1857–1935) élete és pályafutása*, PhD-disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2013, 72.

Felbomló erkölcsi és világregend

Mint minden háború, úgy az első világháború is számos olyan hatást váltott ki, amelyek létrejöttével korábban senki sem számolt. A hadviselő felek kölcsönösen dehumanizálódtak, az arcvonalak embertelen körülményei a frontkatonákat minden szempontból átalakították. Szerencsés volna például, ha Prónay Pált nem kizárólag ellenforradalmi tevékenysége alapján ítélnék meg, illetve nem pusztán a nyugat-magyarországi népszavazás kikényszerítésében kulcsszerepet játszó gárdavezért látnánk benne, hanem számon tartanánk úgy is, mint a limanowai csata hőst, akinek az egysége 90 %-os veszteséget szenvedett az ütközetben. A történeti pszichológiának a deklarációk szintjén divatos, de egyelőre még nem bejáratott módszereivel valószínűleg igazolni lehetne Prónay poszttraumás stressz-szindrómáját. 1918 ősze – a rendszeres fosztogatások, erőszak világa – nemcsak a közrend felbomlásának volt a kísérőtünete, hanem a háború okozta intellektuális és morális nivósüllyedésnek is. A pusztta létért való küzdelem sok esetben „lekoptatta” a frontharcosokról a civilizáció áldásos hatásait.

A rengeteg szenvedés, értelmetlen halál – kisebb vagy nagyobb mértékben – mindenki erkölcsi érzékét kikezdte. Az emberek jelentős része eltávolodott, majd elfordult Istentől, illetve a vallástól. (Ahogyan Ady Endre írta *Nagy szárazság idején* című versében: „Szár az itt-maradt lárma, / Szerelem, bűn, jóság, minden, / Szár az rettenetes, / Szár az jámbor, fehér, / Szár az bennünk a jó Isten.”) Ennek következményeként 1917–18 folyamán kimondottan ateista politikai rendszerek jelentek meg. Különösen a lenini bolsevizmus tüzte egészen nyíltan zászlajára a vallás felszámolásának eszméjét. 1918 őszen a Magyar Népköztársaság még ilyen nyíltan nem deklarálna e szándékokat, azonban az új állam megkezdte a régi rendszer szimbólumainak felszámolását. Csak egyetlen példa: az új hatalom úgy döntött, hogy az esküszövegekből el kell hagyni az „Isten engem úgy segéljen!” formulát – a progresszió jegyében.

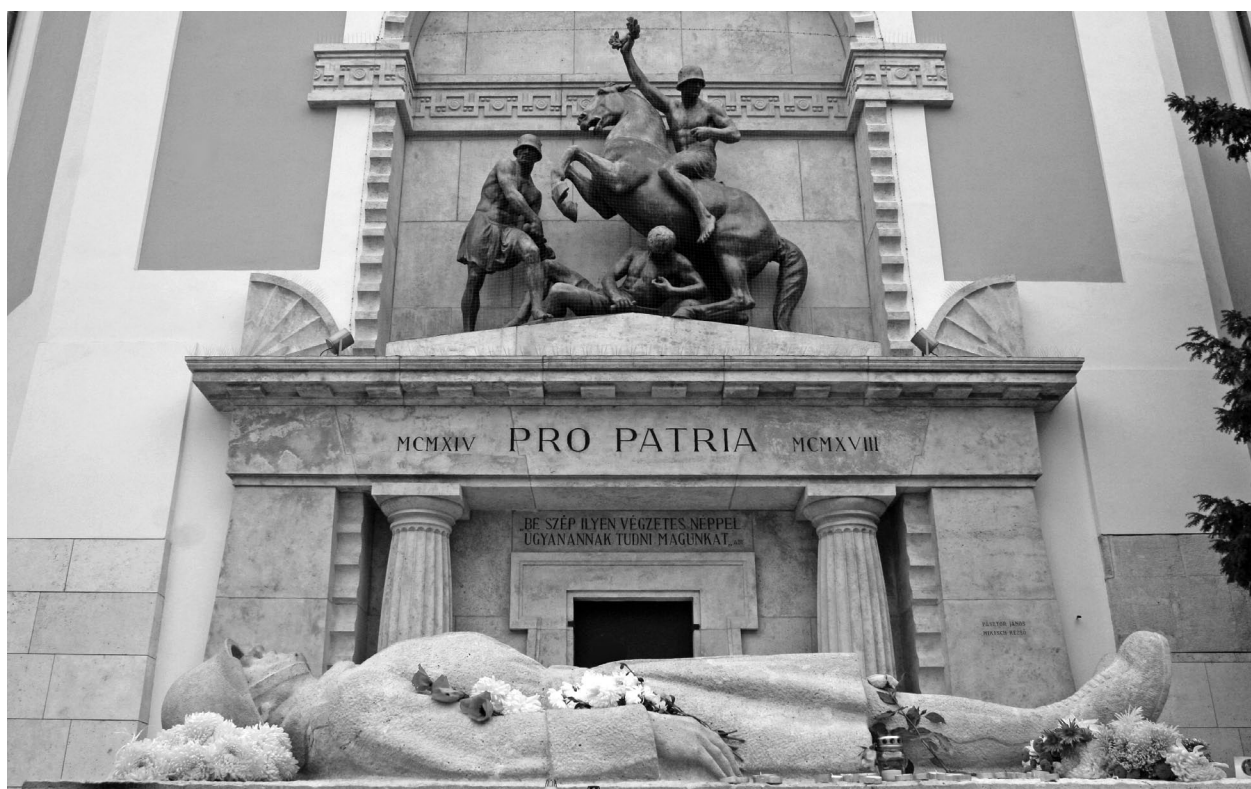
A mai következmények

1918 ősze nem pusztán a hatalmas területi veszteségek miatt nevezhető katasztrófának a magyar történelemben. Az ország fejlődése szükségszerűen megrekedt, és a felvilágosodás által táplált hit, amely szerint a jövőben csak jobbá válhat minden, szerte-

foszlott. Az elvesztett világháború, valamint az a tény, hogy a Párizs környéki békeszerződések az Osztrák–Magyar Monarchia két vesztes utódállamát sújtották a legnagyobb területi és lakosság-szám-elcsatolással, valójában az egész régió sorsát negatívan befolyásolta. A dinasztikus alapon szerveződő Habsburg Birodalom bukása óta eltelt száz esztendő bebizonyította, hogy e történelmi tapasztalatok nélkül nem lehet eredményesen megszervezni és biztosítani a kelet-közép-európai térség életét és békéjét. Napjainkban némelyek gyakran állítják párhuzamba egymással az Európai Uniót és a Monarchiát, sőt: pozitív vélekedések szerint az Európai Unió orvosolhatja azokat a gondokat, amelyek az első világháború vége óta gyötrik a térséget. Ugyanakkor látni kell, hogy 1918-ban elsőként éppen hazánk tapasztalhatta meg, mit jelent, ha egy kelet-közép-európai ország vakon és feltétlenül megbízik a nyugati demokráciákban. Az I. Magyar Népköztársaság bukását ugyanis nem annyira a Károlyiék által elkövetett hibák eredményezték, hanem az a tény, hogy a nyugati antant semmibe vette az új magyar állam által megfogalmazott demokratikus elveket, majd a későbbi kisantant államok hathatós támogatása mellett lényegében megsemmisítette a hazai demokráciát. A kortársak számára ez azért lehetett fájó pont, mert a világháború folyamán az antant a demokrácia védelmét kiemelten

fontos szempontnak tekintette az „autoriter” központi hatalmakkal folytatott harcban. Ez a politikai beállítódás, különösen Woodrow Wilson amerikai elnök híres 14 pontjának 1918. januári publikálása után, magában foglalhatta azt az ígéretet, hogy a legyőzöttekkel szemben nem a *vae victis!* elvét alkalmazzák. Az, hogy mégis így történt, továbbá, hogy színmagyar területek elcsatolására került sor – úgy, hogy meg sem kérdezték: a helyi lakosság hova szeretne tartozni, nem pusztán az általános emberi jogokat tette zárójelbe a Kárpát-medencében, de negatív töltettel látta el a demokrácia fogalmát is. A mai napig fel nem oldott ellentmondást okozott, hogy a születőben lévő magyar demokráciát írmagjában fojtották el. Ezt a hatást egy nemzedékkel később tovább fokozta, hogy az 1946 és 1949 közötti Magyar Köztársaságot szintén nyugati támogatás és egyetértés mellett emészthette fel a szovjet típusú kommunizmus. Ezért is érzékeny téma a köztársaság problematikája, amely önmagában általános bizonyítékát adja annak, hogy a Nyugat hajlamos volt másodrendű országgént kezelni hazánkat.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy Magyarország azóta is hordozza a háború következményeinek terhét. A centenáriumi erőfeszítések ellenére valódi tragédia, hogy a mai napig nem vagyunk tudatában ennek a lényegi összefüggésnek.

Pásztor János: I. világháborús emlékmű (Székesfehérvár, 1929, 1939)

BOTH BALÁZS

Kő kert

*Facsonk árnyékán
áprilisi fütty. Két csont
késnyomot őriz.*

*Adventi idő.
Ködreverendába bújt
kuvik zsolozsmáz.*

*Szárny villan, tört fém –
Hószín selyemkopolát
tűz csikja szaggat.*

*Barackízú hús.
Fürtök kókuszillata.
Kövön esővíz.*

*Te szilfid emlék –
állsz a csorba keretben,
s nyár tüze ölel.*

*Füstből, mámorból
gázcsapra forrt mozdulat.
Imre és Hedvig.*

*Kő kert. Felette
izzó rúna kérdi: félsz?
Majd a némaság.*

Triolett

*csak ez a tűzfoltos éjszaka áll még
hatvanöt éve vagyok a foglya
sisak és koponya plakáton árnyék –
csak ez a tűzfoltos éjszaka áll még
lángvető orral három vadászgép
fordul a veszteglő vagonokra
csak ez a tűzfoltos éjszaka áll még
hatvanöt éve vagyok a foglya*

HÓVÁRI JÁNOS

Gondolatok az első világháború tanulságairól

avagy miben áll Hemingway igazsága, s miként válik a „rosseb baka” Héraklészé?

Amikor négy évvel ezelőtt a Magyar Naplónak, a végzetes szarajevói pisztolylövés kapcsán, papírra vettem gondolataimat az első világháborúról, valójában az egykori kisgyermek beavatási történetét vallottam be, ahogyan az 1960-as évek elején nagyapám és egykori 44-es somogy-tolnai „rosseb baka” (no meg néhány egykori székesfehérvári huszár) katonatársai jelképesen besoroztak maguk közé. Akképpen, hogy megnyitották szívüket felém: hagyták, hogy kihallgassam történeteiket és vitáikat a nagy háborúról, s valamennyire megismerhessem a múltból velük hordozott fájdalmaikat és elkomorulásait. S eközben belém nevelték azt, hogy magyarnak és férfinak lenni nem „egy részről így, más részről úgy” dolog, hanem egyértelmű: átörökített becsület, megkérdőjelezhetetlen és felvállalható örökség. Nem döngették a mellüket; mindez magától értetődő volt nekik abban az egyszerű somogyi világban. Nagyapámnak és barátainak a szava attól is hiteles volt számomra – már amennyire ezt én abban az időben fel tudtam fogni –, mert fegyverrel a kezükben harcoltak hazánkért, frontokat megjárt veteránok voltak. Ők igazán tudták, hogy a háború szörnyű dolog, ennek ellenére természetes volt nekik, hogy abban részt vettek: az életükért, illetve életben maradásukért, bajtársaikért és hazájukért öltek. Ezt, ha kellett, szuronyrohammal is tették, s nem csupán Mannlicher-puskákkal vagy más löfegyverrel. Nem hagyták el magukat sohasem. Nyilvánosan különösen nem. Amikor én borért küldött kiskatonájuk voltam, nem érdekelte őket az, hogy a kádári rendszer – az 1960-as években vagyunk – mit gondolt az ő érzelmeikről és magyarságtudatukról: a diófa alatt, a borospincében és a méhesben fölé helyezték magukat mindannak, ami körülöttük zajlott. A magyar történelem valós és igaz folyamatai részesének tartották

A Tokaji Íróklubban, *Az első világháború a magyar irodalomban és művészetekben* címmel megrendezett tanácskozáson, 2018. augusztus 17-én elhangzott előadás írott változata.

magukat, s ezt a szellemiséget szinte ösztönösen igyekeztek továbbadni gyermekeiknek és unokáinak. Engem is megtaláltak – vagy én találtam meg őket –, s rajtam kívül még sokakat a Kárpát-medencében, az egykori közös hazánkban.

*

A történelem Thomas Mann-i mély kútjában való alámerüléseim és a világban való vándorlásaim után tulajdonképpen azt kell mondanom, nem volt ebben semmi különleges. Ősidők óta ezt tették a közösségek a világ bármelyik részén. Nagyapám és a rizlingjét iszogató katonatársai a mából nézve egyszerre voltak az öldöklésből megmenekült trójaiak, egymást segítő milétoszi hopliták, a százéves háború angol vagy francia, paraszti gyökerű íjászai, a XVI–XVII. századi magyar végek katonái, Napóleon besorozott gyalogosai és tüzérei, 1848–49 honvédjei, de a második világháborúnak is amolyan „előkatonái”. Világtörténelmi elődeikhez hasonlóan sohasem jutott eszükbe, hogy megtagadják a múltjukat, vagy azt gondolják, hogy nem cselekedtek helyesen. Vitték tovább a rájuk hagyományozott és az általuk megtapasztalt emlékezés fonálát. Ezt, akik túl vagyunk már a hatvanon, sokan megtapasztaltuk. Valamiképpen össze is köt bennünket, amolyan „elvesző, elveszendő és elveszejtendő nemzedékként”, akik meg és túléltek az „átkost”, de emlékeztük még azon túlra is nyúlik, s akik szeretnék továbbadni megélt történelmüket az őket követő nemzedékeknek, de a „szép új világban” már nehezen értik őket. Hol emlékműveknek látszanak, hol valamilyen régi morál megszállottjainak, akik inkább tartoznak a XX. század világába, mint a felgyorsult és új társadalmakat építő mostani évszázadhoz. Nemzedékünk nagyon jól tudja, hogy a mában kell élni – Carpe Diem! –, de fáj nekünk az egyetemes és a nemzeti értékvesztés. Így azzal is tisztában vagyunk, hogy a XX. század nyitánya, az első világháború magyar és egyetemes emléke, s a hiteles szereplőkkel – az egykori frontkatonákkal – való találkozásaink tanulságai nem maradhatnak csak a mi féltve őrzött titkaink, miként sokáig azok voltak, hanem az egész nemzetre tartoznak: annak gondolkodására, felelősség- és önazonosságtudatára, valamint érzés- és tartásvilágára. Le kell jegyezni őket, mint egykor Homérosz trójai történeteit, s örökölni hagyni a világnak.

Ha hajdanán ez úgy sikerült, hogy máig is hat, miért ne sikerülne most is. Különösen fontos ez napjainkban, amikor nem csupán egy önmagából kifor-

Pásztor János: I. világháborús emlékmű (Székesfehérvár, 1929)

dított nemzet tudatvilága helyreállításának jött el az ideje, vagy annak huszonnegyedik órája, hanem a világban is paradigmaváltás zajlik. Az értékekről, az érdekekről, a hatalomról, a múlttól és a modernitásról való gondolkozást – és az ebből eredő cselekvést – új stratégiák írják körbe. Hogy ennek kimenetele jobbá teszi-e a világot vagy sem, aligha tudjuk: a rombolás és építkezés eredménye mindig utólag látszik meg. De hozzá kell szólnunk mindezekhez, s nemcsak azért, hogy felmutassuk: továbbra is vannak emlékező magyarok, hanem azért is, hogy a külső omladékok és az új fényes tornyok ne hogy tehetlenné tegyenek bennünket. Így nekünk is takarítanunk és építkeznünk kell egyszerre.

A világban egyébként megítélésem szerint valami olyasmi zajlik, mint amit James Aldridge (1918–2015), a jeles ausztrál–angol író, a *Még egy utolsó pillantás* című, 1977-ben megjelent regényében megírt a két íróóriás Ernest Hemingway (1899–1961) és Francis Scott Key Fitzgerald (1896–1940) (vagy az akkori úgynevezett „elveszett nemzedék”) – a háború utáni, 1920-as évekbeli – valós és „irodalmilag” megragadott vitájáról, útkereséseiről és örültségbe fajúló öröklődéseiről. Nem volt egyszerű és ellentmondásmentes, amikor az akkori „szép új világnak” meg kellett (volna) emésztenie az első világháborút

s mindazt, ami annak árnyékában és következményeként történt: alapjaiban úgy formálódott át a XIX. század XX. századdá, hogy azt a legtöbben csak utólag vették észre. Ebben a gondolkodásban Hemingway-nek nem volt „egy részről így, és más részről úgy” véleménye. Neki a tett és az erő volt a minden. Fitzgerald úgy tekintett írotársára – Aldridge felfogásában –, mint saját (vele született) erőszakosságának, amelyet vadászként és háborús katonaként is megélt, az áldozatára. A regény azon fejezetében, amely a fougères-i erdőben zajlik, Fitzgerald (Scotty) azért kezd el Hemingway lába elé vagy mögé – óvatos és jó célzásokkal – lövéseket leadni, hogy megismertesse vele a kiszemelt áldozat félelmét. Később a következőképpen fogalmaz: „Hemingway meghalt Caporettonál. Mostanra már semmi sem maradt belőle.” Hemingway szerint viszont – Aldridge felfogásában – Fitzgerald az intellektuális teszetoszaság megbénított figurája, aki képtelen megérteni, hogy a háború vagy a vadászat (no és persze a határozott fellépés) miként teszi a férfit még férfiasabbá. Jól tudta, hogy a háború borzalmas, de a túlélőt többé teszi, mint aki előtte volt. Aldridge könyve ezen túl arról is szól, hogy van-e bátorságunk önmagunkat felvállalni, s meg tudjuk-e védeni magunkat attól, hogy mások legyünk a világ szemében, mint akik

valójában vagyunk. Ő a második világháború alatt a Közel-Keleten többé-kevésbé azt élte át, amit Hemingway az első világháború idején. Kereste annak okait is, hogy a háborút ő mennyiben látta másként, mint a *Búcsú a fegyverektől* szerzője. Miért van az, hogy ingadozik Scotty és Ernest világfelfogása között, s próbál ebből valami egységet összerakni, s rá kell jönnie, hogy nem lehet. Vannak olyan helyzetek, amikor az utak kettéválnak.

Vajon ez zajlik most is a XXI. század elején a globális paradigmaváltás korában? Kimondjuk-e, ki merjük-e mondani azt, ami fáj, vagy aminek nagyon örülünk, és sutba vágjuk a *comme il faut*-t? (Ebben a képzőművészet sokkal előrébb áll, mint az irodalom. A filmművészet pedig – néhány jeles alkotást leszámítva – a kereskedelmi tömegkultúra iparszerű kiszolgálója lett.) A nagy kérdés: lehetünk-e olyan őszinték, mint a vadon bennszülött indiánjai, az európai nagy térségek egykori parasztjai vagy a gyermek- és a felnőtt kor között vergődő szókimondó tinédzserek? Van-e értelme a XXI. században nem ilyennek lenni? Fel kell-e vállalnunk a konfliktusokat vagy nem; s azok fenntartásával kell-e élnünk? Akhilleusz nélkül nincs hős Hektór, tehetjük hozzá a ránk hagyományozott, klasszikus egyetemes, elgondolkasztató igazságot.

*

Nagyapám katonatársai Hemingway-nek mindenben igazat adtak volna. Egyrészt azért, mert benne éltek a természetben: disznót öltek, vadakat hajtottak. S a bikaviadalokon is *aficionado*-k lettek volna. Másrészt többnyire erős akarátú, sőt, többnyire zsarnokoskodó pater familias-ok voltak. Harmadrészt pedig Hemingway-hez hasonlóan kiszolgált frontkatonák. Tudták, hogy a harcban keménynek, sőt néha kegyetlennek, s persze eszesnek kell lenni. Hemingway-nek az volt a kérdése, hogy mit lehet ezzel békeidőben kezdeni (erről legmeghatóbb vallomása az 1950-ben megjelent *A folyón át a fák közé* című kötete), avagy a háborút lehet-e puska nélkül is vívni; míg végül 1961-ben (nem tudjuk igazán, miért) saját fegyverét fordította maga ellen. S ezzel egy reggelen a belül megélt, önmarcangoló életének hirtelen véget vetett. Az én korpádi hőseimnek egyszerűbb, de keményebb volt a kérdés, hogyan lehet mindezt alávetésben, a Kádár-rendszer által megalázottan megélni: eljátszani a praktikus együttműködőt – azaz kerülni a lehetséges konfliktusokat –, s megőrizni önmaguk és környezetük előtt a tartást, sőt még vala-

miképpen a virtust is. Hogyan lehet az életet egy olyan képletes hadifogolytáborban leélni, ahol nincsenek (vagy nem látszanak) a fegyveres örök, s egy majdnem orwelli gondolkodás-átalakító gépezet folyamatosan és kitartóan rombolja önazonosság-tudatukat, tartásukat és személyiségüket. Emlékszem egymást figyelő szemekre, meddig tartanak még össze, fürkészték egymásban is, ki törik meg, vagy válik árulóvá. De ők többnyire, éppúgy, mint Hemingway, állták a sarat: tanúja voltam a földjeik és lovaik elvétele idején a megtörésüket célzó számos embertelenségnek. Nem roppantak meg, inkább behaltak. Csakhogy erejük – tartásuk, eszes vagy ösztönös kiállásuk – továbbadását a való életben a kádárizmus már képes volt megtörni, s ezzel a magyar vidéket kifordítani önmagából.

Mi, akik tanúként itt vagyunk, mint jogos vagy jogtalan túlélők, tulajdonképpen szökevények vagyunk ebből a világból, olyanok, akik sajátos vivariumokban túlélték ezt a korszakot, s velük született képességeinknek és megszerzett tudásunknak köszönhetően fel tudjuk fogni, és el tudjuk mondani, mi is történt. Szerencsénkre bele tudtunk kapaszkodni egy olyan Németh László-i, Illyés Gyula-i, Nagy László-i, Csoóri Sándor-i, Oláh János-i, Nagy Gáspár-i és sokak által vitt gondolkodási és irodalmi hagyományba, s rajtuk keresztül Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc és más nagyok eszmevilágába, amely a múlt bővizű forrásából egyre dagadóbb folyóvá vált, s az 1980-as évek végén áttörte a diktatúra recsegő-ropogó gátjait. De az új szelek időjárásainak vízceppjei nem voltak elegendők ahhoz, hogy amolyan új hűsvéti szenteltvízként a megtörténtet semmissé tegyék, a torz építményeket lerombolják, és a magyar lelkeket visszavezessék arra az útra, ahonnan az 1940-es években külső erők – belső segítséggel – letérítették. A mi folyóáradatunkban, magyarságunkat illetően, soha nem volt „egy részről így, más részről úgy”. De sohasem gondoltuk azt, hogy ezzel nekünk teátrálisan a mellünket kellene döngetnünk, mert ahogyan a nemzettel azonosultunk, az nekünk magától értetődő volt. Más út nem is volt!

*

De térjünk vissza az első világháborúhoz! Joggal vethetik szememre olvasóim, hogy a Nagy Háborút miért nézem csupán népi szemszögből, hiszen az a nemzet egészének – grófoknak, nagypolgároknak, mesterembereknek, szatócsoknak, tanítóknak, gaz-

dag és földnélküli parasztnak, kolompároknek és pakulároknak egyaránt – a küzdelme volt, amelyben nem számított az anyanyelv, de a vallás sem, sőt még az sem, hogy ki férfi, ki nő, ki öreg, ki fiatal. Természetes, hogy ebbe bele lehetett fáradni, fásulni is, de úgy gondolom, hogy az utókor ezt később sokkal jobban felnagyította, mint valójában történt. Érdekében is állt – pontosan egyes politikai és ideológiai köröknek –, mert a nemzet közös élményét s az abból eredő erőt így lehetett leginkább megtörni, és a hősiességet relatívvá tenni, sőt, értelmét is megkérdőjelezni, a szenvedést és a belefásult állapot jeleit pedig felnagyítani.

Igyekeztem gondolataimat úgy összeszerkeszteni, hogy az vallomás legyen személyes tapasztalásaimról, de történelmi és irodalmi élményeimről is. Elszakadva a népiségtől s a somogyi falvak üzeneteitől, hadd folytassam mondandómat egy újabb személyes történettel. 2015-ben, amikor a Magyar Alkotóművészeti Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság főigazgatója lettem, az a megtiszteltetés ért, hogy a művészeti alkotóházként működő zsenyei Békássy–Bezerédj kastélyért és annak parkjáért is felelhettem. Akkor még a helyet leginkább annak XVI. századi vonatkozásai miatt ismertem, mivel a törökök elleni védekezés rendszerében a megerősített várkastélynak Kanizsai Orsolya is gyakori lakója volt, és több levelét is innen címezte férjének, Nádasdy Tamásnak. Tudtam természetesen a kastély Sennyey-, Bezerédj- és Békássy-vonatkozásairól. De azt csak akkor tudtam meg, amikor először ott jártam a szapora hóesésben, hogy a park egyik sarkában van a nagyreményű költő és bölcsész, Békássy Ferenc sírja, aki 1915. június 25-én, 22 évesen, a bukovinai fronton esett el a 7. Honvéd Huszárezred hadnagyaként. Szülei a holttestét és lovának tetemét is hazahozatták, s a kastély parkjában, ahol a család több más tagja is nyugodott, temették el. Amikor kítavasodott – 2015 elején –, az első dolgom az volt, hogy a gyalázatos állapotban lévő temetőhelyet kitisztítsam, a megrongálódott síremléket rendbe hozassam. Méltóvá téve a hősi halál százéves évfordulójához. Igyekeztem Fábián Lászlónak, Polgár Csabának, Weiner Sennyey Tibornak és az Angliában élő Gömöri Györgynek is segíteni abban, hogy Békássy Ferenc szelleme öröksége méltó helyre kerüljön a nemzeti emlékezetben. (A felsorolt szerzők remek munkáiból ezen írásomhoz számos gondolatot merítettem.)

Békássy Ferencnek nem kellett volna meghalnia a nagy háborúban. Már a gimnáziumot is Angliában végezte, s 1911-től a cambridge-i King's College-ben folytatott tanulmányokat. A háború kitörése Svájcban érte, s amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a brit birodalommal is háborúba keveredünk, a még Angliában tartózkodó kisebb testvéreiért oda utazott. Még a hadüzenet beállta előtt hazahozta két hűgát. Öccse, János, azonban nem így cselekedett, Angliában maradt, s ágyban, párnák közt halt meg 1983-ban. Békássy Ferencnek az angolokkal igazán semmi baja sem volt, hiszen az angol kultúra bűvöletében élt. Mégis hazajött, és bevonult katonának. Nem volt számára kérdés, ha hív a haza, otthon kell lennie. A magyar bakák százezrei úsztak az árral, követték nagyapjuk és apjuk útját, a hagyományok öröjeként, érzelmekkel áthatottan, vagy épp annak hiányában mentek egyik frontról a másikra, de mentek. Velük ellentétben Békássy Ferenc nyilvánvalóan – több tízezer művelt és tanult magyarral együtt – jól tudta, hogy az első világháború miről is szólt. Békássy aligha gondolta azt, hogy az angolok, az oroszok vagy a szerbek ördögök. Jól tudta, hogy a háborúban érdekek és érzelmek (!) ütköznek. De tudta azt is, hogy a felelősséget egy nemzet tagjainak együtt kell viselniük. Nem lehet kibújni alóla még akkor sem, ha az az életükbe kerül.

Tanúja volt 1914 augusztusában a brit felbuzdulásnak is. Megtapasztalhatta, hogy iskolatársai hogyan lettek diákokból pár hét vagy pár hónap alatt katonák, majd hősi halottak (ahogyan azután ő is): a King's College hallgatóinak negyede elesett a háborúban. Nevük ott olvasható a King's College katedrális egyik oldalkápolnájának falán, s velük szemben egyetlen név, aki a másik oldalon harcolt: Ferenc Békássy. Ránk maradt egyik levelében így írt a háborúról: „Örömmel megyek, mert tudom, megéri a kockázatot, és bizonyos vagyok benne, hogy valami jót is ki lehet hozni ebből a háborúból, ha csak nem esek el menet közben. – A »legjobb dolog«, ami történhet velem, most az, hogyha elmegyek: minél gyorsabban feladjuk azon elképzeléseinket, hogy a világot jobbra lehet tenni, mint amilyen – lehet, hogy a háború nem is ér véget, csak ha már mindenki belefáradt. Az emberek gyorsan hozzászoknak a háborúhoz. Mire elindulok, kinyílnak a rózsák, lovam fejét három pirossal díszítem (persze senki sem fogja tudni, miért), mert családunk címerében is a pajzs fölött három szál piros rózsa van” (Balogi Virág fordítása).

Nem tudjuk, hogy a dobronuci ütközetben lovának fejszíjai között ott volt-e a három rózsa. A fronton írt verse pedig így szól: „Elmegyek, talán / Vissza sem térek, / Hamarosan elmúlik, / Fiatalon elmúlik / Belőlem az élet. / Férfinak hősiség, / Asszonyoknak bánat – / s hogyha eltakar a föld, / Sírhatnak utánad.” Békássy a Nyugat köréhez kötődött, s remek esszét írt angolul a kör szerepéről a magyar irodalom megújításában. Kosztolányi Dezső a halála után a következőt írta róla: „Azokat a nemes, nyugati magyarokat hozza eszembe, akik európai tükörben látták meg saját arcukat, az időt, amelyet szorongva érzünk vissza ma is.”

Békássy Ferenc hősi halála átvezet bennünket az antant oldal – legalábbis annak brit – világába. Sorszerű az, hogy az első világháború egyik legmeghatározóbb angol versét az a Rupert Chawner Brooke (1887–1915) írta, aki szerelmi riválisa volt Angliában az orvostanhallgató Noel Olivier (1892–1969) kegyeiért. Brooke, aki szintén a King’s College diákja volt, s már fiatalon tehetséges költőnek tartották, egyébként szellemi vonatkozásokban is kihívója volt a nála fiatalabb Békássy Ferencnek. Ő 1915. április 23-án, két hónappal Békássy eleste előtt halt meg az Égei-tengeri Kykladokon, a gallipoli partraszállás háttérvilágának katonái között. A verse, amelynek címe *A katona*, s amelyet 1915 januárjában vetett papírra, az első világháború egyik máig ható emlékkerse lett az angolszász világban: „Ha meghalnék, ki-ki azt tudja jól, / egy idegen mezőből egy darab / örökre Anglia. S benne a por / a föld zsíros rögénél gazdagabb. / Anglia hívta létre s öntudatra, / virágokért jární ösvényeket, / a levegőjét lélegezni adta, / s hazai vízben-napban fürdetett” (Kiss Zsuzsa fordítása).

Brooke nemzeti elkötelezettsége magáért beszél. A magyar költészet, úgy látom, nem mert sohasem így fogalmazni a határon túl elesett katonáinkról. Más kérdés, hogy Brooke versének alap gondolata Thuküdidésztől származott, aki szerint egy hős halálának a helye hősi földnek tekinthető: „Jeles férfiaknak, minden föld sírhantul szolgál.” A klasszika-filológiában jártas Brooke ezt a gondolatot ültette át a felfokozott hangulatú háborús brit érzésvilágba. Rupert Brooke saját életével tette hitelessé versét, s nem csoda, hogy a győztesek éltek és élnek is ennek mozgósító hatásával.

*

Az antant világában először 1919-ben, az Egyesült Államokban ünnepelték meg a győzelmet, s a Né-

metországgal egy évvel korábban megkötött compiègne-i egyezmény aláírásának időpontja, november 11. ekkor lett a Veteránok napja (Veterans Day, amelynek kezdetben Armistice Day, vagyis a Fegyvernyugvás napja volt a hivatalos elnevezése). Ennek lényegét Thomas Woodrow Wilson elnök 1919. november 11-én a következőképpen foglalta össze: „Minket Amerikában a fegyverszüneti nap megemlékezései ünnepélyes büszkeséggel töltenek el, amikor a hazájuk szolgálatában elesettek hősiességére emlékezünk, és hálával az általuk kivívott győzelemért, hálával azért, amitől ez megmentett minket, és hálával azért a lehetőségért, hogy Amerika megmutathatta a nemzetek közösségének, hogy a béke és az igazságosság pártján áll.” Érthető főhajtás ez az elesett amerikaiak előtt, érthető büszkeség a győzelem miatt. Arra azonban 1920-ra Wilson elnök is rájött: lehet, hogy az Egyesült Államok a béke és az igazságosság mellé akart állni Európában, de arról Párizsban, Londonban és Rómában másként gondolkodtak, mint a Fehér Ház akkori ura. S ő maga, majd képviselői is, elhagyták a Párizs környéki béketárgyalásokat. Csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy egyes hatalmi érdekek milyen durva módon teszik félre az igazságot és a méltányosságot. Lassan száz éve lesz, hogy a brit intézmények és külföldön a nagykövetségek a Brit Nemzetközösség tagjainak bevonásával, valamint a francia és az amerikai diplomáciával együttműködésben, Veterans Day/Veteránok napja elnevezéssel minden év november 11-én első világháborús megemlékezéseket tartanak. Amikor nagykövetként Izraelben szolgáltam, ezeken többször részt vettem, az emlékezésre mindig valamelyik ottani brit katonai temetőben került sor. Erre minden esetben meghívták az ottani összes nagykövetet. De az ünnepségen külön ültek a győztesek és a vesztesek. A brit nagykövet többször engem kért meg, hogy osztályozzam a diplomatákat, kinek hol a helye. Számos ország képviselője akárhová is ülhetett volna. A lengyelek esetében fel sem merült, hogy az antanthoz üljenek, de a horvátok, a szlovénok, a bosnyákok és a szlovákok is mindig a Központi Hatalmak táborában foglaltak helyet. A csehek az antanttal voltak, és „svejkiesen” kuncogtak a helyzeten. Izraelben jó barátom volt a magyar nagyanyja révén magyarul anyanyelvi szinten beszélő Mariana Stoica, egykori romániai parlamenti képviselő, aki politikusból lett hazája nagykövete Izraelben. A brit nagykövetet segítve kérdeztem tőle: „Mariana, Te hová

ülsz?” Válasza egyértelmű volt: „Hozzátok. Nekem minden *öszök* ellen harcolt, csak nem gondolod, hogy ezt én nem tudom.” Ezek az ünnepségeken mi, vesztesek, sohasem kaptunk szót, így a német és az osztrák nagykövettel mi is szerveztünk megemlékezést valamelyik temetőnkben, egy héttel a Veteránok napját követően. Rendre hívtuk a brit, a francia és az olasz nagyköveteket, hol Jeruzsálemben, hol Názáretben, ahol a Központi Hatalmak katonái nyugodtak. Az Excellenciás urak sohasem jöttek, de a katonai attaséikat elküldték, akik mindig szép koszorúkkal tisztelegtek halott katonáink emléke előtt.

*

Nagyapámtól és katonatársaitól a korpádi gesztenyefa alatt, amikor a rizlingtől a szigorú tekintetű komák és a távoli rokonok nyelve megeredt, mindig azt halottam: a háborút nem mi, katonák, hanem a politika vesztette el. A „rosseb bakáknak” nem volt vereségtudatuk: büszkék voltak több éves helytállásukra, nem hánytorgatták fel, hányan haltak meg közülük. Ők az egyes frontokon a magyar hazáért harcoltak becsülettel és bátorsággal. Tavaly bejártam az olasz frontot, magam is láthattam, milyen lehetetlen helyeken állították meg az olasz támadásokat, és csaptak onnan vissza. Szomorú voltam, amikor 2017. október végén a magyar emlékezetpolitika megfelleledkezett a caporettói áttörésnek a centenáriumáról, az Osztrák–Magyar Monarchia német segítséggel kivívott utolsó nagy katonai győzelméről. Fájó szívvel lapozgattam Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* című regényét, keserűen állapítva meg, hogy az ellenünk harcoló író milyen szakszerűen írta le azt az erőt, amely akkor szétverte az olasz hadsereget.

Azért is jó lett volna felidézni az egykori győzelmet, hogy beszéljünk arról: az első világháború a Monarchia minden népének összefogásáról szólt. A doberdói fennsíkon vagy a galíciai golyózáporban nem számított, hogy ki nagyváradi magyar honvéd, karánsebesi román baka, újvidéki szerb tüzér vagy trencsényi szlovák utász. Az ellenség golyójának nem számított, kinek mi volt az anyanyelve, mit gondolt a budapesti politikáról vagy magáról a háborúról. Túlélés volt vagy halál. Nem számított a nyelv, a vallás, a társadalmi háttér, mert mindezt felülírta a háború logikája. Mi maradt ebből: fejfák az olasz front temetőiben, s rajtuk a legkülönfélébb ortográfiával a régi Magyarország összes nemzetiségének nevei. Amikor régi Eötvös-kollégista társaimmal arra jár-

tunk, számos sírra nemzeti színű szalagot tettünk; nem számított, milyen név volt a szerény kőkereszt.

Ezeket a temetőket nem lehet felosztani az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai között. Pedig lenne rá igény. 2008-ban diplomataként, hogy a szlovén EU-elnökséget segítsen, Ljubljanában szolgáltam. A Caporettói–Kobaridi Emlékmúzeumból jeleztek barátaink, hogy az egyik közeli temetőben a ljubljainai román nagykövet kisebb ünnepséget szervezett, amelyen büszkén szólt arról, hogy az első világháború idején román katonák védték a szlovénokat az olaszoktól. A derék nagykövet rátalált az egyik kolozsvári ezred sírjaira, s hogy történelmi alapot teremtsen a XXI. századi román–szlovén kapcsolatokhoz, ügyesen nyúlt a múlt e szögletéhez. Pár hét múlva a mi nagykövetségünk is elment ebbe a temetőbe, s a sírokon ott lobogott a magyar trikolor. A halottak többsége egyébként magyar volt, de természetesen voltak közöttük románok is.

*

A magyar társadalom az 1920-as, '30-as években tiszteletre méltóan állította az emlékműveket az első világháborús elesetteknek. Ezek többsége egyszerű emlékoszlop volt, de számos remek emlékmű is készült. Az utóbbiak egyike a „rosseb bakák”, a 44. somogy-tolnai közös gyalogezred emlékműve Kaposváron, a Csiky Gergely Színház és a Vasútállomás közötti téren. Alkotója, Jálics Ernő az ezred egyik hadnagya volt, aki kadarkúti tanítóként lett a bakák tisztje. A háború után Budapestre költözött, és beiratkozott a Képzőművészeti Akadémiára. Évekig Rómában élt, s jónevű szobrász lett. A 44-esek a húszas évek végén kezdték szervezni az emlékműállítását, amelynek felavatására 1932-ben József főherceg, a 44-esek egykori hadosztályparancsnoka és Bauer Gyula, ezredesből tábornokká előléptetett egykori ezredparancsnok jelenlétében került sor.

Ez volt az első komoly szobor, amivel kisgyermekként találkoztam. Nagyapámmal, amikor megérkeztünk Kaposvárra, első utunk ide vezetett. Nagyapám keresztet vetett, aztán elérzékenyült. Én gyerekként értelmezni próbáltam a szobrot: egy oroszlán támad egy izmos fiatalemberre. Nagypapa elmondta, hogy az oroszlán az ellenséges antant, az ifjú pedig 44-es „rosseb baka”. Én nagyon sajnáltam a szegény magyar ifjút, mert úgy gondoltam, semmi esélye sincs az oroszlánal szemben. Sokáig úgy véltem, hogy ez nem más, mint heroikus harcunk művészi ábrázolása az elveszésben, mert azt már nagyon tudtam, hogy

Jálics Ernő–Szivessy Tibor: A 44. gyalogezred emlékműve (Kaposvár, 1932)

Trianonnal nagyon vesztesek (sőt áldozatok) lettünk. Szemüveges felsős gimnazistának kellett lennem ahhoz, hogy rájőjjek, nem érttem meg a szobrot, miként nagyapám sem. Az izmos fiatalember nem egy a somogy-tolnai „rosseb bakák” közül, hanem a görög mitikus hős, Héraklész. A vadállat pedig a megsebesíthetetlen nemeai oroszlán, amelyet a görög hős leütött, majd megfojtott. Azaz a hősnek van esélye az oroszlán ellen is. Akkor jöttem rá, hogy ez a szobor nem a vereségről, nem a heroikus vesztségről szól, hanem arról, hogy a rosseb bakának Héraklészé kell válnia, s le kell győznie a kisanatant bőrbe bújt új nemeai oroszlánt. Hogy az avatáskor, 1932-ben a művészen kívül hányan voltak tisztában ennek az üzenetnek a művészi formába öntésével, nem tudom. De azt azért elmondhatjuk, hogy a Horthy-rendszer nem a trianoni sebeket nyalogatta, hanem visszavágásra készült, s ebben a nemzet mögötte állt. Volt idő, amikor úgy tűnt, sikerülhet. Aztán tudjuk, mi történt.

Jálics Ernő alkotása a magyarság egyik legmegragadóbb első világháborús emlékműve. A magyar

küzdelmet, amelyből a művész maga is igencsak kivette a részét, egyetemes mélységek világába helyezte, s a római művészeti élet szellemiségét Kaposvárra hozta. Van valami közös közte és Ernest Hemingway között, mert 1963-ban ő is önkézeivel vetett véget életének. Mert van, ami sokkal veszélyesebb, mint a golyózápor vagy srapel: önmagunk s a bennünk hordozott, kimondott vagy kimondatlan félelmek és sérülések. Nekik nem adatott meg, hogy természetes halállal haljanak meg, mint Richard Cantwell ezredes, Hemingway főhőse *A folyón át a fák közé* című regényében, aki a második világháború után megy vissza a piavei első világháborús csatahelyeit ismét látni, vadászni, szeretni és meghalni. „Sose hagyd el magad, Jake – ez a siker titka. Az ember ne hagyja el magát soha. Az ember sose hagyja el magát nyilvánosan.” Ezt tanácsolta az ezredes sofőrének életigazságul, vagy ez Hemingway vallomása volt önmagáról?

Vagy ez volt a frontot megjárt katonák üzenete a Monte Grappa lövészárkaiból?

Tárgyalások két „egyenrangú” állam között

Beszélgetés Hollósi Gábor történésszel
A pozsonyi hídfő című új könyvéről

Nemzetünk legnagyobb tragédiája a 1920. június 4-i dátumhoz kapcsolódik, amikor az antant hatalmak csatlósaik számára óriási területeket vettek el hazánktól. Sajnos a második világhégés során sem a győztesek oldalán állt Magyarország, így az 1947-hez fűződő párizsi békeszerződés tovább csonkította határainkat. A pontos határvonallal kijelölése egy magyar–csehszlovák tagokból álló határrendező bizottság feladata volt, amelynek munkáját és eredményeit Hollósi Gábor történész *A pozsonyi hídfő* című hiánypótló munkájában rendkívüli részletességgel mutatja be.

– *A kötet fő témája a párizsi békeszerződés kapcsán kialakítandó határok kijelölésének története. Miért lépett fel Csehszlovákia Trianon után újabb területi igényekkel?*

– A beneš-i emigrációs politizálás sikere, hogy Csehszlovákia a második világháborút – ellentétben Magyarországgal – a győztesek oldalán fejezhette be. Ez még a szovjet érdekszférán belül is szélesebb lehetőségeket nyitott Csehszlovákia állami és területi érdekeinek érvényesítésére. Mindazonáltal a csehszlovák kormány az 1946. április 10-i jegyzékében „csak” Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún, Rajka és Bezenye falvak átadását kérte, pedig korábban még „Vácról és Miskolcra jutottak” – Martin Hano szlovák újságíró szavaival élve.

– *Mit nevezünk pontosan pozsonyi hídfőnek? Miért ez az elnevezése?*

– A pozsonyi hídfő az egykori Pozsonyligetfalu települését jelenti, mely már a trianoni békediktátum előtt, 1919 augusztusában Csehszlovákiához került. E település ma már Pozsony panelházakkal beépített, „dunántúli” része. A hídfő kifejezés konkrét és átvitt értelemben is értendő. Ligetfalut

és Pozsonyt ugyanis 1880-tól már állandó híd – a Ferenc József híd – kötötte össze. Képletes értelemben katonai hídfőállásról van szó, amelynek az volt a célja, hogy a csehszlovák hadsereg saját államterületen tudja átlépni a Dunát egy Magyarország elleni hadművelet esetén.

– *Mi volt az oka, hogy éppen a magyar–csehszlovák Határrendező Bizottság tevékenységét vizsgálta ennyire behatóan?*

– Pályafutásomat a Magyar Országos Levéltárban kezdtem, és mint jogvégzett kutatót elsősorban a nemzetközi jogi szolgálmat alapító bilaterális egyezmények érdekelték. Így került a kezembe Magyarország lejárt szerződéseinek áttekintésekor az úgynevezett „passage-egyezmény”, a pozsonyi hídfőhöz kötődő szerződéskomplexum részeként. Természetesen nyomban elkezdtem összekeresni hozzá az előkészítő anyagokat, és ekkor bukkantam rá a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság első ülészakának jegyzőkönyveire. Ezek aztán meghatározták kutatómunkám további irányát.

– *Hogyan jellemezhetnénk a Bizottság tagjait, valóban ők voltak a legalkalmasabbak arra, hogy hazánk érdekeit képviseljék a tárgyalásokon?*

– Bár az elnök, a református egyházi berkekben később hírhedtté vált Kiss Roland igyekezett képviselni a magyar érdeket, tény, hogy ő pártvonalról érkezett, így kellő diplomáciai jártassággal nem rendelkezett. Munkáját a magyar küldöttségben (többek között) a szintén aláírásra is jogosult tag, a nemzetközi jogász Szondy Viktor segítette, akinek tudását elismerték a csehszlovákok is. Szondy viszont a háború után már megtört, idős ember volt, aki – Jakabffy Imre, a magyar küldöttség kartográfus szakértője által írt visszaemlékezés szerint – a tárgyalásokon el-elbóbiskolt. Ezért beceneve „Szundi bácsi” volt.

– *Mennyire volt erős a Bizottság pozíciója?*

– Bár a határrendező bizottsági tárgyalások a párizsi békeszerződés aláírását követően zajlottak – elvileg tehát már két egyenrangú állam között –, a ’40-es évek második felében történelmi mélypontjára süllyedt a magyar–csehszlovák viszony. Ez a magyar – vagy pusztán az ésszerűség alapján álló – érdekérvényesítésre rendkívül károsan hatott. Elég csak a csehszlovákiai magyarságot folyamatosan érő sérelmekre utalni – Beneš-dekrétumok, kitelepíté-

sek –, hiszen az ezekkel kapcsolatos panaszok hátráltatták az esetek többségében egyébként nem is illetékes Határrendező Bizottság munkáját.

– *Miért húzódtott el 1947-től egészen 1949-ig a tárgyalássorozat?*

– A magyar–csehszlovák határrendező bizottsági tárgyalások 1947 októberében indultak meg, a vízügyi kérdésekben történő megállapodás azonban az évbe már nem fért bele. A következő tárgyalási év első fele eredménytelen volt: a Rábaszabályozó Társulat vagyonaért Csehszlovákia nem akart kártalanítást fizetni, az elcsatolt területekről menekülő lakosság miatt pedig – terven felül – egy „önként” áttelepülőkre vonatkozó megállapodást is ki kellett dolgozni. A megállapodások csak 1948 októberére kerültek aláírásra alkalmas állapotba, 1949 elején még a francia szöveg egyeztetése folyt Prágában.

– *Mi okozta a legnagyobb vitákat a két ország között, ezek hogyan végződtek?*

– Mindenekelőtt az, hogy a békeszerződéshez csatolt térképen rosszul húzták be az új határvonalat, ami így a rajkai zsilipet használhatatlanná tette volna. A tárgyalások eredményeként a rajkai zsilip visszaeresztő csatornája magyar területen maradt. Pénzügyi kérdésekben nem sikerült megállapodni, Csehszlovákia semmiért sem volt hajlandó fizetni.

– *Hogyan érintette mindez az elcsatolt három község lakosságát? Tudott-e tenni érdemi lépéseket a Határrendező Bizottság az ő érdekében?*

– Míg a csehszlovák küldöttségnek az új határvonal mielőbbi kijelölése volt az érdeke, a magyar küldöttségnek az, hogy az ott ma-

radó lakosság részére még a csehszlovákiai magyarság egészénél is kedvezőbb jogállást teremtsen. Többek között ezt szolgálta a Beneš-dekrétumokkal szemben kicsikart emberi és polgári jogi nyilatkozat, amit persze nem tartott be Csehszlovákia. A magyar küldöttség próbált, de nem tudott túl sokat tenni a jogsértés ellen, mivel már nem volt Magyarország birtokában a terület.

– *Hogyan zajlottak az áttelepítések, volt-e lakosságcsere?*

Az 1946 februárjában aláírt lakosságcsere-egyezmény rossz tapasztalatai miatt a magyar küldöttség azzal az utasítással tárgyalt, hogy az elcsatolt három községre vonatkozó hasonló megállapodástól el kell zárkóznia. A lakosságcsere helyett az emberi és polgári jogokról szóló csehszlovák nyilatkozat a helyben maradás lehetőségét biztosította volna. Ám mindhiába: a csehszlovákiai magyarság egészét érintő hátrányos intézkedéseket kiterjesztették az ott maradó lakosságra is, amely elkezdett menekülni. Ennek „jogi mederbe” terelése az „önként” áttelepülőkről szóló megállapodással történt meg.

– *Milyen vonatkozásai voltak a megállapodásnak a három település elcsatolásán túl határrendészeti és földrajzi szempontból?*

– A csehszlovákok a térségben is a természetes határokhöz ragaszkodtak volna a határörizet megkönnyítése miatt. A Gutorsziget azonban megosztásra került a rajkai zsilip használhatósága érdekében, így ott természetes határ nem jött létre. Magyarország számára a párizsi békeszerződés vízügyi szempontból is rendkívül hátrányos volt, hiszen a három községgel együtt elcsatolta a Mosoni-Duna kiágazási szakaszát,

a dunacsúni zsilipet, az oroszvári vízmércét, továbbá a magyar területet védő gátakat is. A vízügyi megállapodás az ebből következő hátrányokat igyekezett mérsékelni.

– *Miért nem dolgozták fel már korábban ezt a történetet a kutatók?*

– A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság jegyzőkönyveinek feltárása nem volt egyszerű feladat, mivel az első ülészak jegyzőkönyvei a Külügyminisztérium „adminisztratív”, a másodiké és a harmadiké viszont már a „titkos” iratai között, ráadásul azon belül is két különböző helyen vannak a levéltárban. A Vízügyi Albizottság pedig a napi üléseiről jegyzőkönyvet sem vezetett, csupán feljegyzések maradtak fenn. Még a második ülészak anyagának feltárása után is kérdéses volt vállalkozásom sikere; képzelhetik, mekkora volt az örömöm, amikor a harmadik ülészak anyagát is meggletem előbb szlovák, majd magyar nyelven.

– *Röviden összefoglalná a kutatás menetét: hogyan zajlott a források felkutatása, és mennyi időt vett igénybe a dokumentáció feldolgozása?*

– Könyvem hatévi kutatómunka eredménye. A témát még országos levéltárosként kezdtem, de mint a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa fejeztem be – más kérdés, hogy egy könyv egyáltalán befejezhető-e. A kiindulópontot mindig az egyes megállapodások szövege jelentette, a kötetet is eszerint tagoltam fejezetekre. Az egyes megállapodásokhoz összekerestem a vonatkozó tárgyalásjegyzőkönyv-részleteket, továbbá a levéltári anyag más részeiből az előkészítő anyagokat is hozzágyűjtöttem.

Kopácsy Gergely

KÁLLAY KOTÁSZ ZOLTÁN

A kapu

Csak állt, nézte a vékony repedésekkel tarkított, esővíz mosta kanyargós erezetet, fölülről lefelé futó barázdákat, árkokat, apró göcsörtök szigeteit, az egykor élő anyag természetes rajzát, állt, megkapaszkodva a mintázatban, tájban, a közeli-messzire révedésben, ki tudja, meddig. A kapu váratlanul feltárult, belülről kinyitották. A felesége volt.

Ámulatot látott a szemében, hitetlenkedést. Majd a csillogás mégis örömbé fordult.

– Mózsi...! Hát te vagy az?!

– Én – felelte a férfi rekedten.

Nézegették egymást, aztán Éva elmosolyodott.

– Megőszült a bajuszod... – Megfordult, és már úgy folytatta. – Várjál, szólok a gyerekeknek.

Furcsa volt, hogy szólni kell a hazatéréséről, és éppen ezért természetes. Várt néhány lélegzetvételnit, aztán az asszony után indult.

A tornácra lépve még elkapta a konyhából kiszűrődő szavakat, „Édesapátok van itt... Hazajött.” Végzőra toppant be.

Megint hökkent tekintetekbe futott, még tágabakba, őszintébbekbe.

– Na, menjetek szépen oda – hajtotta az asszony két kézzel a csöppségeket, nyitott tenyérrel, mint libákat a tóparton.

Tétován oldalogtak egyre közelebb, aztán a kisebbik, a fiú, mikor már könyéknyire jutott, felkiáltott:

– Apaszag!

Istráng szakad így le lovakról, a kisfiú a lábát, a lány a derekát kapta el egyetlen lendülettel, és ölelték teljes erőből. A keze az arcukra siklott, érezte a könnyeiket.

„Most kell felemelni őket”, gondolta Mózes, előre is hajolt, derekuk köré kanyarította a karját, de felgyenesedni nem bírt. Igaz, csak egyszer próbálta.

– Engedjétek édesapátokat... Nagyon fáradt! – lépett oda az asszony.

„Egyenként azért menne... Mindegy...”, futott át a férfin.

– Megyek, megnézem a földet – szólt inkább, és kilépett a házból.

*

Elsétált a dűlőig, a tekintete ide-oda siklott, pásztázott közben. Ugyanaz minden, és mégis... Új arcula-

tot, egyenetlent, szabálytalant öltött, elidegenült a táj; másképp kerekednek a bokrok, kusza ágakkal hajolnak az út fölé a fák, meredekebben ívelődik a búzátábla széle. Karistolta szemét a változás, fájt.

Az ujjai között pergő, kimorzsolt szemeken érezte a bőséget. Jó termés lesz, dús, állapította meg higgadt szakértelemmel. Érthetetlen: nem birkózott a földdel, nem dolgozott, civődött, békülgetett vele, nem figyelte a sarjadékokat, nem leste, óvta, nem imádkozott értük... és lám, mégis, duzzadó termés ring a szálaikon. Hová, kihez száll a hála?

Átment a lovakhoz, aztán a többi jószágot is végigjárta. Az ólból visszafordult az istállóba, megnézni még egyszer, de Ábrándot, a kedvenc lovát nem találta.

*

Este már ágyban feküdt, megsüppedt, ringott alatta, az ágyneműből levendulaillat áradt, a lepedő hófehéren simult, és ropogott. Három évig csak priccsen, és most... „Lehet, hogy el se tudok így aludni”, fészkelődött a puhaságban, és amikor magára igazította a dunyhát, belépett Éva. Teljesen mezítelenül. Lesütötte a szemét, nesztelenül az ágy végébe helyezkedett, kicsit kihúzta magát, mintha mutatná Istentől való szemérmes-szemérmetlen pőreségében; vízcseppek csillogtak a bőrén, és szebb volt, mint valaha.

Régen, az örömök percei előtt mindig a dunyha alatt vetette le az alsóruháit, ha látta is mezítelenül az asszonyt, csak véletlenül, tisztálkodás közben rányitva: sikkantva takarva rögtön a szemérmét.

A férfiasága három-négy mozdulat után lelohadt, aztán már csak összetöpörödve cidrizett. Megvert kisgyereket... Éva a mellkasára hajtotta a fejét, simogatta a vállát, és sóhajvékony hangon vigasztalta:

– Nagyon lefogytál... Majd felerősödsz... Visszatér az erőd!

„Lefogytam? Édes Istenem... Tényleg azt hiszi az asszony, hogy kilókon múlik ez?”

Mesélje el, hogy koplalásba belefogyott, zörgő csontú katonákat – bajtársakat?, lehet rájuk mondani? – látott, akik vérgőzös gerjedelmükben az egyik ukrán falu elfoglalása után földre teperték, és végigerőszakolták a nőket, aztán később, az orosz tanyánál, a legéppuskázott civilek közül az anyaszültre csupaszított, életéért könyörgő, átlőtt tüdejű kamaszlányt... Mesélje el, hogy ez jutott most az eszébe, ezek a képek toltak kísérteties könyörtelenséggel eléje? És lehet, hogy most már mindig ez fog... ha a feleségéhez ér?

*

Benyitott a tisztába, itt még meg sem fordult, pedig már két napja hazatért. A feltornyozott ágynemű... Nem így festett korábban. Bár talán csak a sorrendje, igen, biztos járt itt vendég a három év alatt, miért ne járt volna. Három év... Neki ott, kint, harmincnek is megfelelt... Itthon vajon mennyit nyomott?

A tornác előtt, a szőlőlugasnál leült a padkára, a nap melege a moccsatlan levegőben bágyasztotta, fullasztotta a kertet. Feketedett már a gyümölcs az eperfán, óriási lódarazsak rágták a szemeket, majd véres szájjal, zümmögve towarepültek.

Mózes érezte, hogy áll mögötte valaki. Nem fordult hátra, tudta, Éva az. Rövidesen előrekanyarodott, és melléje csücsült. Csak úgy a padka szélére, meghúzódva, mintha nem lenne joga, vagy tán a rengeteg tennivalója nem engedné, hogy kényelmesebben odahelyezkedjen. Nézték az eperfát, bár az asszony idő múltán már csak a földet, maga előtt... Mit figyel? Hangyák masíroznak, visznek valamit. Mintha rizsszemek lennének... Bábokat költöztetnek? Megtámadták a bolyt, és menekülnek?

– És embert... – emelte fel az arcát Éva, majd megtorpanva újra kezdte: – Emberben tettél kárt?

Mózes lassan elismételte magában a kérdést, hogy megértse. „Öltem-e? Nem lehet megkérdeni, öltem-e?” Megrándult a keze, azzal az önkéntelen remegéssel, amelyen nem lehet uralkodni. Évára nézett, az asszony szeme már kereste a tekintetét, kapott utána, vizsgálódva, de mégis a bizonyossággal, „nem, az én uram nem olyan”. Hiszen Mózi a sógornak szól akkor is, amikor állatot kellett vágni.

– Haború volt – préselte ki magából nagy nehezen. Milyen semmilyen szavak ezek, jelentés nélküli, értelmetlen hangok! Ködbe, furcsa csillogásba csúszott körülötte minden, és rátört a reszketés, hogy pillanatokon belül, miként a szappanbuborék, elpukkan a tisztaszoba, szőlőlugas, eperfa, darazsak, hangyák, Éva, a lehetetlen, megválaszolhatatlan kérdés... Felébred, felkapja a sisakját, és elindul váltásra az első vonalba.

– És ha úgy is... Parancsra tetted, kötelességből... Nem indulatból – még mindig tart az álom, Éva szájából csordogálnak a szavak.

„Indulatból? Kötelességből?” Melyik jobb, melyik rosszabb?

*

Nem vette észre, mi történt, hová vitte a lába, egyszer csak felszállt a köd, és megint a kapunál állt.

Megkapaszkodott az oszlopban, két kézzel, a homlokát pedig nekidöntötte.

Huszonkét éve... Utolsó évében faragta, egészen apránként, az apja. A halála előtt fejezte be, talán két nappal. Az utolsó kis mintákat is kicsiszolta, utoljára a napot, majd a holdat.

Amikor az öccsével és kishúgával nyaggatták – sokszor megtették! –, nyakán lógva, földre cibálva maguk mellé a rongyszőnyegre, „Apika, mesélj, mi történt a nagy háborúban?”, az öreg hunyorított, majd elváltozott, éneklős hangon rákezdett, „Mi történt? Megnéztük, miből áll az ember... Gyomorból, bélből, májból!” És a mutatóujjával odabökött sorra a hasukra, mutatva, merrefelé is található gyomor, bél, máj... Kacagva gurultak játék közben, és most hűvösen csodálkozott rá, amit se akkor, se azóta nem ismert fel – az öreg elmondta, mi történt. Bajonettel felhasználhatták egymás hasát, és kiforgatták a belsősegeket...

„Tudnék én ilyet... így? Nem... Se hunyorítani, se kacagni nem tudok, anélkül pedig...”

Kinyitotta a szemét, rányitotta az erek, vízmosások, patakmedrek sokaságára, persze, tudta maga is, a tölgyfa erezetére... Tudta, de mégis, mintha magasból, madártávlatból nézne le a sokszor látott tájra... Tájra vagy arcra? Egy arcra, amelynek nem jutott ideje megráncosodni?

*

Még birkózott a hajnal az éjszakával, fessegetve az ég alján a sötétséget, amikor Mózesen megmoccant a dunyha, púposodó hullám közeledett, majd meleg nedvesség türemlett a bőréhez. A kislánya volt, átázott hálórúhával, csatakos hajjal. „Visszaviszem az ágyukba”, gondolta, de...

– Papuska, lödd le... bántanak... – pityergett Borika. – Megint jönnek...!

Mózes védőn magához ölelte.

– Jönnek? – kérdezett vissza kótyagosan.

– Megint... Mami mondta, hogy lelőtted őket, de itt vannak megint! Nagyon rosszak! Vedd elő a nagy puskát, és lödd le őket!

A lábánál is felhullámzott az ágynemű, és rövidesen a fiú, Csabika is a derekában kucorgott.

„Rosszak, rosszak, rosszak!”, hajtogatta a kislány. „Puszkával... durr...”, motyogta a fiú hunyt szemmel.

– Nem bánthatnak... nem engedem – suttozta a férfi rekedten.

Rosszak... Ő se akart bántani senkit, a csövet, ahogy jó előre eldöntötte, enyhén felkapta mindig,

hogy ne legyen feltűnő, és a levegőbe durrantott, egészen addig... Amíg az áttörésnél... Akkor eltörött, összeropant valami. Bár ha nem a zászlós úrral történik, akkor talán...

Szabó Zoltán zászlós szintén a 4. gyalogezredben, és épp az ő századukban szolgált, tanárember volt, doktor úr, mindenki így szólította, ezért történhetett, hogy amikor az orvosuk, Fujtsák kidőlt, és lázban vergődött tehetetlenül, mindenki a „doktor urat” nyaggatta... Hiába magyarázta, hogy ő a francia irodalom és filozófia doktora.

Látva, hogy szétharapódik a betegség, maga nyargalt aztán át a németekhez motorbiciklivel gyógyszerért, a lábadozóknak a tiszti menázi terhére jobb minőségű ételt is intézett... Így tudott a vérhasból Mózes felépülni. Később egyik nap délben hosszabban a priccse mellé telepedett a doktor úr, és elmesélte, hogy a nagypja szintén székely, Sepsiszentgyörgyből való, aztán előhúzta a menyasszonya fényképét, nagyon szép, szőke nő nézett vissza a képről enyhén felemelt, fitos orral, ha jól emlékszik, Rozáliának hívták, „tündér ez a lány”, somolygott a doktor úr, és mielőtt visszacsúszta a mellényzsebébe, megsimogatta a fotográfiát. A maszatosságából látszott, hogy nem először.

Az áttörésnél, amikor menekültek, és T-34-esek rohantak rájuk, mint veszett ebek a sebzett vadra, Mózes a szeme sarkából még észlelte, ahogy a zászlós urat és néhány bajtársukat közrefogják, a magyarok megállnak, elejtik a fegyvert, karjukat felemelik, de a ruszók legéppisztolyozzák őket.

„Se isten, se ember!” szólalt meg egy hang Mózesban, aztán amikor sebtében újra felvették a frontvonalat, „pusztítsd, irtsd!”, zakatolt és lihegett már benne; az ujjja izomlázig dolgozott a ravaszon, hajigálta a nyeles kézigránátokat, hogy a válla majd kifordult, és csak a sokadik fegyvercsillapodásban, amikor eléje tolultak az átéltek képei... A pusztulás és halál képei, amelyeket előidézett...! Ekkor hasadt szét a vörös köd, és ismerte föl, hogy ártatlanok vért

A 82-es székely gyalogezred emléktáblája
(Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest)

ontotta, orosz katonákét, akik talán senki haja szálát se görbítették. Megölték egy bajtársát, a doktor urat – megölték orosz katonák, akik talán (mit talán: bizonyosan!) bosszúvágytól lihegtek, hiszen ők is bajtársukat látták elesni, lőtt sebbel kínban vergődni – most ő gyilkolt –, és a vérengzésének szemtanúi megint csak vért kívánnak!

Az ördög táncol itt... A sátán, de nem kívül, a csatatéren, hanem benn... emberi lelkekben. Nem dörren már ágyú, nem ropog gépfegyver, nem süvít akna, de a tánc tart... Mert valahol távol, messzi orosz falvakban orosz kisgyerekek csatások álmaiban most ő az arctalan, megnevezhetetlen rém, aki az apjukat elnyelte, elragadta, és aki hosszú árnyékával, kegyetlen mancsaival utánuk kapdos!

Mózes kirohant a mellékhelyiségbe, és hányt.

*

A kocsmában szeretett volna egyedül inni, de oda-
jött, és leült az asztalához a komája.

Rendelt két szilvát, lehúzta a magáét, és úgy mére-
gette a másikat, mintha latolgatná, a régi Mózsit látja,
a szelíd és csendes, jó szóra hajló cimborát, vagy egy
vasgyárban, mázsás kalapácsok alatt átpüfölt hason-
mást. Végére, úgy látszik, az előbbire hajlott, mert
ahogy régen, a fontos tárgyalnivalók előtt, megdör-
zsölte az állát, és hunyorított.

„Itthon már mindenki temetett téged... Csoda,
hogy hazatértél!” „Hm. Csoda, bizony, hiszen ha go-
lyók tucatjai röppennek a koponyád felé, és egy se
trafál be, az csoda”, gondolta Mózes, de csak annyit
mondott:

– Meglehet.

Józsi odébb tolta a poharát, lefojtotta a hangját, és
közelebb hajolt.

– Nehogy bárki orrára kösd, hány elvtárs gyertyá-
ját koppintottad el odakint...! Nem írnák javadra! –
Intett a kocsmárosnak, mutatva: még kettőt. – Persze,
csak magadat védted. Akik ismernek, tudják, istenes
ember vagy... Tiszteled az életszentséget. No de...
Új embereket tesznek ide hamarost... Új hivatalno-
kok ülnek megint a nyakunkra. Szóval, a katonás-
diról: csitt!

A koma, akit felmentettek, okoskodik. Azt se tud-
ja, mit beszél. Senki se tudja, mi volt, mi történt, de
legalább nem okoskodnak.

– Új világ jön, az elvtársak lesznek az urak – foly-
tatta Józsi. Tologatta a poharát a durva deszkalapon,
figyelte, ahogy a nehéz talpú pohárka minden szál-
kán, huppanón átsiklik, és nem pillantott Mózesra.
Pedig ha úgy, tán abbahagyja. – Ehhez kell most al-
kalmazkodni. Számot vetettem, és...

Mózes nézte a másikat, de már nem látta. Semmit
se látott. Az ügyes, élelmes fiúról, akinek régen vélte,
kibukik, hogy ravasz és számító.

– Számot vettem, és belépek az RKP-be. Nem
hagyom, hogy ellenségnek bélyegezzenek, elüldöz-
zenek innen, én aztán nem! Ezt tanácsolom neked
is... Alkalmazkodj, mielőbb. Aki gyorsan lép, előnybe
kerül. A véleményünket, persze, megtartjuk ma-
gunknak...

Ráborította az asztalt Józsira, és kifordult az ivóból.

*

Megsimította az egyik mélybarna göcsörtöt... Mint
az anyajegy az apja nyakán.

Amikor mesélt, a végén mindig kacagott, és fel-
felé fordította az arcát az öreg, és jobban látszott az
anyajegy az ingnyak felett. A háború után már nem
hahotázott az égre, mindig csak feléjük fordult, raj-
tuk, kicsiken függött leválaszthatatlanul a tekintete,
mintha a retinájára akarná égetni a látványt...

Tényleg szívből, felszabadultan hancúrozott velük
a rongyszőnyegen az utolsó időkben is? Nem, nem.
Csak nekik, gyerekeknek és asszonynak játszott;
üzte a rettegés démonait, mímelve mókázott, mi-
közben rágta már belülről a lebírhatatlan, latin nevű
kór, amely végül elemésztette. Gyomorban, bélben,
májban...

„Neked elmondhatnám... Értened... hiszen átél-
ted.” Mózes felpillantott a napra, majd a holdra, és
így suttozta: „Apa... hol vagy?”

*

– Mózsi, nagyon megváltoztál... – kezdte az asz-
szony, és látszott a szemén, hogy fél.

– Férfival voltál, ugye? Másik férfival, amíg távol
voltam! – szakadt ki Mózesből az odahajított, elhord-
hatatlan végzet keservével.

– Nem! – hökkenetnyi szünet után.

„Hazudik”, zúgott Mózesban, és elindult a keze...
Éva a tálalószekrénynek zuhant... A polcokon a tár-
gyak összekocogtak, megbillentek, Mózes ökle fel-
emelkedett ismét, lendült a maszatos, rémült arc felé,
melyre mégis a beletörődés redői árnyékolódtak...
Ennyire természetes ez? Nem sikolt, nem tiltako-
zik? Fulladtan leejtődött a karja... Egy hosszan, meg-
késetten billegő mázas tányér a mélybe szédült, és
ripityára tört.

*

Fekete-szürke kavargás, rázkódás, a bombákkal
ostorozott földtest hánykolódása, ezt érezte Mó-
zes, ahogy a sötétben – esteledik? – tántorgott vala-
merre.

Sötét felhők... Talán hanyatt vágódott, hogy felhő-
ket lát? Vagy ezek pocsolyák, és bennük tükröződ-
nek az ég rongyai...? Végre sikerült megkapaszkod-
nia... a kapuban. Összeszorította a szemhéját, nem
látott, nem akart látni, de az ujjbegyei tapintották az
ismerős, mély barázdákat.

Villanás... Hunyt szemmel is érzékelte a feje fe-
letti torkolattüzet, aztán a homlokán a cseppeket...
Eleredtek az ég könnyei; mosni, szántani tovább, még
mélyebbre, a barázdákat...

Hullt az eső.

LADIK KATALIN

A Hold sötét oldala

*Álom és ébrenlét között mormolja az Igét,
más számára világít, és boldog.
A fénnel a magány jár együtt,
miként a boldogsággal a sötétség.*

Az eltűnt tojás helyén

*Ne szaladj körbe-körbe,
csak kiálts utána: szédülök!
Akkor majd megbénul, és átlátszó lesz.
És ragadós. Na, akkor köss rá szalagot.
Így sosem lesz éjszaka.
Sem benned, sem kívüled.*

Megszerezte az életből kilépés engedélyét

*Ceruzafaragások legyezőszerűen szétnyíló forgácsai művészete,
üvegpoharak művészete,
a szigetvári vár ágyúgolyói művészete,
kockacukrok kávészemekkel művészete,
tégla falak és csatornafedelek művészete,
egymásra halmozott ablakkeretek művészete,
gyöngyök, felhők művészete,
falevelek és virágok művészete,
régfi fényképek kollázsa művészete,
rádióhátlapok művészete.*

Saját

*Nem ismerem.
Rám mutat, hívogat.
Meggpofoz, letörli nyálamat.
Bugyimba nyúl, belém köhög.
Valakit hív, aki nem jön.
Felissza álmaimat.
Torkomba bújik.
Befogja számat, ne sikítsak.
Röhögő kéz növekszik bennem.*

VASAS GÉZA

Nehéz idők évfordulóin

Jegyzetek egy levélgyűjtemény margójára

A 2018 tavaszán, a Magyar Napló Kiadó jóvoltából napvilágot látott *Segítség nehéz időkben. Levélválogatás Thallóczy Lajos hagyatékából* című kötet a történeti dokumentumok, szakmunkák nem kis részben évfordulós logika szerinti megjelenésének köszönheti születését, mint ezt szerkesztője, egyben a bevezető tanulmány írója, Zichy Mihály elárulja. Esetünkben nem is egy, hanem két ilyen évforduló adódik. Az egyik – Thallóczy Lajos 1916-ban bekövetkezett halálának centenáriuma – egy leheletnyit megkésített, míg a másik, a nagy háború még az évszázados határnapon belül maradt. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára által őrzött Thallóczy-hagyatékban található körülbelül 9000-nyire rúgó levéltömegből válogatott ki a szerkesztő a nagy háború első két esztendejére eső közel 200 kapott és 24, a hagyatékos tollából származó levelet. Ez a válogatási elv kétszer bicsaklik meg: először Hazai Samu honvédelmi miniszter három, 1911–1912-ben írt levelénél, másodízben pedig az egyik datálatlan levélnek a tartalmából derül ki minden kétséget kizáróan, hogy még 1913-ban keletkezett.

Önkéntelenül adódik a kérdés, mi a fő témája a kötetnek. A háború, mint azt a bevezető tanulmány első oldalai sugallják, vagy Thallóczy egyénisége, történelmi szerepe, amiről ugyanennek a szövegnek túlnyomórészt biográfiai jellege árulkodik? A szerkesztő szándékai szerint nyilván mindkettő, hiszen a válogatás éppen erre a metszéspontra fókuszál. A bevezető tanulmány szerzőjét eredetileg az érdekelte, vajon érzékelték-e a kortársak a háború előjeleit. A válasz egyáltalán nem meglepő: nem hallották az Apokalipszis lovasainak közelgő ügetését. Nem voltak hát halvány előjelei sem? Az akkor élő magyarok leginkább az orosz és a német hatalmi törekvések konfliktuskeltő fenyegetését észlelhatték. Az előbbi igazolására talánunk egy bő passzust Thallóczy ezzel foglalkozó könyvéből, az utóbbira pedig hosszabb részleteket a korszak vezető lapjából, a Budapesti Hírlapból, amely azért korántsem tartozott annyira a „tárgyilagos sajtó körébe”. A magyar közvéleményt igencsak foglalkoztató balkáni löporos hordóról viszont semmit.

Ebből a kissé hézagosan vázolt háttérből lép elő Thallóczy Lajos, mint a „korszak legvilágosabban

látó magyarjainak” egyike, akivel – s azt már én teszem hozzá: sok kortársához hasonlóan – kissé hanyagul bánt az utókor. Igaz ugyan, hogy az 1920-as években még társaság is alakult tágas baráti és tanítványi körének tagjaiból, akik évente tartott beszédekben, majd ezekből készült kiadványokban ápolták az emléket, ám tevékenységének komolyabb tudományos földolgozására nem került sor. A második világháború utáni évtizedekben viszont sokadmagával Thallóczy is az emlékezetpolitika persona non gratája lett.

Mégis, az agyonhallgatás korában született a történetkutatás szorgalmas munkásának, Tömöry Mártának köszönhetően az eddigi legteljesebb földolgozás a politikus és történész pályafutásáról. Ez a legszűkebb szakma érdeklődését felkeltő, 1978-ban megvédett doktori disszertáció azonban máig kiadatlan. Két évre rá – a történetíró és a politika problematikáját vizsgáló úttörő historiográfiai könyvében – Glatz Ferenc hívta fel a tudományos nyilvánosság egy nagyobb körének a figyelmét Thallóczy jelentőségére.¹ A tudományos szabadság politikai korlátainak megszűntével vontatottan bár, de ígéretesen halad a recepció. Az utóbbi évtizedben leginkább Rész Imre játszik ebben kezdeményező szerepet, aki magyar részről előadóként és koordinátorként jelentős részt vállalt a 2008 őszi Szarajevóban, Thallóczy születésének 150. évfordulója alkalmából rendezett konferencia munkájában, majd a tanácskozás anyagát tartalmazó kötet² egyik szerkesztője is volt. Az évfordulóhoz képest (Thallóczy 1857 decemberében született) csupán egy kicsit késett az emlékező konferencia, amely az eddigi legsokoldalúbb képet nyújtja róla, s egyúttal ki is jelöli az életmű kutatásának fő irányait.

Kifejezetten Thallóczy halálának centenáriumát célozta meg egy 2017 derekán napvilágot látott egyetemes koncepciójú kötet, amely szintén az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékából a pályatárs és jóbarát, az Országos Levéltár akkori vezetője, Csánki Dezső által írott leveleket közli teljes terjedelemben.³

1 GLATZ Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfü, Steier, Thim és Mikolcz nemzetről és államról*, Akadémiai, Budapest, 1980, 126–136.

2 Dževad JUZBAŠIĆ – RÉS Imre (szerk.): *Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker (Thallóczy Lajos, a történész és politikus)* 1. Auflage, Sarajevo – Budapest, 2010. – A kötetről lásd Bognár Szabina recenzióját: *Mérlegen a historicus politicus Thallóczy Lajos*, Aetas, 2013/3., 218–221.

3 „*Kedves Lajosom!*” Csánki Dezső levelei Thallóczy Lajoshoz, 1879–1916, s. a. r., bevezető és mutató: REISZT T. Csaba, Magyar Történelmi Társulat – MTA BTK, Budapest, 2017.

A két leveleskönyv elkerülte egymást, ám az átfedés nem nagy, mindössze 11 levél.

Zichy válogatási gyakorlata a kettős téma miatt jónéhány esetben arra szorul, hogy kivételt engedjen. Ha a jelölt időszakban valamelyik, Thallóczyhoz közel álló levélíró, így Csánki, az 1915 végétől a Magyar Nemzeti Múzeumot irányító Fejérpataky László, valamint a történész Takáts Sándor tollából aránylag sok levél maradt fenn, akkor az ismétlődések elkerülésére ezeknek egy részét mellőzi, vagy tartalmukat töredékesen, kivonatosan közli. Csánki és Fejérpataky leveleihez még egy rövid belső előszó is eligazításul szolgál.

Valamely időszak „belülnézetből” való megismerésének a magánlevelezés az egyik kitüntetett formája, belőle hiteles és gazdag anyagot meríthet a kései olvasó. Virágkora a XIX. század. A XX. század első két évtizedében még magas a történeti forrásértéke, ezt követően viszont fokozatosan csökken. Az itteni válogatás magától értetődően ablakot nyit arra is: Thallóczy ismerőseit, barátait hogyan érintették a nagy történések. Az író Rákosi Viktor elveszíti egyik fiát; a frontra induló fiatal történész, Rugonfalvi Kiss István fölkarvaró sorai szerint éppen rálépni készül arra az útra, „amely a meszes gödörbe vezet, vagy visszavezet”. Benczúr Gyula özvegye pedig arról számol be, hogy az epreskerti műtermeket közben sebültkórházzá alakították át. Mások, így az ekkorra már megözvegyült és idősödő Pulszky Polyxena, arról elmélkednek, hogy ezeknek a nagy időknek a fonákja az emberiség elfajulása, s a legújabb események Magyarország, a magyarság szempontjából különösen hátrányosak, főként a sok propagandisztikus hazugságnak az emberek gondolkodására gyakorolt torzító hatása miatt. Egy munkácsi özvegy a front szomszédságában a rettenetes drágaságról panaszkodik, s hogy megtakarítását a bank nem akarja kiadni, pedig azt fontolgatja: hadikötvénybe fekteti. Ez utóbbiról még tanácsot is kér Thallóczytól. (Tudjuk, hogy a veszített háború után mi történt ezekkel a befektetésekkel.) Több barát, közeli ismerős – így hajdani mentorának, Kállay Benjáminnak a menyé – a Vöröskeresztnél hasznosítja magát. Bárczy István főpolgármester a közbenjárását kéri a főváros gázszénnel való ellátása érdekében: napi 100 kocsi elég lenne. Takáts Sándor a cseh népfölkelő ezredekről tudósít, amelyek Komáromban „alávalóan viselik magukat”, s a közhangulat annyira ellenük fordul, hogy Szegeden már a magyar tisztikar és a lakosság meg-

vetően nem is érintkezik velük. Ugyanő egy helyen a Monarchia csapatainak vereségein szarkasztikusan kifakadva tart a propaganda elé görbe tükröt: „Mindig győztünk idáig, Lembergtől Krakkóig, s csak taktikai okokból retirálunk folyton, míg aztán a birodalom szélére érünk. De ott is győzni fogunk.” Fejérpataky pedig így kommentálja a déli front 1914-es kudarcaiért felelős Oskar Potiorek tábornok év végi kegyes menesztésének hírért: „A nyugdíj nagy jutalom annak, aki kötelet vagy golyót érdemelt volna...”

A néphangulat nyugtalanító jeleként két levélben is feltűnnek a zsidó magyarokat, a zsidóságot érintő azon kollektív vádak (kivonják magukat a nemzet élet-halál harcából, miközben hasznot húznak belőle), amelyek majd 1918–1919-ben erősödnek föl. Az csak természetes, hogy a háborús morajlásban is folytatódtak a korábbi dolgos mindennapok. Csánki például csak egy ízben tér ki hosszabban a viláégésre, többször közvetetten utal rá, egyébként pedig elfoglalják a történész szakma és a levéltár ügyei, ami érthető is, hisz az éppen azokban az években készül a Bécsi kapu téri épület munkálatait anyagiak hiányában 1914 őszén fél évre fel kellett függeszteni.

Mindeközben a csaknem 40 levélíró sorait, elejtett megjegyzéseit követve újabb arcvonások, finom ráncok kerülnek az előszóban vázolt Thallóczy-portréra. Részint a hozzá fűződő viszonyukból rajzolódik ki a pozíciója, kelnek életre szerepei. A Magyar Tudományos Akadémia tagja; elnöke a magyar történész szakma egyik legfontosabb szervezetének, a Magyar Történelmi Társulatnak, amelynek ügyeiről főként Csánkival cserélnek eszmét. Bár közel három évtized után a kamarai levéltár magyar nemzeti érdekek folytán olyannyira ambicionált irányításától meg kellett válnia, az 1915-ös várva várt hadisikerek eredményeként mint a Balkán legkiválóbb hazai ismerőjét – a közös pénzügyminisztérium osztályfőnöke ekkor – a megszállt Szerbia polgári kormányzójává nevezte ki az uralkodó. Igaz, hivatalát csak következő évtől tudta elfoglalni.

Vajon szerepei mennyire vágtak egybe pozícióival? Számos tanulmány és értékes oklevéltárak szerkesztése, kiadása dacára elégedetlen volt magával mint történétíróval, elvégre is annak indult. Takátsnak panaszkodik az okokról: „Bár nekem volna időm, hogy dolgozhatnék, mint maga, de reggeltől estig... be vagyunk fogva.” Egy itt nem szereplő (kollégájához, Angyal Dávidhoz intézett) levélben még enyhé gúnnyal nyilatkozik a „Közli Józsefekről”, de rá kel-

lett jönnie, a hivatali robot miatt zömében neki is ez jut, különösen, ha a magyar történetkutatás legnagyobb adóssága egyelőre a források föltárása, hozzáférhetővé tétele. Némileg kárpótolhatta ezért, hogy hivatalnokból végre politikus lett, akinek a hatásköre – korábban meg kellett elégednie az előkészítéssel és végrehajtással – most már fajsúlyosabb döntésekre is kiterjed.

Valósággal végzetszerű, hogy ez egyben életének utolsó éve. Tragikus zuhanás a magasból. Ezen a magaslati ponton persze gondok tömkelege gyűlt össze – ahogyan az a vele szíves baráti viszonyt ápoló Burián István külügyminiszter, valamint belgrádi titkára, a későbbi, Horthy-korszakbeli diplomata, Jungerth Mihály leveleiből kiderül. A nagyszerb és nagyhorvát irányzat, a katonai és polgári kormányzat, illetve az osztrák és magyar tényezők közötti rivalizálás, a már akkor jelentkező koszovói probléma nagyban nehezítette a pacifikációt. Arról nem is beszélve, hogy még egy győztes háború utáni eshetőségek – Szerbia függetlenségének helyreállítása vagy a kettős monarchiához való kapcsolása – is komoly kockázatot hordoztak. Thallóczy igencsak illúziótlanul, nagy realitásérzékkel ítélte meg a szerbiai kilátásokat, amint egy vele baráti viszonyban lévő, ismeretlen följebbvalójához szóló levele – ez a legutolsó a kötetben – tanúsítja 1916 nyarán. Úgy tapasztalja, a szerb társadalom mindenkori megszállással szembeni több évszázados taktikáinak az osztrák–magyar katonai és polgári hatóságok nemigen találják az ellenszerét. Ugyanez az éleslátás nyilatkozott meg abban, hogy csaknem pontosan egy évvel a román hadsereg erdélyi betörése előtt keresetlen szavakkal valószínűsítette a keleti szomszéd hadba lépését az ellenséges oldalon. A veszélyek, a sovány remények közepette egyetlen lehetséges magatartást fogad el a maga számára: „Hüvösen helyt állani halálig.”

Ez a hitvallás ugyanakkor nem zárta ki életéből a könnyedséget, mi több: a bohém szokásokat. A szakácskönyvről is ismert színésznőhöz, a nála jóval fiatalabb Vízvári Mariskához írt tegeződő levelében megvallja, hogy az év utolsó napján ő, aki 364 napon keresztül csak hivatallal és tudománnyal foglalkozik, kizárólag művészek, bohémek között érzi jól magát. Tág baráti, tanítványi körének tagjaival vaskos, pajtáskodó kifejezéseket, megszólításokat, csak a beavatottak („büzérek”) által ismert neveket használnak a levelekben is, földözve mintegy a boldog bécsi napokat, a „büzérnagyt” (Thallóczy) lakásán tartott

férfimulatságok féktelen jókedvét, szabadosságait, amelyekben keveredett a játék és valóság, a kötetlenség és a tréfás rituálé. A bohém társaság keresése és teremtése, a népes tanítványi kör, amelynek tagjait tanárként, gondos mentorként támogatta, nemcsak a pontos és megbízható hivatalnoki feszeség, hanem – családtalan lévén – a magány oldását is szolgálta. A sokféle szerep, amihez még hozzátehető az utazóé – Szentpétervártól Lisszabonig bebarangolta a kontinenst –, az ebből merítő szépíróé, a harsány és testies, cinizmusra hajlamos falstaffi lényé, a gyakorló katolikusé, továbbá a személyes ismerősöknek a befogadhatóság határait feszegető nagy száma csak olyan eredeti személyiségben férhetett meg, mint Thallóczyé. Mindazonáltal ez nemcsak róla, hanem a korszak lendületéről, életerejéről is árulkodik.

Igaz is, de melyik korszaknak? A dualizmusé – később boldog békeidőkként is emlegetik – véget érni látszik, de még mindenki innen hozza a fogalmait, szokásait. A háborúval pedig egy új, ismeretlen kor kezdődik. Thallóczy, akinek sorsát éppen az említett átmenet törte ketté, tudatában volt ennek. Ezt támasztják alá a válogatás végére került levelek, amikor a szerkesztő szerencsés dramaturgiai érzékkel, az elnyújtott késleltetés lezárásaként, az addig többnyire magánbeszédet dialógusba fordítva megadta a szót a főszereplőnek, a korábbi címzettnek.

A kötet egyik fő erénye, hogy a szöveggondozás korrekt és megbízható, a jegyzetek kifejezetten alaposak, igényesek és szerteágazóak. Ezek és a forráshely pontos megjelölése nagyvonalúan segítik a téma iránt érdeklődők további tájékozódását. A lábjegyzetek időnkénti indokolatlan túladagolása viszont, amikor a szerkesztő átlépi kijelölt tárgyának határait, hibákat is előhívott. Így a Teleki Pál pályáját összefoglaló funkciótlannal hosszú jegyzetben a Thallóczy pártfogoltjai közé tartozó Eckhart Ferenc (aki nem a „magyar jogtörténet úttörője”, hanem annak inkább már klasszikusa) tűnik föl az 1940 áprilisában titkos megbízatással Egyesült Államokba utazó Eckhardt Tibor helyett, hogy „Magyarország német megszállása esetén emigráns kormányt alakítson” (sic!). Tévedés nem csak a személyben. Ugyanakkor a Thallóczy sorsában oly fontos Kállay Béni feleségének érdemi lábjegyzet nem jutott. De mégis, ezek csak a kötet legszélein mutatkozó aprócska „felhődarabok”, amelyek összességében nem zavarják, hogy az érdekesítő válogatás „kék egén”, a leveleken tartsuk a szemünket.

ANISZI KÁLMÁN

Egy váradi költő emlékezete

Negyedszázada távozott közülünk
Horváth Imre

Kora ifjúságom eszmélkedéseiben ő volt a költő. Az élő-eleven poéta. Amikor először „találkoztam” vele – képzelt világom piederstáljára emelve –, valósággal kisajátítottam őt.

Honnan sarjadt a felmagasztosításnak ez a készítése bennem? Feltételezem: a város pezsgő szellemi élete, Váradnak a XX. század elején a magyar irodalomban betöltött különleges szerepe volt/lehetett a kiváltó oka. Ady, Juhász Gyula és társaik költői mozgalmának, a Holnap antológiának máig sugárzó ereje. Ami sajátos szint-ízt kölcsönzött a városnak, és különös borzongást keltett az érzékenyebb lelkekben.

Megvallom, egyetlen hely van a világon, ahova változatlanul vissza-visszavágyom: Várad. Úgy érzem, Váradra mindig hazamegyek. Váradon otthon vagyok. De nem a maiban, hanem a fél évszázaddal, bő hatvan évvel ezelőttiben. Amelynek még volt kelő varázsa, sugárzó bizakodása. A mostani város tumultusa, céltalan nyüzgése idegen tőlem, taszít.

Időnként felködlenek előttem az egykori Várad képei. A körbefutó lankás dombok, a lombsátras Köröspart, a Fő utca... Amikor még csilingelve siklottak végig rajta az immár játékszernek tűnő valamikori sárga villamoskocsik, amelyekről menet közben vígan ugráltunk fel-le, ha kedves barátot, ismerőst pillantottunk meg útközben.

Alig néhány évvel voltunk túl a második nagy világháború után. Súlyos nélkülözések, tömény nyomor volt az osztályrészünk. Visszapillantva mégis varázsnak érzem azokat az éveket. Nyilván azért, mert fiatalok voltunk. De vélhetően azért is, mert – túl minden hamis és nyomasztó propagandán – élt bennünk egyfajta hit. Személyes életünket távlatosnak reméltük a szörnyű nélkülözések ellenére is. És fölöttébb akartunk: „Ne pihenj! Száguuld az idő / Te előtte haladj. // Ha percig állsz, meghalsz te is, / Akár a pillanat.”

Éreztük persze, és egyszersmind tapasztaltuk a kor ideológiájának és elidegenítő gyakorlatának iszonyatos embertelenségét, de a kényszerű szomorú tapasztalatok még nem mocskol(hat)ták be, és pláne

nem irtották/irhatták ki a lelkek mélyéről az elődeinktől örökölt közösségi morál tisztaságát. (Ma már tudom: naivak és idealisták voltunk.)

Eszméim csúcán pedig – mint testet öltött lételemesszencia – ott állt a költészet a maga makulátlan-ságában. És minthogy naponta közöttünk járt-kelt, Horváth Imre volt számomra a költő. A maga szelíd-ségével, már akkor kissé hajlott alakjával, titokzatos mosolyával, örök-szemüvegesen. S bár elszakíthatatlanul hozzátartozott a városképhez, mindazonáltal hétköznapiaink felett állónak éreztem őt.

És nemcsak a Fő utcán, időnként a Körös-parti lombok alatt is láttam végigvonulni. Olyankor tisztos távolságból a nyomába szegődtem, figyeltem és csodálgattam. Elmaradhatatlan sétatálcájával nagy titkok tudójának tűnt, aki a múlt mélységeiből tart felénk, mintha egy letűnt kor élő tanújaként érkezne közénk.

Verseivel közelebről az iskolában kezdtem ismerkedni. Az életmű sajátosságát, erejét, elévülhetetlen értékét legfőképpen filozófiai mélységekig hatoló gondolatgazdagságában érzem. Nagy ívű, tág összefüggéseket átfogó költészet az övé, amelynek a bölcsélet lényeglátó, összegző képessége és a szárnyaló költőiség egyként sajátja. Benne az alkotó pörölve és esengve keresi a mindenkori emberi alapigazságokat, s a tiszta lelkiületű gyermek örömeivel repes, ha rábukkan egy-egy megküzdött bizonyosságra.

Horváth Imre költészetének központi tárgya a részben örökölt, részben önmaga teremtette viszonyok közt küzdő, vergődő, elbukó és istenülni vágyó ember, akit – hogy nemesedjék – a költő mindegyre a maga emelte erkölcsi ítélőszék elé idéz. Az Embert keresi-kutatja, akinek – hogy elnyerje a méltó élet-hez való jogot – szükségképpen meg kell mérettetnie magát az igazság(osság) és a hűség próbáján. A Horváth Imre-oeuvre konjunktúrák és dekonjunktúrák fölött áll. Időszerűségének az „időtlenység”, vagyis az egyetemes érvényűség a záloga. Nagy versei mellett aforisztikus tömörségű két- és négysorosai – sajátosan rá jellemző műformák! – ebből a belső szükségletből születtek.

Zárásként *Porszemek* című, négysorosokból álló ciklusának talán legszebb, legreprezentatívabb darabját idézem. Úgy vélem, e miniatűr remekmű máig ható erővel képes kifejezni, mit jelentett a költő számára a helytállás fogalma: „Akinek szárnya van, / Boldog, mert elszállhat, / de ki gyökeret vert, / nem kívánhat szárnyat.”

KALÁSZ MÁRTON

Pfalzi emlék – Edenkoben

Michael Buselmeiernek

Verse szerint, Michael, épp a dűlőúton
látva magát, befordulva – én, ha láthatnám magam,
mint rég, szép udvarház: művészház ablakában
ülve, jönni láthatnám. Menve látnánk magunkat, még befordulva
e kedvelt szőlőrész oldalán, a dűlőúton: volna – szép fáradság, ha tudhatom.
Volna is, úr e hegy, volna gyalog
világ, földutak Heidelbergből, hasznos őszvégen idáig,
imént: járva ki tenné – verset, ha tűr,
valahol körben erről ír. Magyarózva: tettén a vár –
Hambach lázadó ünnepét; közel, 1832-ben ki élt, szellemalakítók
küzdve. Lényekre tövetlenség, kelvén kis szüretre maradnék.
Tört, majd írt versek szerint: szólt Edenkoben – jó tiszteletes,
mindkét ihletettünk: tett, idevett. Fejtik, mi vesztett. Hol „a kavicsos
út, az ég s a ház, az emelt virágágy.” Folyó, igényén, jelenén – „révül könnyé”, Neckar a part –
Özvegység gyötrő tudata – magány hisz nap nap ér: a szó szíve tart.

Tört szemüveg

Deák László emlékének

Nemcsak „tört” szemüvegem keresem –
hangzik emléknek, mást; mégse naponta. Kirekesztőink,
ha költészet; ábránd, ki-ki utakra –
jó-rossz elmék éjébe míg bocsát: hamván gyötrés, gond, rész e kény, oltalmán telt a nap; ma mesém.
Néznénk le: Költők Parkja, tartva magunk itt fönt hisz rég – ablakom
napfűrösztve, szemem itt tér, közszegély e szellem, nyerj épp –
hült éji pad, vers-emlék: szavuk, ily halk, nyelv áhítatára tér?
Volt kirekesztő? Pont – Líra: ép. Bent térj: ránk szűnő érlelt helyszínek
– kirekesztőinkképp? Ismét: ma, álma élve, lelkünk hazalát.
Mint kit tényükben nappal. „Attól”, hallanánk korai halk mondatot
távol – „beengedték, másutt; lent e köd tudta régi udvarát”, a rom
ágyúroncs; betonfejtve – s ki ihletén, „csapta föl víz a vért?”
Holt évszaktól átrendített, váltva, gyermek ismeretlenebb, riadtan
utolsó: sújtott arccal, tért vigasszal, feszítve enyhünkéből. Mind
versünknek titkolt fájlalás? Mind – meddig. Évszak – ért útján. A „kitért.”

FRANZISKA GERSTENBERG

A szürke torony

Papa felvette a fekete zakót, pedig nem szerette, mert túl szűk. Nagymama most nem mondhatja, hogy majdnem olyan kövér, mint Greber, a hentes, csendben elfogadja az öltözékét, hiszen halott. A koporsó mellett állunk, érezzük a friss fa illatát. Nagymama kisebbnek tűnik, mint amilyenre emlékszem, minden sárgának látszik rajta, a bőre, a csipkés inge, a hosszú haja. Erika néni áll velem szemben, egyik öklét a szájára szorítja, halkán szípig, senki nem figyel rá, mindjárt abba is hagyja. Anya sóhajt, és azt mondja: Legalább jó idő van. A többiek bólogatnak. Felettünk süt a nap, és a sírok között jó magasra nő a fű, a kápolna mögül madárhangot hallok. Erika néni felkiált: Hol marad már, mégiscsak neki kell beszédet tartani. Ismét bólogat mindenki. A templom előtt, a nyitott sír mellett áll a sírásó, és unatkozik, az ásóra támaszkodik, hunyorog a fényben.

Nem ismertem őt, azt mondom, ha valaki kezét akar fogni velem. Nem szeretem a kezüket, mert fehér és párnás, mint apáé.

Nem ismertem őt igazán, csak az autót két oldalán húzódó földszívet ismertem, ahol száraz a fű, és tehének legelnek, ferdén állnak a házak, és háromszázharmincnégy fa van arrafelé. A fákat szeretem. Százhusz kilométer oda, százhusz vissza, kétszer egy évben, hogy miért ilyen ritkán, azt nem tudom.

Éjszakánként a nagymama mellett feküdtem az ágyban, amely még mindig a nagyapa szagát őrizte, így mondta. Nekem mindegy volt. Hallgattam érdes, mélyen zengő horkolását, más asszonyt nem ismerem, aki horkolt. Anya nem horkolt, apa csak néha, de az övé másképp szólt, mint a szél a tengernél. Éjjel a nagymama horkolása, nappal az evés, szinte állandóan ettünk, cseresznyés-vaníliás sütit, vagy szilvasat és nyúlsültet, minden látogatáskor nyúlsültet. A nagymama a régi kecskeólban tartotta a nyulakat, és csak nekünk vágta le őket. Többre nem emlékszem.

Anya megbökött, és kérdezte, hogy miért nem sírok. Nem ismertem őt, feleltem gondolkodás nélkül. Hisztérikusan nevetett a zsebkendőjébe, és odébb ment. Most Greber, a hentes állt mellettem, állam alá tette a kezét, és magasra emelte, mint egy sonkát az üzletében. Leráztam. Soha nem sírok.

Nagymama sírt. Egy évvel ezelőtt történt augusztusban, egy keddi napon. A nyúlsült után elindultunk két autóval, anya tapsolt, és felkiáltott: Kirándulunk. Keresztülmentünk az erdőn, mondtam a nagymamának, hogy a tenger illatát szeretném érezni, mire azt felelte, ő viszont azt érzi, hogy reggel nem mostam fogat. Fehér, kibontott haja félig az üléstámlára, félig a vállamra omlott. Apa és Erika néni az utazás előtt a kontyra próbálták rábeszélni, és a piros ruhája sem tetszett nekik. De nagymama szélesre nyitotta a száját, hogy helyreigazítsa a műfogsorát, és úgy vélte, nem kell apának azt hinnie, hogy öregnek érzi magát, mert ő öregszik.

Apád se mosott soha fogat, jegyezte meg nagymama. Apa a kormány fölé hajolt, és gyorsított, anya úgy tett, mintha semmit sem hallott volna. Azok ott vörösfenyők, szólalt meg egykedvűen nagymama. Állával a kocsiajék felé bökött. Tudtam, hogy engem akar vizsgáztatni, nem válaszoltam semmit, erdei fenyők voltak. Bal oldalt egy meredeken emelkedő homokos erdei út látszott, sárga, nyílformájú jelzőtáblával, ekkor nagymama teljes hangerővel felkiáltott: Azonnal állj meg! Apa hirtelen fékezett, nagymama előreesett, és homlokát beütötte a fejtámlába, ő nevetett, anya sikoltott. Erika néni kocsijának fékje csikorgott a hátunk mögött.

A szürke toronyig húsz perc gyalog, ez állt a táblán, és a nyitvatartási idő. Erika néni összefonta karját a mellén, és nem nézett ránk, nagymama szólalt meg: Fel akarok menni! Talán a születésnapodon, mondta apa, és nagymama köpött egyet a homokba, a bal első kerék mellé: Honnan tudod, hogy megélem-e? Gyerünk!

Erika néni arca vörös és verejtékes volt, mire felértünk, szeme olyan komor, mint az ég. Nejlonszatyrot terített egy nedves fatönkre, majd ráült, és ujjával szemrehányóan rámutatott a torony előtt álló, talán húszfős csoportra, akik hangosabban rikoltoztak, mint a sirályok. A fensík másik oldalán volt egy parkoló. Egyszerűen elmentünk mellette, mondta Erika néni letről, apa nagy pocakja felé. Úgy tűnt, mintha ki akarná gombolni a fehér inget, és körmével próbálná a kis lyukakat meglazítani. Apa azt felelte, hogy nem tudta, és ne bánjon úgy vele, mintha még mindig elásná a babáit a kertben. Elképzeltem a babákat, amint szőke copfjukkal feljönnek a földből, a saláták közül. Nagymama az égre nézett, és felkiáltott: Nézzétek csak, sirályok! Milyen szépen szállnak! Vitatkoztak volna még, de anya megjegyezte, hogy a toronyór el

akarja kezdeni a vezetést, szó nélkül megfordult, és felfelé indult, úgyhogy nem maradt más hátra, mi is követtük.

Durva szemcsés, szürke kövek, meredek csigalépcső, két ízben is tévesen számoltam a fokokat, a szórólapon feltüntették a számot: Száztizenkettő. A legutolsó pihenősaroknál volt egy pad, mellette a falhoz támasztott falétra vezetett a nyíláshoz, amelyen át láttuk az eget. Erika néni hangosan lihegett a hátam mögött, és megállt. Féltem, hogy elkezd sírni. A nyílás keskeny volt, a létra meredek, és Erika néni még nehezebb, mint apa. Kicsit megrázta a fejét, leült a padra, és ránevetett az elhaladó emberekre. A nagymamára is nevetett, de az nem nézett oda, meggörnyedve felment a létrán, majd ki a szabadba. Egy pillanatra rátettem Erika néni térdére a kezem ahelyett, hogy a nagymamát követtem volna.

A piszkos felhők ellenére messzire el lehetett látni, egészen a tengerig. Sirályok szálltak alá, éreztem a szárnyuk csapását, a fák zöldek voltak, az a fényes és csillogó az erdőben talán a két kocsink, de ebben nem voltam biztos. Félkörben álltunk a kőburkolattal fedett kilátón, hátunk mögött fal, és háromlépésnyire minden irányban mélység. Anya nem akart a korláthoz lépni. Nagymama a turisták közé ékelődve állt, és hasát a korláthoz préselte, a sirályok felé nyújtotta kezét, és kiabált a szélben. Azt kiáltotta: Ostobák! Hangosabb vagyok nálatok, halljátok! Anya apára nézett, apa megvonta a vállát, és végigsimította a homlokát.

Hirtelen megdördült az ég, abban a pillanatban elkezdett esni az eső. Anya behúzott engem a tető alá. Az emberek felénk tolongtak, a nyílásban megjelent a toronyőr arca, és kiabált, hogy mindenki menjen le gyorsan, esőben tilos fenn tartózkodni. Néhányan megijedtek, valaki káromkodott, a nyílás teteje újra és újra becsapódott. Aztán nagymama állt ott, haja, ruhája és mindene vizes lett, nevetett, két kezével

tartotta a nyílás tetejét. Lejöttem, a lépcsőn sötét volt, valaki halkán mondta: Hallod, valóban zeng az ég.

Lent ugyanúgy esett, persze az emberek a szórólapokat tartották a fejük fölé, és a csikorgó kavicsokon szaladtak a parkolóba. Mi is nekilódultunk, mit tehettünk volna, Erika néninek és anyának is volt esernyője, a fák alatti szárazabb helyre igyekeztünk.

Már a fennsík széléhez értünk, amikor Erika néni megszólalt: Hol a mama? Tényleg, a nagymamát nem láttuk sehol, nem volt az induló kocsik közt a torony mögött, sem a tőlünk jobbra lévő ülőhelyeken, és a torony ajtaját már ismét becsukták. Jellemző, szólt apa, először fel akar menni, aztán elsőnek fut vissza a kocsihoz. Erika néni még egyszer körülnézett, az esernyő széléről egy csepp víz a nyakkivágásába esett, megrázta magát, és anya után szaladt, aki már beért az erdőbe.

A kocsik csillogtak a rájuk folyt víztől, akárcsak anya ruhájának műszálas anyaga, csillogtak a villámok fényében, amelyek ritmikusan hasították át a felhőket. A villámok megvilágították az utat, az arcunkat és a fák törzsét, minden jól felismerhető volt. Nagymamát nem láttuk. Apa kinyitotta az autót, nem szólt semmit akkor sem, amikor nedves ruhánkkal ráültünk a bőrülésekre. Anya talált a kesztyűtartóban egy kéztörölőt, és szárítottatta vele a hajamat, sokáig hallgattunk, végül Erika néni szólalt meg: Hol lehet? Nem az erdőben, felelte anya, az utat nem lehet eltéveszteni.

Apa káromkodott, amikor indított, és nem ugrott be a motor. Erika néni a vállára tette a kezét, remegett a keze, pedig az idő nem volt hideg, csak nyirkos. Amíg az esőben kerestük a szürke toronyhoz vezető utat, a nagymama hajára gondoltam, hogy biztosan senkinek nincs ilyen haja. Eszembe jutott, hogy a nyulak éhen halnának, ha nagymama nem kerülne elő. Erika néni sosem szerette a nyulakat. Nem tudtam őt elképzelni, amint a fűben térdén csúszva

Pátzay Pál: A 10-es huszárok lovasszobra, 1741–1918
(Székesfehérvár, 1939)

pitypangot szed nekik. A vihar erősödött, a villámok fehérre festették arcunkat, olyanok voltunk, mint a vízihullák, mindnyájan egyformán néztünk ki. Talán most egy család voltunk.

Amikor elértük a fennsíkot, hallottuk a nagymama hangját, sikoltozott és nevetett. Apa leengedte az ablakot, hogy jobban lásson, kidugta fejét az esőre, nyakán vörös foltok látszottak. Körbejárta a tornyot a kocsiival, a tenger felőli oldalig, egészen a fák alá ment, a kerekek pörögtek a nedves kavicsoson. Aztán megláttuk őt. A kilátótérben állt, lába a korlát első fokán, törzsét a kapaszkodóhoz préselte. Levette a ruháját, és két karjával a feje fölé tartotta a szélben, mint egy piros vitorlát. Haja az arcára és megsárgult, nedves alsóruhájára ragadt. Kiabált, túl akarta harsogni a mennydörgést.

Apa állt az esőben, karját félig felemelte, mintha meg akart volna ütni valakit. Erika néni felkiáltott, a toronyajtóhoz szaladt, és mindkét kezével dörömbölt. A toronyőr kinyitotta az ajtót. Haja poros volt, bal kezében egy könyvet tartott, és száraz szemmel pislogott.

A nagyanyánk, kiáltotta neki Erika néni, hát maga semmit sem hallott! Magát teszem felelőssé, kiáltotta apa, és anya fel akart menni a lépcsőn. Azonban most a toronyőr kiáltott: Lenn maradnak! Olyan hangosan ordított, hogy anya visszafordult az ajtó felé, három fokot lépett egyszerre, és még az első sarok előtt megbotlott.

Nagymama lejött. Ismét felvette a ruháját. A toronyőr szobájában szűk volt a hely, körülálltuk a nagymamát, és nem nyúlhattunk semmihez. A toronyőr megdörzsölte a haját és arcát, majd kékre fagyott lábát is egy piszkos takaróval. Nagymama felfelé nézett a lengő, vakító villanykörtére, és láttam, hogy amit esővíznek véltem az arcán, könny volt. Jó kis kaland a maga korában, jegyezte meg a toronyőr, most boldog? Nagymama dűnnyögött: Ne szidjon, úgyis megmondtam volna, hogy az én bűnöm. A toronyőr az ölébe dobta a takarót, és hirtelen rákiáltott: Persze, ha még tudott volna beszélni! Nagymama elnevette magát, mire a toronyőr leült, és szintén nevetett. Hogy csinálta ezt egyáltalán, kérdezte. Nagymama vállalt vont. Mindenkinek tartottam a nyílás ajtaját, és egyszerűen nem jöttem le az utolsó után. A falon lévő vas-
karikákba kapaszkodtam, amikor túl erősen fújt a szél.

A visszaút hosszú volt, az eső nem adta fel. Erika néni újra a saját kocsiját vezette, láthattam őt, amikor megfordultam. Nagymama mellettem ült, egy töröl-

között tett a vállára. Apa és anya elől ültek, minden úgy volt, mint idefelé jövet. Nem sokat beszéltünk. Egyszer csak azt mondta apa: Hogy tehetted ezt. A gyerekek előtt – szólt anya. Felhúzta erős vállát. Nagymama rám nézett, szeme csillogott a félhomályban. Hirtelen tudtam, hogy rajtam nevet, egész testével rajtam nevetett. Jó szorosan megragadtam a karját, és azt mondtam neki: Ilyet nem tesz az ember. Egy pillanatra csend lett a kocsiiban, nagyobb csend, mint azelőtt. Majd a nagymama halkán így szólt apa tarkójához hajolva: Büszke lehetsz rá, már most olyan, mint Te.

Nem tudom, vajon nagymama, apa, anya és Erika néni később beszéltek-e még a szürke toronynál tett kirándulásról. Azt hiszem, nem sokat beszélgettek egymással. Még kétszer látogattuk meg a nagymamát. Nem tettünk több kirándulást. Az utolsó látogatás alkalmával korábban érkeztünk, nagymama egyáltalán nem törődött velünk, egész nap a kertben dolgozott. Az étel sem volt olyan, mint máskor, a sült almáról hiányzott a mazsola.

Apa nevetett a telefonba, amikor Erika néni egy hete felhívta, intett anyának, hogy menjen oda hozzá, és kihangosította a készüléket, hogy ő is hallja. Erika néni eltorzult hangon közölte, hogy nagymama teljesen megbolondult, reggeli után újra lefeküdt, és meg akart halni. Apa kérdezte, volt-e nála orvos, és Erika néni azt felelte, hogy igen, de tehetetlenül állt az ágy előtt, és csak ismételtette nagymamának: A halál nem így működik. Egészséges? – kérdezte anya, mire Erika néni: Igen! Majd letette a kagylót. Két nappal később újra telefonált, akkor nagymama már öt órája halott volt.

Felettünk süt a nap, és a sírok között jó magasra nő a fű, a kápolna mögül madárhangot hallok. A koporsó jó faillatot áraszt. Nagymamán sárgásfehér hálóing van. Greber, a hentes megbök a könyökével, hogy kulcsoljam össze a kezem. Erika néni azt mondja apának, hogy nagymama a piros ruhában akart temetkezni. De most, hogy halott, már mindegy neki. Erika néni, apa és anya zsebkendőt fognak a kezükben, fehér zsebkendőt, hímzett virágokkal. A nagymama zsebkendői, az éjjeliszekrény felső fiókjából. Erika néni, anya és apa erősen hasukhoz szorítják a zsebkendőt, mintha lopták volna.

Imádkozom. A madarak hangosabban énekelnek. Ezután nyúlsültet eszünk.

Fordította: Muth Ágota Gizella

JÁNOSI ZOLTÁN

Nagy László föltámadt drámafordítása

Előhang Katona Eszter tanulmányához

Katona Eszter Nagy László drámafordításáról írott tanulmánya régi adósságot fedez. Az alkotónak a Szolnoki Szigligeti Színház számára készített *Bernarda Alba háza* fordítása ugyanis évtizedeken át – pontosan 41 esztendeig –, 1975-től 2016-ig lappangott, amíg Ablonczy László és A. Szabó Magda kutató nyomozásának köszönhetően a drámai megjelenítés alapjául szolgáló, mindeddig nyomtatásban soha meg nem jelent, így Nagy László gyűjteményes életmű-köteiben sem található gépirat előkerülhetett a színházi papírok gyűjtőhelyéül szolgáló, ellenőrizhetetlen fiókokból. S ezzel immár a Nagy László-műfordításoknak is egyik ékkövévé emelkedhet. A spanyol irodalomnak azt a magyarrá tett, s már közismert anyagát gazdagítva, amely Nagy László idegen nyelvi fordításainak a bolgár népköltészet és a személyes líra közvetítése mellett eddig is a fókuszában állt. Ám e dráma átültetése a lírában, esszében, prózaversben s versfordításban már eddig is köztudottan gazdag életmű egy új ablakára is távlatot nyit: a drámákra figyelő Nagy Lászlót is az olvasók tekintete elé emeli. Annak az írónak az arcát, aki (a később *Krónika-töredék* címmel 1994-ben kiadott) naplójában is gyakran érintette – az olvasott vagy megtekintett magyar és nem magyar darabok révén – e műnem több értékét, s aki élete alkonyán (lásd a költőnek a *Talán drámát is írok* című, 1977. december 25-i vallomását a Népszabadság hasábjain) tervbe vette egy drámai mű elkészítését is. García Lorca egyik legnépszerűbb darabjának lefordításával Nagy László közvetlenül és mélyen átélhette a drámai mű létrehozásának alkotói ihletét, poétikai kihívásait.

Az a tény, hogy García Lorca lírai művei az előd és rokon szemléletű művész felismerésének nagy örömeivel érintették meg Nagy Lászlót, Ágh István emlékezései óta (*Üdvözítő emlékek, Ahogy a vers miben-nünk*) szélesebb körben is köztudott: már az iszkázi parasztházban ott forgott a kezükben az andalúz költő András László által anyanyelvünkre fordított verseinek könyve. „Lacitól többet tanultam, mint az iskoláktól – írja Ágh István az *Üdvözítő emlékek*-ben. – Intellektuális környezetet varázsolt a paraszt-

udvarból. [...] Én tízévesen Lorcát olvashattam. *Cigányrománcok*, fordította András László, Lux Kiadó.” A tízéves öccse kezébe már García Lorcát adó Nagy László bizonyára a paraszti-népi kultúra és világkép egyetemes alkotói szintekre érkezett, műköltészetbe integrált értékeit és ösztönzéseit vette észre a spanyol szerző e költeményeiben. S benne azt az európai modellt és támaszt is, amelynek párhuzamában a magyar parasztság életköréből kiemelt motívumvilág felől inspirált líra is a nemzeti és az európai költészet újabb élvonalába juthat. Sinka István, Erdélyi József, Illyés Gyula egykori forrásait – s később Bartók Béla zenei üzeneteit – Nagy László szemlélete García Lorca koordinátáin át így már eleve a világirodalom értékéhez mérte. S később, már érettebb alkotói körében a *Bernarda Alba háza* lefordítására vonatkozó felkérés ugyanezeket az akaratokat mozgósította benne.

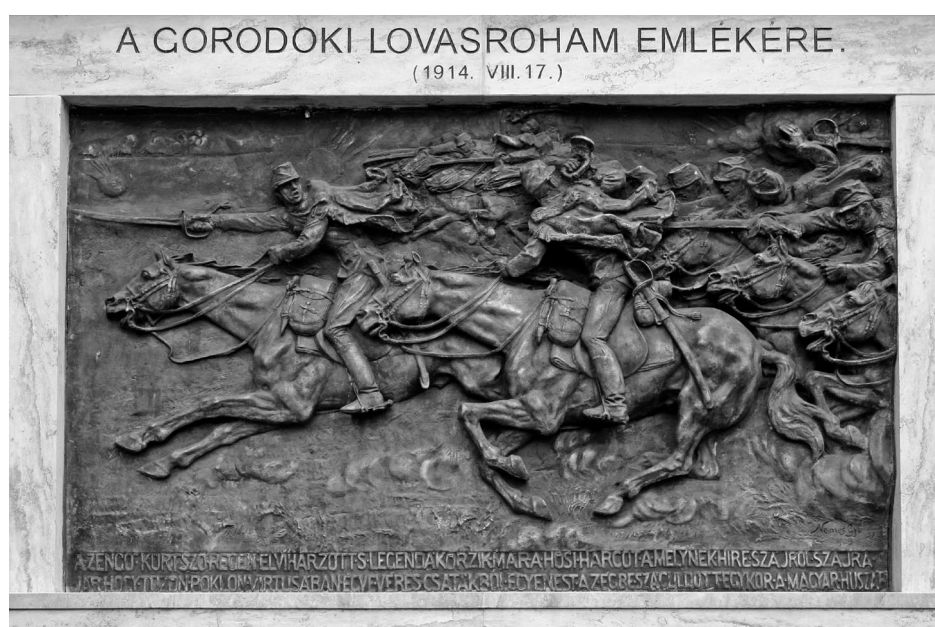
A lefordításra váró *Bernarda Alba háza* felvonásaiban, jeleneteiben, majd Nagy László magyarrá ültetésében egyszerre három világ találkozott: egy – eredendően – spanyol (andalúz) világ és kultúra, és két magyar történelmi dimenzió. A magyarországi történeti síkok két ágát egyfelől az 1930-as évek magyar és spanyol parasztvilágának történeti és civilizációs–kulturális–szociális párhuzamai, másfelől a Kádár-kornak a „klasszikus” magyar paraszti létet kifordító s darabokra törő idődimenziója adták. Nagy László fordítása, amiképpen erre Katona Eszter tanulmánya annak belső összefüggéseiben is érzékenyen rámutat, mindhárom világ kihívásának magas szinten kívánt megfelelni. Az elsőnek a drámában tükrözött spanyol léthelyzet és lélek (magyarországi analógiáiban a fordító által sokszorosan ismert) tolmácsolásában, a másodiknak a költő gyermekkorától a második világháborúig megélt tapasztalataiban, a dunántúli sorspárhuzamok húrjain megpendített szinkron atmoszfärafestésben és nyelvalkalmazásban, a harmadikban pedig a jelenére – és azon belül is legsúlyosabban jelene parasztságára – nehezedező zsarnoki ideológiának (eszmének) a *Bernarda Alba házára* vetített, annak falai közül felsugárzó rejtjeles kifejezésében. Mindhárom történeti–kulturális–lélektani dimenzió megrajzolása jól láthatóan bomlik ki Katona Eszter részletes elemzésében, amely, miközben két műfordítás és az eredeti alkotói szöveg között teszi meg a maga szakmai észrevételeit, egyszer s mindenkorra is rávilágít, hogy mennyire árnyalt, milyen mély, mire alkalmas, és mennyit bír el García

Lorca e műve vonatkozásában a magyar fordítói nyelv (ráadásul úgy, hogy ezeknek a történeti dimenzióknak egyszerre akar megfelelni). Nemcsak Nagy László, hanem az őt megelőzően a drámát átültető András László nyelvét is mérlegre teszi tehát tanulmányában (sőt, néhol láthatóan még García Lorca eredeti szövegét is a filológus nagyjátját át vizsgálja).

A három történeti–szociális–kulturális réteg elemi közvetítése Nagy László számára a fordítások örök problémájának: a ritmikai, a szerkesztési, a jelentés-tani övezetek közé szorított nyelv korlátainak legyőzésében testesült meg. A költő Nagy László szabadságát itt kizárólag magyar nyelvtudása, népismerete, s ezen át ennek a három szemléleti szférának az adaptációs képessége adta. A fordító történeti tudása, műveltsége és kulturális érzékenysége mellett is a nyelvi képességeken múltott átültetésének sikere. A magyar nyelvismeret legfontosabb bázisát e mű fordításában – a történeti–kulturális áthallások megszólaltatásán, az eredeti és a saját földrajzi helyen levő és a két magyar korra utaló allúziókon túl – Nagy László számára elsősorban a magyar népnyelv ismerete biztosította. Az a – csaknem a teljes bolgár és számos más népköltészeti anyag lefordításán, a magyar népköltészet sokszoros áttanulmányozásán csiszolódott és iskolázott – képessége, amely egyaránt a legnagyobb szöveghűségben tudta megjeleníteni Andalúzia szenvedő és zsarnok parasztjait, a '30-as évek magyar falujának nyelvét és lelki történéseit s a Kádár-világ parasztokra ütő csapdarendszerét, a szabad személyiséget és akaratot e világszférában is

szétrobbantó aknáit. Vagyis, Nagy László népnyelvi ismereteinek gazdagságát kiemelve, e drámafordítás erejében, az ezt elemző tanulmány bevezetéseként is az a folklórismereti, népléleklátó, vidékismereti összetettség emelhető ki elsősorban, amely a nyelven át nagyszerűen jelent meg a magyar költő García Lorca drámáját magyarul is felfoghatóvá tevő átültetésében. A mű magyarra emelését tehát alapvetően Nagy László népnyelvi tudása táplálta.

Am ennek a fordítói tulajdonságnak itt csak a felvillantására van szükség, hiszen Katona Eszter értékezése mindezt kiválóan tudatosítja. Széleskörű spanyol és magyar nyelvismeretén túl a két (sőt három) világ történeti–geográfiai szerkezetében való szellemi jártasságáról is tanuskodó esszéje az egyik legmeggyőzőbb mai bizonyítéka (Bornemisza Péter *Elektra*-átdolgozásának prognózisán is) annak, miképp lehet egy külföldön született, egyetemes értékű irodalmi mű átültetett formája magyar nemzeti gondok kifejezésének a tablója, a magyarság fájdalmainak horizontja is. Akárcsak korábban García Lorca *Siratónak Ignacio Sánchez Mejías torreádor fölött* című hosszúversének 1961-ben, szintén Nagy László által elvégzett fordítása, amelynek magyarrá tett soraiba a vers átültetője az 1956-os forradalomra következő megtorlások traumáját is beleoltotta. S érzékletes képet nyújt ez a tanulmány arról is, hogy a „drámaíró”, illetve a drámaírást fontolóra vevő Nagy László hogyan rejtőzött el az andalúz alkotó mondataiban, és hogyan maradt – s marad – fordítása révén mégis mindvégig a szemünk előtt.

Mannó Miltiadesz, Ősz Nemes György: A gorodoki lovasroham emlékére
(Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 1929)

KATONA ESZTER

A Bernarda Alba háza és Nagy László fordítása¹

García Lorca drámáinak magyar fordításai

A magyar nézők 1955-ben láthatták először színpadon Federico García Lorca drámáját, a *Bernarda Alba házát*. A darabot a budapesti Katona József Színház mutatta be Marton Endre rendezésében. Az első magyar *Bernarda*-bemutató nagy siker volt, a kritika elismerően írt a rendezésről, a színészek alakításáról, a szerzőről és a műről, és ez megalapozta az andalúz költő-drámaíró népszerűségét hazánkban.

García Lorca drámái összesen tizenegy önálló kötetben jelentek meg magyarul. Közülük az 1967-es Federico García Lorca *Összes művei* második kötete, valamint az 1988-as *Színművek* kötet a legteljesebb, bár ez utóbbi csak az előző változatlan újrakiadása. A drámák fordítói: Benyhe János, Illyés Gyula, Németh László, Tótfalusi István és András László voltak. Utóbbi műfordítónknak köszönhetjük többek között a *Bernarda Alba háza* fordítását is.

A színházi szövegek azonban nemcsak kiadásra, hanem előadásra is készülnek, hiszen a drámai műfaj végső célja a színpadra állítás, s ilyenkor az elsődleges szempont a mondhatóság és az érthetőség. Azaz, hogy a szöveg a színészek számára jól előadható, a nézők számára pedig érthető legyen. Gyakran rendezői felkérésre készülnek a drámák újrafordításai, és a műfordítás-kritikában igen gazdag irodalma van az újrafordítás témájának is. Az újramagyarított drámaklasszikusok kapcsán sokszor heves vita támad a kritikusok között: az egyik oldal a magyarul már kanonizált klasszikus szövegek szentségéért és sérthetlenségéért kardoskodik, míg a másik tábor az újrafordítások időszerűsége mellett teszi le a voksát. Közismert a Shakespeare műveinek újrafordítása miatt fel-feltámadó vita, és ugyan a fordítás sérthetlenségét emlegető és az újító tábor nehezen jut egyezségre, talán nem szentségtörés arra a (rész)konklúzióra jutni, hogy noha a klasszikusok olvasmányként és az oktatásban még mindig főszerepet

játszanak, ám a kanonizált drámafordítások helyét a színházakban a színpadon elevenül ható, „színpadul tudó” fordítások vették át. Nem azért kell újrafordítani a klasszikusokat, hogy a korábbi nagy fordítókkal versengjen az új fordító, hanem, mert az új fordításokra szükség van: gyakorlati, művészi és közművelődési okok teszik indokolttá születésüket.

A Bernarda Alba házának újrafordítása

García Lorca drámái több újrafordítást megéltek, ezeknek a felkutatása azonban nem mindig egyszerű, hiszen konkrét bemutatóhoz, rendezői felkérésre készültek, nyomtatásban nem jelentek meg. Nagy László *Bernarda*-fordítása a Szolnoki Szigligeti Színház bemutatójára, Horváth Jenő rendező felkérésére készült, így kötetben nem adták ki, ezért nem említettük fentebb Nagy László nevét a nyomtatásban megjelent Lorca-dramák fordítói között.

Nagy László *Krónika-töredék* című naplójában több bejegyzést találunk a fordítói munkáról, s a folyamatot a felkéréstől egészen a darab bemutatójáig nyomon követhetjük. 1975. július 1-jén olvashatjuk az első említést a drámáról: „Elvállaltam Lorca *Bernarda-házát*, a nyáron lefordítom”² – írja a költő. A következő két hét leginkább az olvasással telt,³ majd július 20-án el is kezdte Nagy László a fordítást: „két oldal kész”⁴ – nyugtazza. Az augusztusi bejegyzések valamivel már részletesebbek: „lassan, de biztosan haladtam, néha sokáig kerestem a szót. Lehet, hogy tömörebb lesz a szöveg, mint az eredeti, vagy A[ndrás László] fordítása”⁵ – írja. A nyelvhasználat kérdéséről az alábbi gondolatokat rögzíti: „Nagyon kényesek a dialógusok ilyen paraszti drámában, különösen, ha spanyol. Semmi városias nyelv-fordulat –, én úgy archaizálom, hogy a legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom. Ez a dráma görögös magasságú. Csak lenne időm rá elég.”⁶ Már a közelgő határidő miatti feszültséget érezzük ki az egy nappal későbbi sorokból: „Erősen megnyomom a gombot –, ha tíz oldalt megcsinálhatnék a Lorcából! – A fordításnak kész a kétharmada. Délelőtt kézzel írtam, elértem az 50. oldalt.”⁷ A hétvégére azonban mintha oldódna a nyomás: „Élvezem a drámát, keresem

¹ A tanulmány *A spanyol drámairodalom magyarországi recepciója a XIX. századtól napjainkig* című kutatás keretén belül, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² NAGY László: *Krónika-töredék*, Budapest, Helikon, 1994, 72.

³ *Uo.*, 79–80.

⁴ *Uo.*, 81.

⁵ *Uo.*, 87.

⁶ *Uo.*, 88.

⁷ *Uo.*, 88–89.

a szót, minél szebben, igazabban, magyarabban beszéljenek ezek az alakok, akik félíg-meddig magyarok már”⁸ – jegyzi fel augusztus 9-én. A következő hét elején pedig már az elégedettséget és az örömet érezzük: „Befejeztem a Bernarda Albát! [...] Nagyon megnyugodtam, újjászülettem. [...] Azt hiszem, világos, nyelvileg erős a fordítás. Mondható a szöveg. Két napig nézegetem, olvasgatom, s tán javítom is.”⁹ Négy nappal később is még foglalkoztatta a csiszolási gondolata: „Lehet, erősen hozzányúlok még, stilizálok szikárabbra. Most pihenjen, ő is, én is.”¹⁰

A naplóból idézett részekből megtudhatjuk tehát, hogy a munka bő öt hétig tartott: július 1-től augusztus 11-ig. Ha azonban az olvasással töltött első két hetet nem számoljuk, akkor gyakorlatilag három hét alatt készítette el Nagy László a dráma újrafordítását. A felsőiskolai költő András László korábbi változatával és egy spanyol kiadással dolgozott. Ez utóbbiról pontos adatokat nem tudunk, de az biztos, hogy volt a birtokában szöveg eredeti nyelven is, hiszen a napló egyik bejegyzésében olvashatjuk, hogy a könyvtár már sürgette a spanyol könyv visszajuttatását.¹¹

Nagy László Bernardája

Sokáig csak a kritikák néhány sorából alkothattunk redukált képet Nagy László Bernarda-fordításáról, hiszen a kézirat négy évtizedig rejtőzködött, ám egy váratlan szerencsének köszönhetően 2016 nyarán előkerült. Pontosabban: nem az eredeti Nagy László-kézirat, hanem a színházi gépelt szöveg.

Nagy Andrásról – Jánosi Zoltán közreműködésével¹² – értesültünk erről, és kettőjük levélváltásából tudható, hogy a word-be szerkesztett változat majdnem betűhíven követi a gépelt eredetit. A fordítás előkerülésével alkalmunk nyílt az eredeti és a szolnoki változat összehasonlítására, ugyanakkor az 1976-os bemutatóra készült átültetés összevethető a húsz évvel korábbi, András László készítette és 1955-ben bemutatott első fordítással is. A továbbiakban

a műfordítói munka szempontjából néhány érdekebb kérdéskört vizsgálunk meg.

A darab alcíme – *Asszonyok drámája Spanyolország falvaiban* – lényeges információt hordoz a helyszínre vonatkozólag, s ez a magyar színpadra állításoknak mindig is sarkalatos kérdése: mennyire tudja és akarja érzékelteni a rendező, hogy vidéki spanyol helyszínen játszódik a történet? A szolnoki előadásról elmondható, hogy szinte olyan, mintha egy magyar faluban történe a családi dráma – a díszlet és a jelmezek is ezt az érzést erősítették fel –, és ebben fontos szerepet játszott a magyar fordítás is. Nagy László arra törekedett, hogy a szereplők magyarul szóljanak. A fordító figyelme pedig arra is kiterjedt, hogy a szereplők vidéki nyelvezete autentikus legyen: „semmi városias nyelv-fordulat”¹³ – olvashatjuk a *Krónika-töredék* egyik bejegyzésben.

Milyen is Nagy Lászlónak a vidéki magyarosságot felidéző nyelvezete? Elsőként néhány igét vizsgáltunk meg. Lorcánál az *arrancar* (*kitép*) jelentése nem hordoz különösebb többlettárgyat: „Me *arrancar*”¹⁴ los pocos pelos”. A két magyar változat között viszont jól érezhető a különbség: „*kinyúvi* a maradék hajamat” (N. L.), „a maradék pár szál hajamat is *kitépi*” (A. L.). Hasonlóan ízesre sikerült a *fregar* (*dörzsöl, felmos*) ige magyarítása, amikor a Szolgáló arról panaszkodik, hogy a sok takarítás miatt már véres a keze. Nagy Lászlónál a *sikárolástól*, míg András Lászlónál a *dörgöléstől* sebes a cseléd keze. A *toser* ige esetében András László az eredetihez hasonlóan igét alkalmaz (*köhög*), Nagy László azonban itt egy vidékiesebb melléknévre vált (*göthös*). Az érdekes hangzású *káricsál* ige ugyancsak Nagy László fordításában lelhető fel, amikor Adela panaszkodik Martirio zsörtölődő természetére: „Káricsál örökké”. Az eredetiben és az első magyar fordításban itt egyébként nincs is ige. García Lorca és András László a rákövetkező két mondatban a *Qué lástima... / Milyen kár, hogy...* fordulatot ismétli kétszer. Ez Nagy

13 Nagy László: *Krónika-töredék*, i. m., 88.

14 A kiemelés tőlem (K. E.). A továbbiakban is az idézőjelen belüli kurzívval jelezzük a kiemelt részt. Munkánk során három szöveg-gel dolgoztunk: Federico GARCÍA LORCA: *La casa de Bernarda Alba* = F. G. L.: *Obra completa*, tomo IV, Miguel GARCÍA-POSADA (ed.), Madrid, Akal, 2008, 305–404.; Federico GARCÍA LORCA: *Bernarda Alba háza*, ford.: ANDRÁS László = Federico GARCÍA LORCA *Összes művei*, Magyar Helikon, Budapest, 1967, II. kötet, 591–646.; Federico GARCÍA LORCA: *Bernarda Alba háza*, ford. NAGY László, gépelt kézirat. A hivatkozott idézetek oldalszámát a továbbiakban nem jelöltük, azok az említett három forrásból visszakereshetők.

8 *Uo.*, 90.

9 *Uo.*, 91.

10 *Uo.*, 93.

11 *Uo.*, 195.

12 Itt szeretném kifejezni köszönetemet Jánosi Zoltánnak, hogy – a közelmúltban elhunyt – Nagy Andrásval együtt a rendelkezésemre bocsátotta az értékes kéziratot. Hálás köszönet Ablonczy Lászlónak a kézirat utáni kitartó kutatásáért. A Szolnoki Szigligeti Színház archívumában lévő ügyelői példány másolatát A. Szabó Magda segítségével kaptuk meg.

Lászlónál is megvan, azonban a *káricsál* igével kiegészítve még erőteljesebbé válik a lány panaszáradata.

Az utolsó felvonásban a lányok a hullócsillagokról beszélgetnek. Adelát elvárásolják ezek az éjszakai pontok, ahogy fényes csíkot húzva maguk mögött a semmibe hullnak. Lorca itt a *correr (fut)* igét használja: „[A mí me gusta ver] *correr* lleno de lumbre...” András Lászlónál a csillag „szikrázva *fut végig* az égen”, Nagy Lászlónál pedig „a tündökletet húzza”. Ez utóbbit érezzük líraibbnak és a műfordító költői világával összecsengőnek.

A további archaizált és népies igék ugyancsak Nagy László fordításának falusi miliójét erősítik fel:¹⁵ *pököd (köpköd)*, *gyömtem (gyömösöltem)*, *hízik rajta a szemük (végignézik)*, *kerepelnek (továbbadják)*, *bődülnék (káromkodnak)*, *ne csácsogj (hagyj békén)*, *kibőjtölöd (kibírod)*, *pörlekednek (veszekednek)*, *történülnek (érlelődnek)*, *ármánnyal jön (meg akar rágalmazni)*, *tapodja (tiporja)*, *megmásult (másképpen van)*, *járikál (kimegy)*, *elfátylusul (elmosódik)*.

Az igék mellett érdemes a főnevek és a mellénevek fordítását is összevetni az eredetivel. Amikor Poncia arról panaszkodik, hogy harminc éve csak a maradékot eszi Bernarda házában, András László a „*sus sobras*” részt „ami az asztaláról *megmarad*”, míg Nagy László „eszem a *morzsalékát*” népiesebb formában magyarítja. A *pan caliente* mindkét fordítónál *meleg cipó* lett, Nagy László azonban még kiegészítette a *dombor* jelzővel, amely a cipó kerekdedségét tájnyelvi szóval fejezi ki.

Amikor Magdalena a nagymama hímzéseiről mesél, a „*perrito de lanas*” („bundás kutya”) kép gyapjassága András Lászlónál elvész (*kiskutya*). Lorca feltehetőleg a spanyol vízikutyára (*perro de agua español*), a legősibb kutyafajok egyikére gondolhatt, amelyet az arabok vittek be Spanyolországba. Nagy László a „kis pumi kutya” fordításában kitűnően adja vissza az eredeti kép puhaságát, s ugyanakkor a spanyol reália helyett egy magyar reáliával konkretizál: egy őshonos magyar kutyafaj betoldásával a magyar faluba helyezi a képet.

A gyapjas kutya plasztikusságához hasonló kép jelenik meg a lányok beszélgetésében, amikor a nászlepedőről és a fehérenmü finomságáról ejtenek szót. „*Si fuera rica, la tendría de Holanda*” – mondja Mar-

tirio, ami András Lászlónál: „Ha gazdag volnék, *hollandi gyolcsot* vennék”, míg Nagy Lászlónál az ugyancsak finom kelmét jelölő *batiszt* áll: „Ha tehetném, *batisztot* vennék”.

Martirio gonoszságát ecsetelve Poncia a „*pozo de veneno*”, azaz a *méreg kútjához* hasonlítja a lányt. A két magyar fordítás eltérő szerkezetű: „megmérgezett kút” (A. L.) és „a méreg valóságos kútja” (N. L.). Ugyan csekély a különbség, mégis az utóbbi szintaxisban és jelentésben is közelebb áll az eredeti képhez.

Szintén a púpos lánynak az elérhetetlen szerelemben megkeseredett szívét írja le szemléletesen a „*Déjame que el pecho se me rompa como una granada de amargura*” mondat. Megtévesztő ugyan, hogy a gránátalma után áll a *de amargura*, mely így, a gyümölcs nevével, akár birtokos szerkezetet is alkothatna: a *keserűség gránátalmája*. Akkor értelmezzük azonban pontosan a mondatot, ha az ige vonzataként fordítjuk a *de amargura* kifejezést: szíve tehát a *keserűségtől hasadjon meg*, úgy, mint egy gránátalma. Nézzük a két fordítást: „Szakadjon fel a szívem, mint a gránátalma keserű húsa” (A. L.) / „És megreped a szívem, akár a gránátalma” (N. L.). Nagy László tehát egyszerűsített, a *keserű(ség)* szót kihagyta, míg András László megőrizte, azonban a gyümölcs *húsához* kapcsolta, annak ellenére, hogy a gránátalmának inkább fanyar és édeskés az íze.

A II. felvonás végén Adela szint vall Martirióinak a Pepe iránti érzéseiről: „*Yo no quería. He ido como arrastrada por una maroma.*” / „Nem akartam, de mintha az ár sodort volna el.” (A. L.) / „Nem akartam, de mintha húzott volna egy *vastag kötél.*” (N. L.). Nagy László tehát hüen megtartja a *maroma (vastag kötél)* kifejezést, míg András László a sodró árhoz hasonlítja Pepe vonzerejét. Ez utóbbi megoldás ugyan nem szöveghű, azonban szépen összecseng a *Vérnász* menyasszonyának monológjával, amelyben a vőlegényét elhagyó fiatal lány is a rohanó *sötét folyóvízhez* (Illyés Gyula fordításában) hasonlítja a csábító Leonardót.

A két főhős, Bernarda és Adela karaktere a nyelvhasználatban is szépen kirajzolódik, így érdemes összevetni, hogy ez mennyire érvényesül a fordításokban. Bernardát a cseléd Poncia *madona, dominanta* titulussal illeti, s ezzel már az anya első megjelenése előtt képet alkothatunk a nő zsarnoki karakteréről. Ennek a két szónak a lefordítása tehát fontos a magyar változatban is. Nagy László az *ispánkodó* jelző-

15 Először Nagy László fordítását, a zárójelben pedig András László verzióját adjuk meg.

vel és a *basa-asszonyosság* neologizmussal jellemzi Bernardát. Az *ispán* és a *basa* jól adja vissza a nő uralkodó, irányító jellemét, ugyanakkor a férfias karakterét is kidomborítja, hiszen e két titulus csak férfiakat illetett meg. András László *hajcsár* és *zsarnok* szavait egy fokkal urbánusabb kifejezéseknek érezzük, melyekben a szexusra való utalás nem elsődleges.

Adela lázadó karakterét is ügyesen formálja a szerző a nyelvhasználattal. Amikor Poncia megvádolja azzal, hogy éjjel félmeztelenül állt az ablakban, akkor Adelából az „¡Eso no es verdad!” felkiáltás tör ki. András László fordításában ez „Nem igaz!”, míg Nagy László az eredetnél erőteljesebb kifejezéssel él: „Hazudsz!” – torkolja le Adela a cselédet.

A női szereplők nevei jelentéssel bír, beszédes nevek, ezért érdekes Nagy László szójátéka ott, ahol egyébként az eredetiben nincs: „A Martirio se le olvidar á esto” – olvassuk Lorcánál, s András verziójában: „Martirio majd csak megengesztelődik”. Nagy László viszont Martirio nevének jelentését is beleszövi a fordításba: „Martirio majd csak elfelejti a mártírságát.”

További példák a főnevek csoportjából, amelyek Nagy Lászlónál kimondottan népnyelvi árnyalatot kaptak:¹⁶ *kódisosok* (*koldusok*), *móringos pendely* (*csipkés gyolcsing*), *szőlőbiling* (*szőlő*), *daróc* (*rongy*), *szérű* (*aratás*), *törköly* (*pálinka*), *fehérnép* (*asszony*), *fülönfüggő* (*fülbevaló*), *ágy* (*sógornő*), *zsellér* (*béres*), *jussolás* (*örökség*), *nyelvhadarás* (*csak a rossz nyelvek találták ki*), *menyegző* (*lakodalom*), *tyúktetű* (*bolha*), *tüköre* (*hasonmása*), *csecse* (*melle*), *tengelice* (*pintyőke*), *apácaklastrom* (*zárda*), *fitestvérek* (*bátyjai*), *ménló* (*csődör*), *buba* (*gyermek*), *életes részem* (*az enyém*).

Néhány izesebbre stilizált melléknevet és határozószót is találtunk: *téresebb* (*tágasabb*), *pocsékká pocskolt* (*összetaposott*), *lassúdan* (*lassan*), *sáros hátú* (*szemérmetlen*), *idegen fattyak* (*más falubeliek*), *lélekes* (*szenteskedő*), *férjhez-meendők* (*eladó sorban vannak*), *pendelyesen* (*hálóingben*).

A szerzői utasítások fordításának kérdésköréhez tartozó probléma a nevek todalékolása, és ebben jellegzetes eltérést figyelhetünk meg a két fordítónál. András László következetesen *-hoz* raggal látja el az utasításban a neveket (Angustiashoz, Ponciához... stb.), amikor valaki a másikhoz fordul. Nagy László

váltogatja a *-nak* és a *-hoz* (Angustiasnak/Angustiashoz, Ponciának/Ponciához... stb.) todalékokat. Általában a színházi nyelvben, a szerzői utasításokban az előbbi (*-hoz* / *-hez* / *-höz*), vagyis András László megoldása az elterjedtebb.

A szerzői utasításokban megjelenő *silenciót* Nagy László következetesen *csöndnek* fordítja, míg András László *csend* formában használja. Amikor Lorca azonban *pausát*, azaz *szünetet* (A. L.) rendel, Nagy László ezeken a helyeken is szinte mindig *csöndet* ír.

Lorca egy szinesztézikus képben is használja a *silencio* szót. „Te ves este *silencio*?” – kérdezi Poncia az utolsó felvonás vége felé Bernardától. A *ver* (*lát, néz*) igét használja tehát a csend mellett a drámaíró, és nem az *oír/escuchar* (*hall*) igét. A magyar változatokban pedig ezt olvashatjuk: „Érzed ezt a csendet?” (A. L.) / „Nézd, micsoda csend van.” (N. L.) Mindkét fordító megőrizte tehát a szinesztéziát, de Nagy László – ugyanúgy, mint García Lorca –, a látást és a hallást kapcsolja össze egy képben.

Ugyan Nagy László a magyar népi nyelvhez igyekezett alakítani a fordítást, ennek ellenére mégsem tér el drasztikusan az eredeti szövegtől pusztán azért, hogy tájnyelvire faragja a magyar szöveget. Összevetve a megoldásait András László fordításával, néhány helyen éppen Nagy László változata a szöveghűbb. A dráma kezdő mondata is erre példa: „Ya tengo el doble de esas campanas metido *entre las sienes*” – mondja Lorcánál a Szolgáló, s Nagy László szó szerint megőrzi a mondat második felét is: „túl sok már a harang a *halántékom között*”. András László a *halánték* helyett generalizáltabb kifejezést (*fej*) használt: „Már szétmegy a *fejem* ettől a harangzúgástól” – írja.

Nagy László szöveghűbb a „parece como si estuvieran hechos de *otras sustancias*” mondat fordításakor: „Mintha *más anyagból* formázták volna”. András László itt nem a szószerinti fordítás, hanem egy megfelelő magyar szólás – „Mintha nem is anya születte volna” – mellett tette le a voksát.

A „Cae el sol como *plomo*” mondat az andalúziai nyár melegét érzékelteti Lorcánál. A fordítók megőrizték a hasonlatot: Nagy László ragaszkodott a *plomo* (*ólom*) anyagnév megtartásához („Mint a tüzes *ólom*, olyan a nap”), András László azonban a keményedéshez hasonlítja a forróságot („Süt a nap, mint a *kemence*”).

A dráma egy folyó nélküli faluban (*pueblo sin río*) játszódik. A *río* García Lorcánál jelentéssel rendel-

16 Először Nagy László fordítását, a zárójelben pedig András László verzióját adjuk meg.

kező, ún. plasztikus szó (Takács Zsuzsa), így a fordítónak is ügyelnie kell arra, hogy magyarul se sérüljön a lorcai szimbólumháló. Nagy László nem változtat az eredetin, *folyótlan falu* az ő helyszíne, míg András László *patakká* („ahol még *patak* sem folyik”) keskenyíti a vízfolyást.

Hasonlóan plasztikus szó a *viento* (*szél*), amely a négy őselem közül mindig maskulin szimbólum. Amikor Bernarda a nyolc év gyász alatt a szelet sem engedi majd az utcáról belépni, egyértelmű az utalás a szél és a férfiak közötti párhuzamra. Nagy László itt is hű: „nem fúhat be hozzánk az utcai *szél* sem”, míg András szellővé szelidíti a szél erejét, és ezzel az elem maskulinitását is tompítja.

A harmadik felvonásban a kaput rugdosó csődörről állapítja meg halkán Bernarda, hogy „debe tener calor”, azaz, hogy bizonyára fel van hevülve. Nagy László „igen tüzes” formában szöveghűbb a *calor* jelentéséhez, ám András László igéjének – „Biztosan üzekedni akar” – szexuális töltése sokkal erősebb, mint a melléknév, így talán még az eredetinel is jobban kifejezi a lányok elfojtása és a ló ösztönléte között feszülő ellentétet. A következő mondatban azonban Nagy László megoldása lesz erotikusabb töltetű: „A *szűz* kancákat háगतod-e s mikor?” – kérdezi Prudencia, ahol eredetileg a *nuevas potras* jelzős szókapcsolat áll, vagyis nem a *szűz*, hanem az *új kancákat* (A. L.).

Amikor Adela vétkére fény derül a III. felvonás vége felé, András László fordítása a durvább, míg Nagy László megoldása a decensebb: „Esa es la cama de *las mal nacidas*” / „Szalmán *szajhák* henteregnek!” (A. L.) / „A szalma a *szemérmetlenek* ágya.” (N. L.)

Minden műfordítás izgalmas problémaköre a közmondások, szólások, szállóigék, érdekes nyelvi fordulatok más nyelvre ültetésének a kérdése, hiszen ezek esetében a szó szerinti értelmezés tévútra vihet. Természetesen a fordítók nem minden szövegben találkoznak ezzel a problémakörrel, García Lorca drámájában azonban számos ilyen helyzetben kellett döntést hoznia a két fordítónak. Poncia népies nyelvezetét fokozza, hogy García Lorca többször ad ízes szavakat, népi bölcsességeket, vagy akár átkokat is a cseléd szájába. Ez utóbbit érezzük a „Maldita sea!”, azaz az *átkozott legyen!* felkiáltásban. Első előfordulásakor András László egyszerű, de erős szitokként fordítja: „Dögöljön meg!” (A. L.). Nagy László azonban cifrább, és feltehetőleg cigány eredetű¹⁷ átkozó-

dásként fordítja: „Döntse le a rágó ráksúly!” (N. L.) García Lorca ugyanebben a Szolgáló–Poncia közötti párbeszédben, néhány sorral később megismétli az átkozódó mondatot, ez alkalommal azonban kiegészíti egy hosszabb, még durvább rossz kívánsággal: „¡Maldita sea! ¡Mal dolor de clavo le pincha en los ojos!” Mindkét fordítás ízes, tájnyelvi hangszerelésű lett: „Az istennyila ott csapjon bele, ahol van! A holók vájják ki a szemét!” (A. L.) / „Sötét kolera, világos ménkű! És a rosseb égesse ki a szemét!” (N. L.).

Poncia a II. felvonásban is használ egy szólásmondást: „No llegará la sangre al río”, melynek a magyarban bevált formáját használja András László: „Nem eszik olyan forrón a kását.” Nagy László viszont ragaszkodott az eredeti szólásból a vér szó megőrzéséhez, így maga alkotott: „Kevés ahhoz a véred” – olvashatjuk a szolnoki szövegben.

A lányok közül Angustiasnál találjuk a legtöbb példát hasonló népnyelvi fordulatokra. A legidősebb lány Magdalénának így replikázik az első felvonás vége felé: „¡Guárdate la lengua en la madriguera!”, mely a *maradj csendben* bántó formája. András László a „Fogd be a szád!” megoldást választotta, míg Nagy László a „Nyelvedet őrizd barlangjában.” mondatlalt ültette át magyarra a felszólítást. Ismét a felsőiskolai költő volt szöveghűbb, hiszen a spanyol mondat szó szerint ezt jelenti, s ezzel ő még a száj–barlang metaforát is megtartotta.

A két lány vitája a II. felvonásban is folytatódik. Ekkor Angustias a hozományával kérkedik, hiszen jóllehet se nem szép, se nem fiatal, Pepe mégis őt választja, mert az őt testvér közül egyedül ő örökölt. A spanyol mondat: „¡Más vale onza en el arca que ojos negros en la cara!” Mindkét fordítás szép és kifejező: „Többet ér a pénzesláda, mint a világ legszebb lánya” (A. L.) / „Ládából az aranypénzek, szép szemeknél többet érnek” (N. L.). A hangzás tekintetében kiemelendő, hogy a fordítók a rímelést is sikeresen visszaadják: spanyolban az *arca* (*pénzesláda*) és a *cara* (*arc*), Andrásnál a *láda*–*lánya*, Nagy Lászlónál pedig a *pénzek*–*érnek* szavak csengenek össze.

Az előadás és a fordítás kritikai visszhangja

García Lorca drámáinak újrafordításakor András László természetesen nem számított Arany-léptékű

itthoni magyar fiatalok szlenghasználatában = Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat, szerk. GADÁNYI Károly, BOKOR József, GUTTMANN Miklós, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Szláv Filológiai és Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely, 1995, 227.

17 H. VARGA Gyula: *Hasonlóság és különbözőség a székelyföldi és az*

viszonyítási pontnak, így nem volt szentségtörés hozzányúltni az első fordításhoz. Erre mégis húsz évet vártak a fordítóink, ám 1976-ban egyidejűleg két új magyarítás is született konkrét színházi megrendelésekre. Somlyó György Várkonyi Zoltán felkérésére dolgozott a Vígszínháznak, míg a fentebb elemzett Nagy László-féle fordítás Horváth Jenő rendezőnek és a szolnoki társulatnak készült. A vígszínházi premiért azért is kísérté fokozott kritikai figyelem, mert az 1955-ös első bemutató óta budapesti színházban nem játszották a darabot.

Elemzésünknek nem célja a két előadás összehasonlítása, zárásként, a kritikákat olvasva mégis érdemes néhány gondolatot idéznünk, különös tekintettel a fordítások kérdésére. A sajtókritika egyértelműen a szolnoki előadásnak fejezte ki elismerését, míg Várkonyi rendezését kevésbé sikerült előadásnak tartották többen is. Ebben a rendezői koncepció és a színészi játék mellett a fordításnak is szerepe lehetett, ami abból is látszik, hogy mindegyik kritika elismerően szól Nagy László fordításáról. És nem csak a szokványos tömondatokban fogalmaznak a kritikusok, hanem sokkal részletesebben dicsérik Nagy László munkáját. Földes Anna úgy véli, hogy a szolnoki színpad feszültebb hangulatához a felsőiskolai költő fordítása – mely „szívet-lelket gyönyörködtető, költőiségében is szikár, szárnyaló fordítás”¹⁸ – nagyban hozzájárult. Fábrián László szimbolikusnak értékeli az újrafordítás gesztusát, amely „az új vagy egyszerűen csak más értelmezést”¹⁹ jelképezi. Az *eruptív erejű* lorcai szöveg és Nagy László fordítása is magasra helyezi a mércét, de a színészek „füllel hallhatólag” örömmel, kedvvel ízlelgették Lorca szavait Nagy László változatában.²⁰ Pór Anna véleménye szerint a rendezés, a színészi játék és a magyar

szöveg mind-mind szerepet játszott abban, hogy a szolnoki értelmezésben emberibb Bernarda szülessen, egy olyan zsarnok, aki önmaga is áldozat: a társadalmi elvárások és a megkövült szokások áldozata. A színpadkép, a jelmezek és a szöveg pedig azt az érzést erősítették fel a nézőkben, mintha a történet egy Szolnok környéki kis faluban játszódna. Ezzel – véli Pór – közelebb került a dráma a nézőkhöz és a fiatalabb generációk számára is könnyebben befogadhatóvá vált. A Nagy László „nyersen erőteljes költői nyelven megszólaló felújítás” pedig kidomborította „a darab realiztikus vonásait”.²¹

Feltűnő azonban, hogy Somlyó György fordítására a Vígszínház bemutatóját ismertető kritikák nem térnek ki. Szerettük volna pótolni ezt a hiányt, azonban eddig nem sikerült Somlyó változatát fellelnünk, így az összehasonlításra sem nyílt lehetőségünk. A Vígszínháztól egyelőre még nem kaptunk választ, de tovább keressük az 1976-ra elkészült másik szöveget, s ha sikerrel járunk, reményeink szerint a jövőben egy hármas komparációvá bővíthet eddigi elemzésünk.

Nagy László költőként, műfordítóként hatalmas életművet hagyott maga után, és prózai írásai is jelentősek. Színpadi művet ugyan nem írt,²² de talán García Lorca híres drámájának az újrafordítása már jelezte azt az irányt, amit Nagy László kijelölt magának. Egy hónappal a halála előtt adott interjúban ugyanis ő maga vetette fel ennek a lehetőségét, amikor E. Fehér Pál a jövőbeli terveiről kérdezte: „S talán drámát is írok.”²³ Nem zárható ki tehát, hogy éppen a spanyol mű fordítása során ébredt fel a drámaírás vágya Nagy Lászlóban. Váratlan és korai halála azonban megakadályozta ennek megvalósításában.

18 FÖLDES Anna: *Bemutatjuk Bernardát*, Nők Lapja, 1976. november 13., 10.

19 FÁBIÁN László: *Bernarda Alba háza, Szolnoki Szigligeti Színház*, Film Színház Muzsika, 1976. október 30., 5.

20 Uo.

21 PÓR Anna: *Időszerű-e García Lorca?*, Színház, 1977. március, 27.

22 Nagy László Lorca darabja előtt is fordított már drámát, Ben Jonsontól *Az alkimista* című színművet.

23 E. FEHÉR Pál: *Interjú Nagy Lászlóval*, Népszabadság, 1977. december 25.

Látogasson el a Magyar Napló webáruházába, ahol kedvezményes áron vásárolhatja meg kiadványainkat:

Vers • Próza • Dráma • A Magyar Irodalom Zsebkönyvtára

Nyitott Műhely albumsorozat • Mesekönyvek • Németh László irodalomtörténete • Ismeretterjesztő könyvek

Műfordítások • Művészeti albumok • Szociográfia • Irodalomtörténet, tanulmány, esszé • Antológiák

► www.magyarnaplo.hu

D. MOLNÁR ISTVÁN

Költő, drámaíró, egyházfő és rendszerváltó

– 40 éve választottak lengyel pápát
III., befejező rész

A pápa és Magyarország

II. János Pál egyházfőként többször látogatott külföldre, mint összes elődje együttvéve: 104 alkalommal. Távoli földrészekre, Afrikába, Dél-Amerikába és Ausztráliába is eljutott. Járt az anglikán vallású Nagy-Britanniában, az ortodox többségű Görögországban és Romániában, mecsetekben és zsinagógákban. Nem rajta múlt, hogy oroszországi látogatása, a pravoszláv egyházi vezetéshez való közeledése sikertelen maradt. Norman Davies szavai szerint „János Pál megnyitotta a pápaságot a világ előtt”¹

Magyarországra, hat helyszínre (Budapestre, Esztergomba, Szombathelyre, Pécsre, Máriapócsra és Debrecenbe) először meghívása után három évvel, 1991-ben látogatott el. Megérkezését követően mondott beszédében régi irodalmi példákkal utalt a magyarság gyakori függetlenségi harcaira. Hangsúlyozta: „elődeitek [...] nem menekültek a múltba, hanem mindig *valami újat* akartak építeni, olyant, ami jobban megfelel az új lehetőségeknek és követelményeknek.”² [Kiemelés az eredetiben: D. M. I.] Eötvös József *Búcsú* (1836) című verséből idézte: „Az ég egy kincset ád minden hazának / S a nemzet híven őrzi birtokát”, majd így folytatta: „S nem veszhet el, míg az ezüst Dunának / Nagy tükörén egy férfiszem pihen, / S magyar lakik a parton, s a hazának / Csak egy romlatlan gyermeke leszen”. Hasonló gondolatot emelt ki Kisfaludy Károly *Mohács* (1824) című költeményéből: „Él magyar, áll Buda még!” A tudományos és művészeti élet képviselői előtt elmondta: örül, hogy megszűnőben vannak az ideológiai monopóliumok, együttműködhetnek különböző politikai és vallási nézeteket valló alkotók. Nagyra értékelt a Szent István által meghonosított kereszténység magyarországi remekműveit.

Az első pápa volt, aki ökumenikus találkozón vett részt a református egyház jelképeként számon tartott

debreceni Nagytemplomban. Kocsis Elemér püspök kérésére szóba hozta a határainkon túli magyar kisebbség helyzetét. Máig sem vesztette el aktualitását, amit ott mondott. „Bár még akadnak olyanok, akik továbbra is harcolnak a vallásos hit ellen, azoknak az ideológiáknak az összeomlása, amelyekkel néhány európai kormány az Evangéliumot próbálta helyettesíteni, légtüres teret teremtett. [...] Mint keresztények a legjobb szolgálatot most azzal tehetjük, hogy *újból közösen teszünk tanúságot azokról a keresztény értékekről, amelyek Európa és Magyarország alapjait megvetették.*”³ [Kiemelés az eredetiben: D. M. I.] Kivételes gesztus volt részéről, hogy megkoszorúzta a XVII. században gályarabságra ítélt kálvinista papok emlékművét. Máriapócsra, az ismert görög katolikus zarándokhelyen ukránul, szlovákul, az Ukrajna által el nem ismert rutén, azaz ruszin nyelven és románul is köszöntötte a megjelent híveket, akiknek vallásgyakorlása a rendszerváltozásig, vagy legalább 1956-ig tiltott volt – kivéve Magyarországot. Budapesti búcsúbeszédében sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a határainkon túl élő magyarokkal nem találkozott. Ezt egyébként Tempfli József nagyváradi püspök nehezményezte.

Második látogatására 1996-ban került sor a panonhalmi apátság alapításának 1000. évfordulóján. Budapestre érkezése után, mondandójának összegzéseként, a *Szózat*ból idézett: „És annyi balszerencse közt, / Oly sok vizsály után, / Megfogyva bár, de törve nem, / Él nemzet e hazán.” A győri püspöki konferencián személyes tapasztalatai alapján kérte: „Képezzetek ki szakembereket a modern kommunikációs eszközök használatára!”⁴ Elutazása előtt tervezett, de el nem hangzott beszédében úgy fogalmazott, hogy a magyar nép „bizalommal tekint Európára, mint arra a nagy közös otthonra, amelyben minden népnek ki kell tudni fejeznie azt a sajátos gazdagságot, ami őt jellemzi. Ennek megvalósulása érdekében az egyes nemzetek együttélése mindig a jog és igazságosság, a szolidaritás és az együttműködés szilárd alapján nyugodjon.”⁵

A breviáriumban is közölt megnyilatkozásai tanúskodnak arról, hogy nemcsak az egyház számára tartotta fontosnak a szentté avatott Árpád-házi

1 DAVIES, Norman: *Európa története*, Osiris, Budapest, 2000, 1018.

2 *A pápa szól hozzátok. II. János Pál pápa hazánkban (1991. augusztus 16–20.)*, szerk. BÉKÉS Gellért – Cz. BALASSA Mária, Katolikus Szemle, Róma, 1991, 12.

3 *Uo.*, 89., 91.

4 [Ismeretlen szerző]: *A reménységet erősítette a pápa útja*, Magyar Nemzet, 1996. szeptember 9., 3.

5 II. JÁNOS PÁL: *Az el nem hangzott búcsúbeszéd*, Új Ember, 1996. szeptember 15., 10.

királylányokat, Erzsébetet, Margitot, Kingát és Hedviget, akik szerepet játszottak a lengyel történelemben, hanem a jelen nézőpontjából is. Erzsébet szerint „korát meghaladó távlatokban gondolkodott. [...] A krisztusi igazság szabaddá tette arra, hogy egységet építsen két nép között, hogy hidat verjen szembenálló társadalmi osztályok között.”⁶ Margitot a tatár pusztítás után a népe lelki újjáépülését elősegítő szentként említette: „S most kell jól értenünk az analógiát a mi korunkkal: az olyan országok, mint a ti hazátok, mindig súlyos erkölcsi, lelki pusztításnak voltak kitéve. S most kovászra van szükség, kovászra a társadalom lelki újjáépítésében; és a fiatalok ez a kovász akarnak lenni.”⁷ A Krakóhoz kötődő Hedviget, aki lengyel királynő lett, ő avatta szentté. A Szent István-i örökség kapcsán nyilatkozta, hogy „a Magyarország és Európa előtt álló feladat nagyobb, mint mindaz, amit anyagi és kulturális erőinkkel megvalósíthatunk [...] Ne hátul kullogva rimánkodjatok azért, hogy befogadjanak benneteket, hanem úgy jelentkezzetek, mint akik a keresztény eredetű nagy európai hagyományt hordozzátok!”⁸

*

II. János Pál fent idézett szavai meggyőzően igazolják, hogy a pápa tisztában volt a nemzeti kultúra, a nemzeti hagyományok jelentőségével. A nemzetfogalom meghatározásával az elméleti általánosítás szintjén is többször foglalkozott. 1980-ban az UNESCO párizsi központjában mondta el a nemzeti és történelmi azonosság megőrzéséről szóló, ma is aktuális véleményét, amelyet *Emlékezet és azonosság* című, olaszul 2005-ben kiadott könyvéből idézünk: „A kultúra révén válik az ember emberibbé [...] A nemzet amaz emberek nagy családja, akiket különböző kapcsolatok, ám mindenekelőtt a kultúra fűznek össze. A nemzet a kultúra által és kultúrájában létezik. [...] Olyan nemzetből származom, amelyet a történelem legnagyobb eseményei ráztak meg, amelyet szomszédai többször is halálra ítélték, ám amely mégis fennmaradt és önmaga maradt. Megőrizte azonosságát, és a felosztások ellenére is megőrizte nemzeti szuverenitását, nem fizikai erejére, hanem csakis kultúrájára támaszkodva. Ez a kultúra nagyobb hatalomnak bizonyult minden más erő-

nél.”⁹ Ebből az utolsó könyvéből kiderül az is, hogy a nemzetet elsősorban kulturális jelenségnek tartotta: „A »nemzet« terminussal olyan közösséget jelölünk, amely egy bizonyos területen él, és saját kultúrája megkülönbözteti őt más közösségektől. A katolikus társadalmi tanítás úgy tartja, hogy mind a család, mind a nemzet természetes társadalmi egységek, s nem pusztán konvenció eredményeként jöttek létre.”¹⁰

Zárszó

A pápát rokonszenvenessé tette derűs egyénisége, a legtajékozottabbak pedig nagyra becsülték gazdag, sokszínű munkásságát. A katolikusok, a többi keresztény felekezethez tartozók és a nem hívők körében egyaránt tapasztalt népszerűségét annak is köszönhetette, hogy kihasználta a modern média adta lehetőségeket, szónoki képességeivel és mondanivalójával tömegeket tudott megszólítani. Emberi és gondolkodói nagyságát mutatja, hogy a legkülönbözőbb világnézetű emberek értékelték pozitívan tevékenységét.

2005. április 2-án hunyt el. A liberális nézeteket valló Nadas Péter *Karol Wojtyła halálára* címmel a *Neue Zürcher Zeitung*-ban megjelent, majd az *Élet és Irodalom*-ban újraközölt cikkében a következőket írta róla: „Wojtyła pápa megválasztását úgy ünnepeltük a barátommal, mintha bensőséges közünk lenne megválasztása ősrégi aktusához [...] Megválasztása olyan volt, mint egy személyes győzelem abban az óriási függetlenségi háborúban, amelyet Európa keleti felének népei hol nyíltan és önfeláldozóan, hol pedig gyáván, alattomban, saját tetteik és élethazugságok szövetségébe bonyolódva vívtak a diktatórikus világhatalommal. A küzdelmet nem lehetett megnyerni. A kultúra logikája mégis kiragadta a krakkói érseket a diktatúra kellős közepéből, hogy a pápai trónra emelje.”¹¹ Azon már vitatkozhatunk, hogy meg tudta-e újítani egyházának hitéletét, hogy sikerült-e összebékítenie a különböző egyházakat.¹² Az

9 II. JÁNOS PÁL: *Emlékezet és azonosság. Beszélgetések az ezredfordulón*, ford. SAJÓ Tamás, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2017, 100.

10 *Uo.*, 83.

11 NADAS Péter: *Karol Wojtyła halálára*, *Élet és Irodalom*, 2005. április 8., 3.

12 Nadas szerint: „A harcos római egyház, mely inkább a hierarchia világos politikai megfontolásaira épült, nem az egyházfő hitének minőségére, a lengyel pápa hitével nem tudott mit kezdeni. [...] A protestánsokat az üdvözüléssel kapcsolatos állásfoglalásával még távolabb lökte, a bizánci és a római kereszténységet nem sikerült egymáshoz közelebb hoznia.” – *Uo.*

6 *Szent II. János Pál pápa breviáriuma*, szerk. KONCZ Éva, Szent Geléért Kiadó és Nyomda, Budapest, é. n. (4. kiadás), 107–108.

7 *Uo.*, 10–11.

8 *Uo.*, 77–78.

utóbbi évtizedekben a vallásgyakorlók száma (lehet, hogy a térség nem minden országában) növekszik, az egyházak egymáshoz való közelítése pedig II. János Pál fontos célja volt. Brzeziński *Önértékeléséből* idézünk: „Spirituálisan mindannyian ugyanazon az oldalon álltunk. És abban a kontextusban nem volt nehéz beszélnem vele, akár politikáról volt szó, akár bizonyos szintű teológiai vagy hitbéli kérdésekről. Egyszer azt mondtam neki, azért vagyok katolikus, mert katolikusnak születtem, de ha Kínában születtem volna, most buddhista lennék. Számomra sokféle módon elérhető a rajtunk túl létező értelem, és nem csupán egy módon. Azt hittem, nem fog velem egyetérteni, de ezt mondta: Teljesen igaza van.”¹³

13 *Önértékelés. Zbigniew Brzezińskivel Charles Gati beszélgetett = GATI, Charles (szerk.): Zbig. Zbigniew Brzeziński, a stratégia, ford.*

Dziwisz számára ez volt Wojtyła, illetve II. János Pál életművének tanulsága: „Az egyháznak ott kell jelen lennie, ahol az emberek vannak. Az egyház mintegy elkíséri az embert és a társadalmat életének útján, de azt mindig erkölcsi szinten teszi. A közvetlen politikai tevékenységben nem szabad részt vennie! Az viszont egyenesen kötelessége, hogy a társadalmi és politikai jelenségeket erkölcsileg megítélje.”¹⁴

DUDIK Annamária Éva és NAGY Mónika Zsuzsanna, *Noran Libro* (Kiadó), Budapest, 2014, 319.

14 DZIWISZ, Stanisław: *Egy élet Karol Wojtyła mellett*, ford. KONCZ Éva, Új Ember Kiadó, Budapest, 2007, 188.

Füredi Richárd: A 63. gyalogezred emléktáblája (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 1931)

TÓTH ERZSÉBET
Az álom hídja újra felépül...

Amikor megtudtam: az a megtiszteltetés ért, hogy Kontra Ferenc Arany János-díjának laudációját én mondhatom, hogy, hogy nem, ismét kezembe került a *Drávaszögi keresztek*, Kontra Ferenc egyik korai remeke. Ott nyílt ki a könyv, ahol a következőket olvastam:

„Apám megerősítette a kocsin a köteleket, nehogy szétrázódjon az úton a holmi. Sáros orral került elő a kutya, pocokot talált valahol. A húgom zokogva szaladt vissza. / Miért sírsz, ki bántott? Anyánk magához ölelte. Szíjogva válaszolta: / Rám nézett a ló a nagy szemével.”

Első olvasáskor nem jutott eszembe, hogy ez velem és húgommal is megtörtént szinte szó szerint. Vagy én, vagy a húgom fakadhatott sírva, és rohant nagymamához. Miért sírsz, kislányom? Rám nézett a ló! Na, ez nem olyan nagy baj, mondta nagymama, és aztán ezen sokszor neveltünk: miért sírsz? Rád nézett a ló?

Persze nem csupán ezért kezdtem olvasni Kontra Ferencet, akinek a *Gimnazisták* óta várom minden új könyvét.

Kontra Ferenc a magyarság azon írói közül való, akik a trianoni döntés miatt elszakadtak az anyországtól, s így jól tudják, mit jelent mostoha magyarnak lenni. Egész életműve erről a mostohaságról, a térség reménytelen kitörési lehetőségeiről, az elvágódásról és a menekülési kísérletekről szól. Hogy milyen nehéz otthon éreznie magát a szerencsétlen csillagok alatti vidékre születetteknek.

Miről is tanúskodik a mai keserves világhelyzet? Pontosan erről. A magyaroknak az évszázadok során sokszor puskatással az oldalukban kellett összepakolni mindenüket, úgy üldözték el őket a hazájukból. Mások batyukkal, hajóböröndökkel vágta neki az Újvilágnak. Ma is százezrek, milliók próbálnak szerencsét Európa és Ázsia más tájain, vagy a tengeren túl. Miközben a történelem legnagyobb, iszonyú áldozatokat követelő népvándorlása folyik. Kontra Ferenc írásaiban ezt a pokoli léthelyzetet érhetjük tetten. Szinte minden novellájában ott a háborús fenye-

getettség, a „sehol sem otthon”, de a mindig erőt adó, súlyos hűség érzése is. A feladat, amit a római katonától kapott: őrizni a hazát a szívben, ha máshol nem lehet.

Az ember „létbe vetettségét” Kontra olyan magas művészi színvonalon ábrázolja, hogy ott lehetne minden magyar és világirodalmi antológiában. Már eddig is több nyelvre lefordított művei alapján jogos a remény, hogy hamarosan világszerte megismerhetik az olvasók.

A szerző eddigi életműve húsz kötet (nagyszerű versei, regényei, drámái és novellái mellett megírta Horvátország magyar irodalmának történetét is), de bármelyiket válasszuk közülük, egyik sem mellékállomás. Aki olyan feledhetetlen remekművel kezdte pályáját, mint a *Drávaszögi keresztek*, nem „lazíthat” egyik alkotásában sem. Regényei és novellái rendkívüli érzékenységgel, összetéveszthetetlen hangon megírt alkotások, az ember, ezen belül a közép-európai ember sorsáról. Olyan műveket ír, amelyek nem csupán katarzist okoznak az olvasás pillanataiban, hanem tovább kísérik olvasóját élete végéig, és képesek erőt adni a súlyos helyzetekben. A többnyire kilátástalanságot, apokalipszist felmutató hazai és világirodalmi tendenciákkal szemben ez a művészet árnyaltabb képet mutat az emberről és a világhelyzetből, miközben nem veszít drámaiságából. Feszültséggel telített történeteiből hihetetlenül sokrétű asszociációs térbe, eddig ismeretlen kulturális mélységekbe (vagy magasságokba) vezeti olvasóját. A *Gimnazisták*, az *Idegen* trilógia, majd az *Angyalok könyve* után ismét remekmű született. *Az álom hídjának* az életművön belül kitüntetett helye van.

A regény sűrítve elmond mindent, ha lehet ilyet mondani: nemcsak szűkebb páttriájának viszonyairól, hanem a világhelyzetről is. (Hiszen honnan indulnak a menekülésre kényszerített emberek a hullámzó tengereken, embercsempészek zsákmányául Európa felé? Onnan, ahol a nagyhatalmak földig rombolták a hazát, az élhető életet lehetetlenné téve.) „Szerbia is kiürül, nemcsak a Vajdaság” – mondta nemrég egy interjúban az író.

Van egy jó hírem: az ő regényében az álom hídja újra felépül, fiatalok építik, akik a bombázások időszakában, vagy azt követően születtek: felépítik maguknak, egyelőre csak képzeletben, az élhető világot. Reméljük, sikerül nekik. „Az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet soha” – ez a mondat Kontra Ferenc életművének a mottója is lehet.

Elhangzott az Arany János-díj átadásakor, a Magyar Írószövetség dísztermében, 2018. október 23-án. A díjat az idei évben Kontra Ferenc író vehette át.

NAGY ZSUKA

esti modalitás

*tintakék abroszra szelt alma a hold,
nagyanyám kezében szeletelőtés,
a cikket a szájához emeli,
a szebbet nekem teszi.
hány hold az éj?*

*letakart dioptria a hold,
kancsal szem, kicsi inkubátor.
kislány vagyok, fejjel kisebb,
mint a többiek.*

*aztán felnőttem, folytatom,
sok hajléktalan fekszik kartonokon,
folyik a vizelet, mint az áramlatok,
a vérerek vagy a Tejútrendszer.
egy lány egy másikat csókol,
engem megszólít egy srác,
kérek egy pohár IPÁ-t,
aztán nem ismerkedem.*

*csak nézem azt a holdat.
nagyanyám szebbik gyümölcsét.
érzelgős, izzadt tenyér,
jóslatok, imák utáni ostya.*

*most meg lyukas zoknin áttetsző fehér bőr a hold,
és a tintakék abroszra szelt alma,
nagyanyám a legszebbet nekem adja.
na, hány hold egy éj?
most már ennyi elég.*

Pásztor János: I. világháborús emlékmű, részlet (Hódmezővásárhely, 1938)

„Tolókocsiba ülteted az álmaidat”

Beszélgetés Nagy Zsukával

Az idei könyvhétre jelentette meg az Orpheusz Kiadó Nagy Zsuka harmadik kötetét. A *pigment*, amely jórészt újabb dimenziókkal, megszenvedett tapasztalatokkal egészíti ki az előző gyűjtemény, a *küllők, sávok* gyakran katarzist kiváltó, erős atmoszférával rendelkező versvilágát, olyan alkotót mutat, aki a lét-nemlét perifériáján tévelygők szerelmet, boldogságot, emberi teljességet sóvárgó szorongásait foglalja versbe. Az egyedi, markáns létszemlélettel rendelkező, s ehhez újabban erős hatású képeket társító, Nyíregyházán élő alkotó olyan, mások megszólalásaival össze nem téveszthető hangú lírát teremtett, hogy úgy éreztük, túl „az emberélet útjának felén” ideje szemlét tartani eddigi munkássága fölött...

– Mikor érezted először életedben, hogy a te utad a költészet lesz?

– Azt is mondhatom, hogy az egész életem a művészet, a költészet útján van gyerekkorom óta. Az a megátalkodott és fárasztó figyelem, analízis, szemlélődés, ahogyan élek, talán mindig is erre vitt, tudtomon kívül. És ez nem valami nagyképű okosság, tényleg így érzem. Valójában az első versemet, vagyis „ézelményemet” tizenhárom éves koromban írtam. Nem nevezném ma már versnek. Aztán elkezdtem gitározni, saját dalokat írni. Fizika és matek házik helyett Ady-, Babits- és József Attila-verseket zenésítettem meg. Ebben az időben rajzoltam is. Leginkább gitártesteket, portrékat és korpuszokat. Igazából az első mű, ami nagyon megfogott, az általános iskolai alsós, irodalmi szöveggyűjteményben szerepelt. Ez a *Szeretném, ha vadalmafa lennék* című József Attila-vers volt. Azóta is ilyen szép, formás, tiszta dolgokat szeretnék írni, ám igazán még sosem sikerült. De nem adom fel.

– *Polgári foglalkozásodat tekintve középiskolai tanár vagy. Ezzel kapcsolatban parafrázálhatnám Janus Pannoniust, aki, mint*

ismeretes, azt írta: „hívő ember költő nem lehet.” A pedagógus lehet-e költő? Mennyire okoz benned konfliktust a nevelői és az alkotói szerep?

– Azt hiszem, hogy egy költő nem igazán lehetne középiskolai tanár, főiskolai, egyetemi inkább. Főleg vidéken. Az én költői típusom nem kellene, hogy pedagógus legyen. Persze, itt is vannak irodalomtörténeti és kortárs példák. Szerintem őket is rendesen megviseli mindaz, ami ezzel jár. De az is igaz, hogy van, akinél működik ez a kettősség. Nekem egyre nehezebben megy. Az a helyzet, hogy az ember előbb vagy utóbb „kinnövi” a katedrát, és az ezzel járó szégyenkezős, kispolgári létet. Viszont szeretem a diákokat: rengeteg az érző, értelmes gyerek. Minden reggel borzasztóan ébredek, minden nap elkésem. Amikor beérek az iskolába, s ránézek az osztályra, megnyugszom. És nem értem, mi a fenét szorongok, miért „utálkozom”. Tudom, hogy a költő zsarnokoskodik bennem, követeli az idejét, a tiszta agyat. Mert mindig valami iskolai feladattal, kötelességgel, adminisztrációs elmaradással van tele a fejem. De vannak

nagy napok is, remek eredmények. Édes Anyanyelvünk-különdíj, Szép Magyar Beszéd verseny, Anyanyelvápolók Szövetségének különdíja, Kossuth–Széchenyi Szónoklatverseny második, harmadik, negyedik helyezés... Diákjaim jó eredményekkel indultak több szavalóversenyen is. Sok iskolai műsort csináltam színészi készséggel megáldott diákok bevonásával. Ezek jók, de mind az írástól, az olvasástól, az elmélyüléstől veszi el az időt, s ezt egyre jobban sajnálom. Kétségtelen, hogy ez a kettős szerep szokott konfliktust okozni, de az órán tanár vagyok, és kész. Igazából zavar, ha a gyerekek olvassák a verseimet. Az egy másik jelenlét. Bár, amikor megjelent a *küllők, sávok*, majd a *pigment*, éppen a suliban voltam. Tanórára siettem, és megmutattam az osztálynak a kötetet. Láttam rajtuk, hogy azt érzik, valami különös dolog történt velük. Kérték, hogy olvassak fel valamit. A *pigment* esetében jól meg is ijedtem, mert úgy érezttem, hogy csak két verset tudok felolvasni nekik. Azokat értették, érezték, kérdezgettek róluk. Lehet, csak azért, hogy húzzák az időt. Egyszóval azért előfordul,

hogy a két szerep összemosódik. A tanárság prózai oka az, hogy valamiből fedeznem kell alapvető szükségleteimet. Pár éve már csak félállásban tanítok, teljes állásban képtelen lennék visszamenni. Így is lök kifelé valami erő, de ez a köznapi „tanarc” is én lettem már.

– *A 2008-ban megjelent, első köteted címét több kritikus próbálta megfejtetni. Te magad hogyan értelmezed az egyedi szóösszetételt?*

– *Mégismarionett.* Amolyan egyszavas vers is lehetne. Önállóan is él. A későbbi két könyvcím inkább összefog, ez magában is állhat. Valami olyasmit jelent, hogy senki nem szabad; hogy mindig van, ami ráncigálja az embert. Az lehet, hogy pont a függetlenségi vágy, a szabadság. Szóval valami, valaki mindig rángat bennünket. A megfelelési vágy, a jólét, a szellemi szférák, a fizikai teljesítés kényszere, az érzelmeink, a rokonnaink, szeretteink, vagy éppen maga a semmi. A kritika Kleist színházát, illetve Ady mégis-morálját is említette a cím kapcsán. Minden recepcióban van valami, minden attól él, ha valahogy értelmezik, foglalkoznak vele.

– *Hanti Krisztina úgy látta, hogy a mégismarionett négy egységre bontható: a társadalomkritikai versekre, a tudatmódosító szerek (értve alattuk főként az alkoholt) s az általuk létrejött élethelyzetek költészetére, és az ezeket keretbe foglaló szerelmi, néhol erősen erotikus lírára. A recenzens tipológiája átfogta lírad tartományait. Későbbi köteteidre is jellemző a bemutatkozó könyvedben láttatott tematika?*

– Azt hiszem, igen, beszédesek a témák, a tárgyak. 2008-ban nem volt jellemző a társadalomkritika, a szociálisan érzékenyítő líra. Leg-

alábbis én így éreztem. Nem vagyok tudatos szerző, de ha valami tudatos bennem, az a *nem tudatosság*. De persze, ez is már elméleti okoskodás. Nem végzek közvélemény-kutatást, nem azt írom, amiről tudom, hogy jól menne. Azt írom, amit látok, ami foglalkoztat, amiről úgy érzem, beszélni kell. A vers mindig kiléptet a komfortzónámból, felülírja kispolgári, női szégyenlőségeimet, zártságomat. Nyilvánvaló, hogy mérlegelek is. No, most miért jutott ez eszembe? Azért, mert például egyáltalán nem gondoltam át, hogy erotikus verseket írok. Még hozzá nőként. Nem érdekelt. Csak írtam őket, és talán ettől lettek hiteselek. Miként arra sem gondoltam, hogy társadalom-érzékeny verseket írok. Hanem írtam, ami megérintett, amit láttam. Lírába kíváncskozott mind. Bizonyára okkal.

– *A könyv markáns fejezetét alkotják az említett társadalomkritikai művek. Te nem jöttél annyira mélyről, hogy a peremlét rettenetét saját bőrödön, lét és nemlét lehetőségeként tapasztald meg. Hogyan jutottál el ezen élmények versbe transzponálásához?*

– Egyáltalán nem mondható, hogy mélyről jövök. Dolgos, munka- és családcentrikus családból származom. Olyan családból, amelynek tagjai tisztességükkel, munkamoráljukkal a hátukon cipelik ezt az országot. Szerintem nem ettől függ...

– *Mennyiben segített e világ megértéséhez Ratkó József költészetének megismerése?*

– Ezt a megértést nem a könyvektől, nem a versektől kaptam. Ha nyitott szemmel és érző szívvel jár-kelek az ember, akkor látja ezeket. Semmi tudás nem kell hozzá. Vagy éppenséggel, ez maga

– a tudás. Ugyanakkor Ratkó költészete mégis igazodási pont, visszajelzés, sokféle élmény, tapasztalat. Azért, mert ő ismerte a vidéket, a vidéki embert, a tájat. A nyírit, ahol én is élek. Ő is itt élt. Beemelte munkáiba az itteni létélményt, a falut, az egyszerű ember köznapi dolgait. A nyomort, a szegénységet. Az *innen van legmesszebb az ég* érzése is tőle való. Abból a szempontból „segített”, hogy láthattam, láthatom: a vidék nagyon lassan alakul, nagyon lassan változik, lassan éled és ébred, viszont mégis van benne valami megejtően szép. *Zárványabb* világ ez. De tán jobban elmélyülhetnek az emberek egymásban, akik mindenképpen földszagúbbak, kertszagúbbak, égszagúbbak itt. Ratkó ezt a megható, többször kemény, brutális tanya- és faluvilágot, s ennek kettőségét egyedi erővel ábrázolta. Ezért is szeretem őt. Egyszerű, tiszta lírai nyelve miatt. Nála hiteles a szó. És nekem ez nagyon fontos.

– *Költészetednek egyik vonatkozási pontja József Attila. Mi az, ami az ő életművében ma is érvényes?*

– Sokunknak vonatkozási pont József Attila. Ratkó lírai apja is ő volt. Árva ember árva apja. S hogy mi érvényes József Attila költészetében? Minden. A szemlélet, a stílus, a forma, a kifejezés-mód. Az a felismerés, hogy aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni. Örök tétel. Kamaszkorom óta vele, és nála érzem ezt legjobban. De olyan sok szépet, okosat és analitikusat írtak már róla, mert legtöbbünk költőlistáján József Attila dobogós. Mindannyian belőle valók vagyunk. Legalábbis így szeretnénk.

– *A mégismarionettben Bella István, Weöres Sándor, Nagy Gáspár, Szécsi Margit is feltűnik. Mi*

a vonzó számokra az ő munkásságukban?

– Bella István *Szeretkezéseink* című könyvét akkoriban nagyon szerettem. Weöres Sándortól pedig mindent szeretni kell. Nem tehet mást az ember. A forma játékosága és a gondolat mélysége „durván jó”. Megkerülhetetlen. Nagy Gáspár pedig sokkal „modernebb”, mint ahogyan az irodalmi köztudatban él. Ő volt számomra a felfedezés. Az *Örök nyár, elmúltam 9 éves* című versét ismertem meg először. Ám Nagy Gáspár jóval több és sokszínűbb annál, hogy költészetét csak ezzel a verssel szemléltessük. Szécsi Margit furcsa, nyomasztó, megdöbbentő, atmoszférateremtő képeit szeretem. Az angyalok strandján: imádtam ezt a szintagmáját... Mindig a *Berlin felett az ég* című film jutott róla az eszembe...

– A mégismarionett *annyiban „posztmodern”, hogy szövegeibe számos irodalmi alak (Gulliver, Odüsszeusz, Perszephoné, Apollón, Artemisz, Hermész, Othello, Erüniszek, Quasimodo, Don Juan, Korovjov, Azazello, Tadzio) beépül. Az intertextusok használata a küllők, sávok világában is tetten érhető. Mennyire „ösztönös”, avagy mennyire tudatos költészetekben az intertextuális utalásrendszer kidolgozása?*

– Nem szerencsés, ha azt mondom, hogy „ösztönös”, de ha választanom kell, akkor az, mivel nem tudatos. Valahogy akkor benne éltem ezekben. Szükségem volt rájuk, hogy ki tudjam fejezni, amit érzek, gondolok. Ezek a palimpszesztek benne voltak a levegőben. Szerettem őket. Ma már kevésbé használnám ezeket.

– „Mert Nagy Zsukát olvasni: sorsvállalás. Utazni vele verssá-

A Ratkó-díj átadása, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 2017
(A díjat Seszták Oszkár, a Megyei Közgyűlés elnöke adja át. Fotó: Pusztai Sándor)

vok és versküllők által: kaland” – állítja Lajtos Nóra a küllők, sávok című kötetéről töprengve. Ha igaz a kritikus állítása szövegeid befogadásáról, akkor az is igaz, hogy számokra sorsvállalás az írás.

– Szép ez így! Köszönet ezért a kifejezésért Lajtos Nóranak. Azt hiszem, az írás valóban sorsvállalás. Egyre inkább az. Semmiképpen nem karrier, nem munka. Valami más. És akkor legyen: sors. A komfortzónából való kilépés. Hogy mindig legyen valami tétje a versnek. Szembesítsen, odavágjon. Egy kedves íróbarátnőmmel beszélgettünk nemrégén arról, hogy igazából nem a politika és a tudományok fogják felfedni és megértetni az embert az emberrel, hanem a művészetek. Az írásból rengeteg mindent meg lehet tudni a lélek működéséről, a cselekedetek irracionalitásáról. Általa jobban megismerjük egymást. A szépírás a közelítésben, az elfogadásban, a rácsodálkozásban segít. Ezeket természetesen mind tudjuk is, nem mondok vele semmi újat. De talán nem árt megismételni, újra hallani. A költő sorsvállalása a ma-

gány, a csend. A csend, amelyben mégis hallja az örökös hangzavart, és mégis mindig emberközben van. Minden az övé, mindenki; és mégis: semmi és senki sem. Erre egyre inkább rájön az ember. Alkati dolog is ez. De ez is egy átlagos megjegyzés a költői létről. Egyszóval az ember úgy érzi, ha sokáig van mellette valaki, hogy nem látja tőle a világot, csak őt magát. És mindig ágaskodni kell, hogy kilássék, ha pedig nem kell ágaskodni, akkor az a baj.

– *Ennek az említett sorsnak milyen keretet biztosít a szülőhely? Nem érezted soha szűkösnek Nyíregyházát?*

– A szülőhely érzelmi dolog. Meg így alakult. Ez is valami sors, valami végzet nálam. A szülőhely az elvonulást biztosítja, a teljesebb távolságot, a jobb rálátást a Napra, a Holdra, a csillagokra. Nyíregyháza az én Széphalmom, abból a szempontból, hogy innen indul, és ide tekeredik vissza a költészet is, amit művelek. Innen intézem minden ügyemet. Itt csinálom a kulturális-irodalmi dolgaimat. Hogy itt is legyenek költőemberek. Meg-

győződés, hogy mások sokkal jobban csinálnának mindent, mint én. De ők elmentek. Én maradtam. Rám maradt a város, minden szép szóra éhezőjével. Én meg nem vagyok jó, mert sokszor nehéz, nem olvasóbarát verset írok. Ezért büntudatom is van, hogy nem tudok igazán szépet adni nekik. Mert az itt élők is vágyják a szépséget. Ezért is tölt el jó érzéssel, hogy a következő, *delej* munkacímű kötetemben líraibb versek lesznek, mint az előző kettőben. Nem traumaköltészet lesz, nem úgynevezett „feketeversek”. Szóval Nyíregyháza: igen, Nyíregyháza sorsvállalás. Itt tekerek, tanítok, zsűrizek, kiállítást nyitok, kocsmázom, barátkozom. Itt szemlélem legtöbbször az embert. Mert engem az ember érdekel. Nem a sci-fi és fantasy világ. Viszont, igen, a város tud szűkös lenni. Ez változó bennem. De az ember meg-megszökik az otthonából, aztán örül, hogy van hová visszatérni. Így kerek az egész. Szeretek csavarogni, de rányitni az ajtót az otthonomra is.

– *Első és második köteted megjelenése között kilenc év telt el. Hogy látod utólag: életed alakulása milyen mértékben sötétítette világhétközletedet?*

– Természetesen érettebb lettem. Az első kötetemet egyébként nem is tartom jó kezdésnek. Sok minden benne van, ami jellemző lehet rám, de ma már másképpen csinálnám. Fiatalabb korban csaknem játék volt a depresszív világlátás, a hangulat. Szerettem benne lenni. Mostanság ez durvább lett, élesebb, erősebb. Hol vannak azok a vagány, széteső, felelőtlen világvégi hangulatok? Felelős lettem. Cselekvőbb, megfontoltabb. És minden tapasztalás sú-

lyosan érint, megvisel. Állandóan vissza kell hozni magam. De ez az örök libikóka adja a „teremtőséget”, és persze, meg is őrjít. Annyi mindent (meg)lát az ember. Egy idős néni kezén a csillagokat, egy húgyfoltos utcarészletben a Tejút-rendszert, az esti csavargásban egy cikk alma lesz a Hold, amit nagyanyám szel nekem. És minden beszél hozzám, egy mozdulat, egy tekintet, egy testtartás, egy gesztus, egy kabát, egy utcasarok. Minden percem nyughatatlan figyelem és szemlélődés. Néha nagyon fárasztó. Nem is akarom, hogy így legyen. Becsukom a szemem, bedugom a fülem. De ez a ringlispil akkor sem áll le. A lényeg az, hogy az ember rengeteget változik, és mégis ugyanaz a kislány marad. Csak extrákkal... (Hogy megint közhelyezzek egy kicsit...)

– *Lehet-e „A” költőként létezni az ország keleti csücskében? Avagy „kötelező-e” az itt élő alkotónak meglátni és ábrázolni a szegénységet, a periférián tengődők életét?*

– Semmi nem kötelező. Minden jön, és versbe kívánkozik. A vers nem mérlegel. Csak én szoktam. Különben is, tele van az ország, a világ tengődő, szeretet-éhes emberrel. Mégsem veszik észre sokan őket. Vagy egyszerűen „divat” lesz erről beszélni az irodalomban, vagy egyszerűen elmegyünk csak sci-fibe. (Nincs bajom ezzel a műfajjal, csak hiányérzetem van.) De ha megnézzük a legnagyobb magyar írókat és költőket, mindegyik szól valamilyen szinten ezekről az emberekről. Láttelelet ad a vidékről. Láttelelet a körülményekről. Ez a realitás. Az élet nem a megkomponált reality show, hanem ez. Az ő életük és sóvárgásaik.

– *„Alanyi költőnek” tartod-e magad?*

– Igen is, meg nem is. Vallomásosnak. Az ugyanaz? Egy interjúban írtam, hogy inkább poeta contemplativa vagyok. Amolyan szemlélődő, örökké agyaló. Nem csak egy vektoron mozog az ember, a definíciókat ezért nem szeretem. Szükség van rájuk, nagyon is, de valami mindig kilóg. Valami nagyon fontos. És arról ritkán beszélünk, mert meglegszünk ezekkel a bélyegszerű, pecsétszerű fogalmakkal.

– *A küllők, sávok címe ráutalás arra is, hogy mindenhová kérekléppárral jársz. Rozál (mert így hívod a biciklidet) pragmatikusan választott jármű, vagy része az „imidzsednek”?*

– Nem, egyáltalán nem imidzs. Ki is kérném magamnak ezt. Egyszerűen szeretek biciklizni. Ennyi. Szabad vagyok vele. Rozi a „csajom”, vagyis én az övé. Jó, csak viccelek. Csak próbálom érzékeltetni, hogy ez is egyfajta szenvedély. Hozzám nőtt közlekedési edény. Életstílus. Vagyis azzá lett. Nem vagyok építkezős, „imidzscsinálós” alkat. Nem érdekel. A totálisan profi dolgokat sem szeretem egyébként. Túl steril, valami emberi elveszejtődik belőlük.

– *A küllők, sávok univerzumában – többek között – olyan alkotókat idézel, mint Krúdy Gyula, Borbély Szilárd, Kölcsey Ferenc. Mit jelent Neked az ő életművük?*

– Krúdy a helyi Szindbád, a hangulatmontázsos, Borbély Szilárd a vidéki szentség, brutális soraival, Kölcsey a jó fiú Csekéről, ő a hazaszeretet.

– *A kötet egyik lehangosabb ciklusa a kötés. Benne „nem szabvány” életed számtalan eseménydarabkaja, emlékforgácsa po-*

étikai nyersanyaggá lényegül át. Mi számodra tulajdonképpen az otthon?

– A kötés ciklus valóban otthon-kaleidoszkóp. Volt egy komolyabb műtétel, és a lábadozás időszakában egy hetet a szüleimnél töltöttem. Anyám ott ült mellettem, belém rimáncodta a húsvet. Nem akartam enni. Akkor rájöttem, milyen jó nekem, hogy gondoskodó, törődő anyám és apám van. Mindenféle lázadásom, elutasításom ellenére nekem ez megadatott. Azon gondolkodtam, hogy milyen lehet annak, akinek ez nincsen. Mennyiféle otthonból jövünk. Mennyiféle otthonfogalom van. Nem lehet uniformizálni a családokat. Mindenkinek más és más. Csonka családokból, nevelőotthonokból, öregotthonokból, látszatcsaládokból, háborús övezetekből, satöbbiből jövünk. Ami az egyiknek természetes, nem az a másinak. Megintcsak a közelítés, az érzékenyítés volt a cél. Az otthon nekem a kötés – és a kötés egy. Most leginkább egy rendetlen, egy-szobás tetőtéri lakás. És egy szülőváros.

– *Van a kötetben két titokzatos ajánlás: O.-nak, A. P.-nak. A R.E.M.-montázs alcíme: in memoriam Mester. Oldjuk fel a jeleket: kicsoda O., A. P., és ki a Mester?*

– Az O. egyik barátnőm keresztnéve: Orsolya. Neki ajánlottam ezt a verset, mert annak idején azt mondta, hogy nagyon szereti. Annyi mindent belelátott, hogy én is meglepődtem. A Mester egyik hajdani főiskolai tanárom, dr. János István. Mi, a hallgatók, nagyon szerettük őt. A ún. „Nyíregyházi Iskola” alapítója, az akkori főiskolai önképzőműhely, az Ampha-kör szülőatyja volt. Kon-

Ünnepi Könyvhét, Szeged, 2017 (fotó: Rácz Szabó Viktor)

ferenciákra, író-olvasó találkozókra, vándorszemináriumokra járunk vele. Tanszéki szobája mindig nyitva állt előttünk. Rengeteget beszélgettünk, teáztunk, és más tüzes vizekkel koccintottunk. Az életre, mindig csak az életre, a barátságra, a szépirodalomra. Aztán elment. Még 60 évet sem élt. Minden évben elutazunk páran Tokajba, és mormolunk valami latin szöveget a sír előtt, és beszélgettünk, és koccintunk az egészségére. Ő volt számomra az igazi modern humanista ember. Reneszánszember. Tőle és általa tudom, hogy költő vagyok. Ő a Mester. Az A. P. Antall Pista, Antall István, a kitűnő rádiós. Az ő halála is megrendített. Neki írtam a *dúccokat*.

– *Felkavaró verseket tartalmaz a töredékek a semmire alcímű szobanyár. Megnevezhető-e a ciklus mögötti fájdalomvidék?*

– Hát, a jó öreg semmi. A nincs, a hiány, vagy nem is tudom. Igazából ezek olyan „belehalós” hangulatot árasztanak. A csontsovány, anorexiás hiány versei. Nem is jó visszagondolni akkori érzéseimre...

– *A küllők, sávok harmadik verscsoportja a mióta ciklus, amelynek minden darabja a „mióta sze-*

retlek” felütéssel kezdődik. Mit jelent számodra a szerelem?

– Hát, nehéz kérdés. Egyébként örök szerelemben élek. Tudom, ez lehetetlen, de mégis így van. Kiszakítja a mellkasomat, kifordítja a gyomromat ez a sok érzés. Persze, mindig van „vektorális”, platói szerelmem. Mert kell. Muszáj. Vagyis nem kell, nem muszáj. Hanem egészen egyszerűen így működik nálam minden. Ez az állandó, felfokozott érzés adja a versek lüktetését is. Azt nem tudom, hogy meddig lehet ilyen állandó „felfokozottságban” élni. De ez van. A *mióta* ciklus egy valós szerelmi viszony leképezése volt. (De csúnya szó ez...) Egy beteljesedett szerelemé.

– *Mennyire határozza meg élestedet, illetve költői munkásságodat a család, a családi hagyomány?*

– Erről most csak az jut eszembe: nagyon megvisel, hogy nincs gyermekem. Van egy vers, a *nem ez a divat* című, amelyben erről írok. Egy másikban pedig arról, milyen rossz az, hogy szüleimet nem tudtam unokával megajándékozni. Legalább egygyel. A *köztél-paradicsomban* ezt próbálom érzékeltetni. Talán ez túl személyes vallomás volt. Ez is. De nem baj.

Ó, és a nagymamám. Őt nem szeretném kihagyni, ha a családról van szó. Tőle jön minden mese, és tőle „kaptam” az Istent is. Minden kötetemben van legalább egy nagymama-vers. A következőben is lesz.

– *A könyv illusztrációit Fekete József Jofo készítette. Ezeket az alkotásokat verseid ihlették, avagy a képek születése független az általad képviselt ars poétikától?*

– Jofó is nyíregyházi alkotó. Nagyon jól kiegészítettük egymást a kötet szerkesztésében. A versek ihlették ezeket az ún. „ciklusvizuálokat”. E grafikák a cikluscímek helyett vannak. Vonzódom a képzőművészetekhez, fontos számomra, hogy egy könyv szép legyen. Jofó elolvasta az írásokat, és ezeket az átfogó rajzokat készítette hozzájuk. Egyébként e kis képek eredetiben bakelitlemezzel nagyították.

– *Apropó: megfogalmaztál a magad számára költői ars poétikát?*

– Őszinte, hiteles verseket írni.

– *Rakovszky Zsuzsa írta rólad a Literán 2018 májusában: „Nagy Zsuka, akár a gyerekek vagy az érzékeny kamaszok, nem tud belenyugodni, hogy a világ olyan, amilyen, nem tompult el a tapasztalatok hatására, ugyanazzal a fájdalommal vegyes felháborodással tekint az emberi nyomorúság és szenvedés minden megjelenési formájára, mintha először találkozna vele...” Rakovszky pontos jellemzését olvasva merülhet fel a kérdés: honnan van benned az emberi elenesség iránti effajta erős érzékenység?*

– Megmaradt az ember gyerekeknek, és „érzékeny kamasznak” is. Igen, ennyi. A részvét és az együttérzési készség is fontos. Azt már mondtam, hogy állandóan meghat, megrendít valami. Érzé-

kelési, érzelmi totalitásokban élek. Tényleg úgy élem meg egy elesett ember látványát, mintha először látnám. Semmi nem hagy hidegen. Nem vagyok szenvtelen alkat, nem vagyok „hüllőtípus”. Nem tudott elhasználni még az a sok szörnyűség. Kegyelmi állapot, hogy az ember kisleány és nagy bakfis is tud lenni a felnőtt nő énjével. Nem bánom ezt. Szóval nálam a versnek szaga van. Nem steril körülmények között jön létre, nem „verslaborban”, hanem hús-vér tapasztalás és együttérzés közepette.

– *A pigmentben megszólaló én gyakran meghatározhatatlan: csak a naív olvasat következtethetne arra, hogy a lapokon beszélő lírai alany azonos veled. Nevezhetők-e ezek a művek szerepverseknek?*

– Ez is örök kérdés, örök dilemma. A lírai én azonos-e a szerzővel? A líra, az egyén szubjektív szűrőjén látatja a világot, mint ahogy megtanultuk a magyarórákon. Ezek a versek az én szerepei. Az én szerepversei. Talán. Igazából a pigment kötetben van a legkevesebb belőlem. A branül naplóvers ciklusa – leegyszerűsítve – szerepversek összessége. Két lelkileg sérült ember párkapcsolatának legvégébe nyerhetünk betekintést. A vers egyes szám első személy. Ezért is nehéz a leválás. De ez színészeffekt. Ők is azonosulnak a szereppel, mégsem lesznek azok, akiket megformáznak.

– *A branül ciklus olyan megkapó sorai, mint a „tolókocsiba ülteted az álmaidat, felteszed a párkányra és ledobod”, vagy „a szobában kifeszített vörös molinó a nap”, vagy „a szádból kimegy egy pók, és hálót fon köréd a semmi” lírád újabb eredményeit jelentik: szövegeidben*

helyet kap a metaforikus képiség. Szándékos törekvés ez, vagy az ihlet öntörvényű mozgásának következménye?

– A ciklus megírása előtti napokban pár festményt nézegettem. És valószínű, hogy azok is hatottak rám. Nem azt írtam le, amit a festményeken láttam, de ez indította el ezt az erős képiséget. Ezt a metaforarohamot. Meg igazából szerettem volna, ha képekkel tudom kifejezni, amit akarok. Hiányoztak a trópusok. És egy este leültem, s hajnalig írtam. Ilyen még sosem történt velem. Fáradhatatlanul írtam. Ez lett a branül ciklus. A 33. versnél úgy éreztem, vége. Úgy, ahogy Forest Gump. Egyszer csak megállt több hónapnyi futás után, hogy ennyi volt. Nálam is ennyi volt. Csak aztán vettem észre, hogy 33 verset írtam. Krisztusi szám. Aztán persze, javítottam a szövegeket. Szóval, nem tudom, de talán lehet az ihletnek öntörvényű mozgása is.

– *A szomszédok egy négyemeletes társasház lakóiról nyújtott döbbenetes, olykor kakofém, máskor ironikus képsor. Ez az a ház, amelyben te laksz? Ennyire borzasztó?*

– Ez a ciklus egy négyemeletes házba gyömöszölt társadalomkritika. Az én társasházamból és mások által elmondottakból raktam össze. Megdöbbentő volt számomra, mikor egyik kollégánóm a szomszédjairól beszélt. Arról, hogy milyen érdektelenek, önzők, gonoszak. Megint az érzéketlenség, az egymásra nem figyelés vilant be. Fölrémlett a gyerekkorom. Egy kilencemeletes házban voltam kicsi. Nyitva voltak az ajtók a hatodik emeleten – ahol laktunk –, és mi, gyerekek, egyik lakásból a másikba futkostunk.

Egyszer itt kaptunk valami rágc-sálni valót, másszor meg amott. Most pedig alig találkozunk a lépcsőházban, mintha nem lakna senki sem ott, ahol én lakom. Persze, ez nem rossz. Szerencsére azért van néhány jó szavunk egymáshoz, ha nagy ritkán találkozunk, de az említett kollégánomnak iszonyú történetei vannak. Egyébként majdnem minden versszakban „megtörtént személyek” szerepelnek. Sőt, tudjuk, hogy a valóságot többször tompítani kell. Én pedig tényleg szoktam félni a sötétben, és nagyon hangosan hallgatom a zenét, úgy, ahogy a vers végén van.

– *Tudatos alakítás eredménye-e az, hogy a küllők, sávok négyzet formájú, fekete-fehér borítójú könyv, a pigment ellenben fekete-piros és téglalap alakú kiadvány?*

– A színeket így álmodták meg a kötetborító készítői. A *küllők, sávok* esetében a már említett Jofó, a *pigment* kapcsán pedig Németh Erika, Nyíregyházán élő szobrászművész. A formákat mindkét esetben én választottam. A *pigment* bemutatóján egy nyíregyházi látványtervező művész barátom azt említette, hogy olyan az alakja a kötetnek, mint egy nőcis ridikülnek: kinyitja az emberlány, és szembevágják a versek. Azt mondta, hogy nem tudja, miért vonzotta így a kötet, mert hisz mi köze van neki ezekhez a beteg, drogos, hajléktalan, alkoholista, családi erőszakot alkalmazó és elviselő emberekhez. Mindig is távol akarta magát tartani ezektől a világoktól. És mégis: a versek beszippantották. Úgy érezte, róla szólnak. A négyzet alak egyébként az illusztrációk miatt is volt. Szerettük volna, ha a ciklusvizuálok kör alakúak. Ezek a formák nem is annyira szokványosak, ezért is választottam őket.

Ünnepi Könyvhét, Budapest, az Orpheusz Kiadó standja, dedikálás, 2018 (fotó: Tüski György)

Fontos, hogy a kötet esztétikai tárgy is legyen. Az Orpheusz Kiadó pedig igényes, kemény táblás könyveket készít.

– *Egyik barátom a pigmentet átlapozva úgy fogalmazott: aki a kötetet végigolvassa, annak kedve támad az öngyilkossághoz. Találkoztál-e olyan befogadói véleménnyel, amely a könyv efféle rendkívül erős hatását reflektálta?*

– A *pigment* kicsit „rétegekötet” lett. Nem feltétlenül olvasóbarát. A benne szereplő szövegeket „rögverseknek” is mondták már. Van, aki „traumaköltészetként”, s van, aki „nyomorköltészetként” határozta meg. Nyilván azok nevezték így, akik e darabokat kevésbé tudták befogadni. El kell fogadnom, hogy az olvasónak vannak határai. Persze, ezt feszegetni kell, tágítani, de tisztelni is. A kérdésre válaszolva, azért, ha lehet, ne csináljon senki efféle szörnyűségeket. Inkább vigyen egy kis ételt az egyik közelében élő hajléktalannak, ölelgesse meg a családtagjait, csak úgy, örülve annak, hogy ők egészségesek, és nincsenek olyan problémáik, mint amelyeket a könyv körüljár. A kötet az érzéke-

nyítés és az élet jegyében született. Hogy tudjunk egymásról, s arról, hogy ilyen is van. Hogy jobban becsüljük a miénket. Nem volt céloom a provokálás, távol áll tőlem. Az a fontos, hogy beszéljen hozzánk a szöveg. Érezzük, hogy másnak is vannak ilyen traumái, más is él „pigmenthiányos” életet. Így lehet egy versnek „gyakorlati haszna”. Cselekedjünk valami jót. Beszéljük ki a nyomort, a borzalmat magunkból.

– *Mennyire van szüksége a költőnek az alkotáshoz dosztojevszki-ji traumákra? Egyáltalán: a költő vonzza a traumákat azért, hogy írni tudjon?*

– A költő azért van – leegyszerűsítve –, hogy olyan pokolbugyrokot is megjárjon, amelyeket egy átlagos elme és lélek nem akar, nem mer. Vakmerő, mint egy Himaláját megmászó, aki nagyon mélyen, lent is tud lenni. Legyen a mélység a Marianna-árok. A költő akrobata is. Állandóan leeshet arról a kifeszített zsinórtengelyről, de mindig azon jár, ugrál, idétlenkedik, lógatja a lábát, és arról nézve bámulja a csillagképeket. Legyen ez az a bizonyos *gyémánt-*

A Tokaji Írótábor Nagydíja, 2017 (fotó: Szarka Lajos)

tengely, ami nem görbül meg, mert versek születnek...

– Főntebb a küllők, sávokhoz készült képzőművészeti alkotásokat említetted. A pigmenthez nem születtek illusztrációk?

– De igen: Németh Erika nyíregyházi élő szobrászművész több illusztrációt készített a versekhez. Azokat tárlatokon mutatjuk meg annak, akit érdekel. Októberben a Jósa András Múzeumban volt az első ilyen kiállítás. Tervben van egy budapesti és egy soproni bemutatkozás is, de szeretnék ezekkel a versképekkel más helyekre is eljutni. Egyébként Erika nagyon izgalmasan nyúlt a témához. Meztelen emberi testekkel próbálta kifejezni azt, amit én versekben. A fekete-vörös színt ő választotta, szerinte ez illik az írások világához. A borító egy kicsit az ókori vázákhoz hasonlít. Kiderült, hogy Erika szereti ezeket a vázákat. A képek erősen szexuális töltetűek. Már csak ezért érdemes megnézni őket...

– Olvasod-e a pályádról szóló elemzéseket? Az alkotásban befolyásol-e a kritika?

– Kérdéséről arra asszociáltam: ha mozgóképes felvétel készül rólam, sosem nézem meg. Egyszerűen elviselhetetlen a saját látványom. Viszont, ha eljut hozzám egy-egy kritika, elolvasom. A küllők, sávok esetében nagy örömmel töltött el, hogy több mint egy tucat recenzió született róla. És mind pozitív volt! Jó érzés, öröm, hogy mások is értik és érzik azt a fajta *szocioköltészetet*, amelyet művelek. Egyébként formailag, átmeneti műfajnak, verstömböknek szoktam nevezni őket. Versesszéknek; a klasszikus értelemben vett versprózáknak. Mellesleg nem befolyásolja a kritika azt, amit írok. Az régen rossz lenne.

– Mostanában a feminista irodalomtudománnyal foglalkozom, így adódik számomra a kérdés: osztod-e azok véleményét, akik úgy vélik, nőként másképp ír az ember, mint férfiként?

– Igen, igen, ez is vissza-visszatérő kérdés. Szerintem csak ember van. Én emberben gondolkodom. Nem érdekel, hogy nő vagy férfi. Az nemiség. Egymást kiegészítő megszólalás. De persze, különbség van, nézőpont van. Mégiscsak. Például mit nem tud egy nő, amit egy férfi, és fordítva? A szülés, illetve a nemzés. Az anyaság és apaság: ezek lehetnek a fő különbségek, ha leegyszerűsítjük a dolgot. De a nő ugyanúgy lehet hűtlen, érzéketlen, egoista, mint a férfi. A férfi is lehet olyan törődő, gondoskodó, családcentrikus, mint a nő. Az is igaz, hogy vannak tipikusan női jó-rossz tulajdonságok, és férfi jó-rossz tulajdonságok, amelyek jellemzőbbek az egyikre, mint a másikra. Biológiai–pszichikai jellegzetességek (erőszak, birtoklás, háború, illetve türelem, háziasság, önzetlenség.) És az is igaz, hogy a nők sokáig nem tanulhattak tovább, nem volt szavazati joguk, rengeteg hátrányuk volt, csak azért, mert nők. Ezért is jött létre a feminizmus, aminek volt és van is létjogosultsága. Viszont nem szerencsés csak ezen a szűrőn át látni. Az ember jóval teljesebb, kiszámíthatatlanabb és bonyolultabb, minthogy csak egy látcsőn keresztül nézzük. Mindannyiunkban vannak férfi és női tulajdonságok is. Ezerarcú én. Ahogy Hankiss írja.

– A szakma mind a második, mind a harmadik kötetedet jelentősnek tartja. Tavaly több elismerésben részesültél. Hogyan éled meg a sikert?

– Igazából nem sikerként élem meg. Örömként inkább. A díjak kapcsán pedig zavarban vagyok. És leginkább szorongok. Mindig csak szorongok. Még ilyenkor is.

Karádi Zsolt

Nyolc közelítés Tömörkény István életművéhez *Tömörkény 150. Tanulmányok a 150 éve született Tömörkény István tiszteletére*, Areión Egyesület, Szeged, 2016.

A sokak által félreismert, egyoldalúan megítélt, az utóbbi évtizedekben a kánon peremére szorult szegedi író-klasszikus, Tömörkény István (1866–1917) – teljes egészében máig sem feldolgozott – életművének újraértékelése nem kis feladatot ró a kora modern magyar irodalomtörténet elhivatott művelőire. Ezért is nevezhető fontos vállalkozásnak a Bene Zoltán által szerkesztett *Tömörkény 150* című kötet, amely az író tárca- és novelláirói munkásságát, valamint életművének kulturális örökségét nyolc, szegedi kötődésű kutató újszerű megközelítésében mutatja be. A kiadvány interdiszciplináris jellegére enged következtetni, hogy szerzői között – irodalomtörténészen kívül – történészeket, művészeti írókat, továbbá néprajzkutatót is találhatunk. Tanulmányaik ismeretetését a kötet felépítése szerinti sorrendben végezzük el.

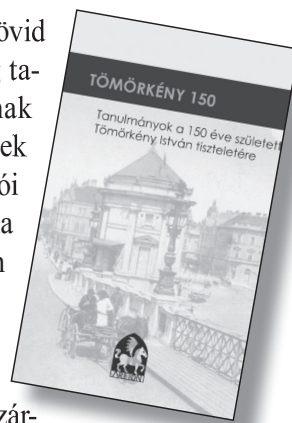
Marton Árpád *Tömörkény utcáin* című, irodalmi érdekű művelődéstörténeti dolgozatában a régi Szeged atmoszféráját úgy idézi fel, hogy közben az író egykori „lábnyomain jár”. A Tömörkény-írásokból rekonstruálható nézőpontok alapján kiválóan érzékelteti a korabeli dél-alföldi miliőt. Elénk tárja a régi szegedi városképet, a házakat, borméréseket, kávéházakat és éttermeket. Mai szemmel beazonosítható módon megismerkedhetünk Tömörkény belvárosi mikrokozmoszával – így a gyógyszertárral, ahol dolgozott, illetve a városi múzeummal, ahol igazgató volt. Mintha az elmúlt idő szegedi kulisszái mögé néznénk. *Tömörkény utcáján* című versében írta Juhász Gyula: „A hangja mint a távoli cimbalom, / Szívembe zöng nyugalmas biztatón. // Szemén megcsillan egy tisztább világ, / Mint jegenyéken túl a délibáb. // Ó drága árnyék, holt, hú cimbor, / Biztass, vezess és el ne hagyj soha!” Marton Árpád mindemellett bemutatja a – Móra Ferenc és Juhász Gyula kezdeményezésére – Tömörkény István személye köré kiépített irodalmi kultusz fő irányait is. A szerző Tömörkény nyomain haladó írását egykorú képekkel hitelesíti.

Bíró-Balogh Tamás az írói dedikációk területén, az irodalomtörténeti kontextusok kutatásában is eredményes filológiai aprómunkát végez. *Pár újabb kötet*

Tömörkény könyvtárából című rövid terjedelmű, de adatokban gazdag tanulmánya Tömörkény Istvánnak dedikált könyveket mutat be (ezek Tömörkény életében még az írói könyvtárhoz tartoztak). Az általa felsorolt kötetek között van olyan könyv is, amelyet az író iránti tiszteletből, halála után, feleségének dedikáltak. Bíró-Balogh a Tömörkény István könyvtárából származó, az írónak szóló dedikációval ellátott könyvek listáját függelékben közli. A lista végén egy ajándékozási bejegyzést tartalmazó könyvet szerepeltet. A Tömörkény saját tulajdonosi bejegyzését hordozó könyvek közül szintén listáz egyet, továbbá az író családi könyvtárából származó könyvek számát is „gyarapítja” egy tétellel. Mindezt alapvetően azzal a céllal teszi, hogy feltárja Tömörkény István írói kapcsolati hálózatát.

Deák-Takács Szilvia *Zipeljük Tömörkényt* című írása, az élményközpontú irodalomoktatásban felhasználható szempontok alapján, a Z- és az alfa-generáció számára, újító szándékkal készült. A hagyományos magyar irodalomtörténeti és a középiskolai „tankönyvi Tömörkény” egészen más, mint az a kreatív Tömörkény-kép, amelyet Deák-Takács izgalmas metodológiai tanulmányában felvázol. Folytatásra felhívó kísérletét fontos lenne minél szélesebb körben alkalmazni, egyúttal alkotó módon tovább is fejleszteni. Összegzőnek szánt gondolatait idézzük: „Az összegyűjtött anyagok folyamatosan bővíthetők, lehetne Google Maps programmal életutat készíteni, Facebook-profil létrehozni, elképzelt csethelyzetet teremteni – azaz nem tekintem lezártnak a projektet, a zipelés nem végleges, az élményközpontú, kreatív tanítás során egészen bizonyosan folytatni, bővíteni, gazdagítani fogjuk az összegyűlt anyagot.”

Tóth Sándor László *Tömörkény István korai írói munkássága a Szegedi Híradóban (1884–1888)* című irodalomtörténeti érdekű sajtótörténeti forrásfeltárását messzemenően érdemes figyelembe vennünk. Főleg akkor, ha Tömörkény István fiatalkori írói munkásságát az alap kutatások irányából értelmezzük újra. Rozgonyi Margit és Ortutay Gyula Tömörkény Istvánnal foglalkozó értekezéseinek, a Juhász Gyula-féle Tömörkény-kultuszt kutató Ilia Mihály eredményeinek, Kispéter András Tömörkény-monográfiájának, valamint Czibor János, Juhász Antal, Péter

László és Lengyel András Tömörkény-kutatásból származó publikációinak is jelentős sajtótörténeti háttere és forrásfeltáró filológiai érintettsége van. Ezekhez Tóth Sándor László tanulmánya még sok értékes részeredményt képes hozzátenni – összefüggésben azzal, hogy az író ifjúkori publicisztikai tevékenységét alapvetően a műfaji sokoldalúság felől közelíti meg.

Diószegi Szabó Pál „*A szomszédban... hát az szocializmus?*” című tanulmánya sajtó- és esztétörténeti témát vizsgál, amikor felidézi a Szántó Kovács János peréről tudósító Tömörkény István alakját. A szerző Tömörkény véleményformálását a megszo-kottnál szélesebb kontextusba helyezi. Rámutat arra, hogy az író nem azonosult azokkal a felszínes interpretációkkal, amelyeket az országos sajtó (így például a Pesti Napló, a Vasárnapi Újság vagy a Budapesti Hírlap) alakított ki az 1894. áprilisi hódmezővásárhelyi agrárrendülésről. Tömörkény tudósításainak középpontjába – a korban szinte egyedülálló módon – azt a rendkívül szerteágazó agrárproblémát helyezte, amelynek a megoldásával sikerült volna a dél-alföldi parasztság integrálása a dualizmus átalakuló társadalmába.

Miklós Péter *Ortutay Gyula Tömörkény-képe* címmel „imázsképződést” vizsgáló tanulmányt közöl. A szerző jó érzékkel hivatkozik a Tömörkényről disszertációt író, s azt 1934-ben kötetben is megjelentető neves néprajzkutató máig érvényes megállapítására: „Ha formai eredményei ma már csak irodalomtörténeti jelentőségük is, parasztlátásának komolysága, szervezete, stílusának súlyos zamata a mai napig élő értékek, melyeknek elkallódását igaz szívvel kellene fájlnunk.” Az egyedien gondolkodó, a prózát impresszionisztikus egyszerűséggel és tárgy-szerűséggel művelő Tömörkényt Ortutay Gyula néprajzi szempontból ihletett íróként jellemezte. Miklós Péter kiemeli és átörökíti Ortutay Tömörkény világképéről alkotott, esztétörténeti összefüggésben is izgalmas értelmezését: „Tömörkény a nagyváros elidegenedésével a vidék személyességét, a polgárság és a munkásság modernítésével a parasztság archaizmusát és romlatlanságát helyezte szembe – az utóbbiakat jelölve meg értéként.”

Meglepő felfedezést tehetünk, ha rátalálunk a kötet egyik legérdekesebb szövegére, Mód László *Tömörkény István és a homoki bor* című írására. Azt eddig is tudtuk, hogy Szeged és környékének ismerete, a tanyai életmódot szervező értékek lelki és tárgyi vonatkozásai sűrűn szerepelnek Tömörkény prózai alkotásaiban. Ám Mód László tovább tágítja ezt a kontextust: „Tanulmányom elsősorban arra keresi a választ, hogy a tárgykörben született alkotásai milyen tapasztalatokból táplálkozhattak, és miképpen tükröződhetnek bennük a korszak gazdálkodási viszonyai? Tömörkény István Hamvas Bélával és Márai Sándorral szemben nem törekedett arra, hogy átfogó igénytel összeállítsa a magyar borok katalógusát. Szereplői egytől egyig a szegedi tanyavilág szőlőbirtokosai, szőlőművelői, akik sajátos természeti feltételek közepette művelték szőlőültetvényeiket, és állították elő boraikat a sivár homoktalajokon.” A bor és a bortermelés tematikája is bevonul tehát a Tömörkénnyel foglalkozó irodalomtörténetbe.

Zsoldos Sándor *Tömörkény és Szeged* című, filológiai ihletésű irodalmi publicisztikája a Tömörkény István művének és munkásságának mai értékelése szempontjából időszerű kérdések nyílt felvetésével zárja a kötetet: „Tömörkénynek máig nincs összkiadása, az életműsorozat 8 kötete válogatás, de (nem-hogy frissített, elavult) bibliográfiája sincs, amiből megtudhatnánk, mi(ke)t is írt, akár csak a szegedi lapokba. Nem tudjuk meg, csak hosszas utánajárás után, milyen írásokat vett föl köteteibe.” Zsoldos jogos óhajt fogalmaz meg, amikor azt írja: „jó lenne újrakezdéssel folytatni a Tömörkénnyel való ismerkedést. Egy új, valóban teljes életműkiadás elindításával.”

A Tömörkény 150 című kötetet, érvényes értékeivel és esetlegességeivel együtt, most akár analitikus igénytel fellépő, szigorú műbírálóként is mérlegre tehetnénk. Ám ezúttal nem részletelemzésre, „csak” könyvismertetésre vállalkoztunk, így ettől el kell tekintenünk. Azt viszont – a kötet alapján is – okkal feltételezhetjük, hogy az értékörző és értékmegújító törekvések, illetve olvasói elvárások változó hullámainak kitett magyar prózairodalomban Tömörkény István összetett mikrokozmosza és írói életműve maradandónak bizonyul.

Bogoly József Ágoston

Az igazságosztó Rózsasándor, avagy „a reményhal meg utoljára...” Bene Zoltán: *Az érdeemes, nemes Rózsasándor kalandjai*, Liget Műhely, 2016.

A recenzió címében olvasható szóvicc („a reményhal meg utoljára”) Bene Zoltán 2016-os Rózsa Sándor-könyvének egyik kulcsjelenetében szerepel. Egy lakoma alkalmával hangzik el, amikor változatos hal-fogásokat tálalnak főhősünk asztalára. E frappáns nyelvi játék is jelzi, hogy a szegedi író a helyi betyár-fejedelem, Rózsa Sándor alakja köré épülő legendák, betyármitológia elemeiből humoros-szatirikus hangvételű, pikareszk történetfüzért hozott létre.

Krúdy Gyula 1923-as Rózsa Sándor-regényéből tudjuk, hogy 1849-ben, amikor a betyárvezér – szabadcsapata élén – belovagolt Szegedre, az ott tartózkodó képviselők egy csoportja szegedi Don Quijoténak nevezte a legendás hőst. E ponton érdeemes fokozottan figyelni az intertextuális összefüggésekre, hiszen a Don Quijote-motívum Bene Zoltán betyárkönyvének is fontos történetformáló tényezője. Már *Az érdeemes, nemes Rózsasándor kalandjai* címadás is egyértelműen Cervantes *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha* című művére utal. De az sem véletlen, hogy Rózsasándor kísérőtársa a Panzasándor névre hallgat. Mi több: a búsképű lovag alakja közvetlenül is feltűnik Bene művében. Panzasándor például többször is róla álmodik. Egy titokzatos gróf, Tegnapi Rézmán alakjában véli felfedezni Don Quijotét, aki sajátos kikapcsolódásában hasissal bódított merénylőkkel akarja megöletni Bécsben a császárt.

A kötet szerves része Török Eszter művészi rajzainak világa is, amely párhuzamosan halad a szöveggel, és ennek megfelelően néhol megidézi Cruz Delgado Cervantes művéből készült rajzfilmjének motívumait is.

A történetfüzér sok-sok satirikus epizódja közül különösen jól sikerült a korabeli – még a polgárháború előtti – „Amerika” ellentmondásos világának bemutatása. Az Egyesült Államokban, ahová – a magyar szabadság ügyének képviseletében – maga Kossuth is ellátogatott, egyfelől a „fémről öntött csapokból, a falból folyik a víz”, másfelől „szénfekete emberek” kereskednek.

A mű álmjeleneteiből nemcsak a XIX., hanem a XV. századi Szeged fontos közösségi tereit is megismerheti az olvasó. Panzasándor álmában megpillantja a középkor végi Szent Dömötör székegyházat, s a benne esküt tevő Hunyadi Jánost. Az epizódot

Bene Zoltán – vendégszövegként – saját korábbi, *Ferde tornyok* című novellájából kölcsönözte. Feltűnik az 1879-es árvíz által sújtott Szeged látképe is, majd, a börtönben raboskodó betyár futurisztikus álma nyomán, Theresienstadt XX. századi zsidó gettója tárul elénk.

A betyárépítők bővelkednek a mesés elemekben. A Szeged környéki alföldi rónaságon megjelennek a veszedelmes délibábok és a lápi szipirtó is, akikkel hősünknek életre-halálra meg kell küzdenie.

A 6. fejezetben a szerző – különös módon – újrakezdi elbeszélését. Ez is mutatja, hogy a kötetben szereplő tizenegy epizód nem alkot egységes szerkezetet; az egyes fejezetek tetszőleges sorrendben olvashatók. Mindez megfelel a kóborlókról írott pikareszk regények egyik legfőbb műfaji jellemzőjének; annak, hogy e szövegek elbeszélés módja hagyományosan alinearás és töredezett. A szerzőnek eredetileg nem is volt célja, hogy történeteiből nagyobb kompozíciót hozzon létre, hiszen első betyárelbeszélését még a Szitakötő folyóirat felkérésére írta.

A párbeszédek népnyelvi stilizálása csak jelzesszerű. A műben a Szegedre egykor jellemző ö-ző nyelvjárás viszonylag ritkán tűnik fel: egyes szereplők és fogadók neve (Tombáczgyerök, Fehérköröszt, Vadembör fogadók) utal e dialektus jelenlétére.

A hatodik fejezettől a „Rózsasándor mivolt” mélyebb rétege is megmutatkozik. Ebben áll a történet újra elmondásának egyedisége is. A kötetnek nem a történeti, „hús-vér” Rózsa Sándor a főhőse, hanem a népi emlékezetben élő és „átmitologizált” hős (ami-re nevének sajátos helyesírása is utal). Rózsasándor újraértékelt donquijotizmusa nem egyszerűen szubjektív örület, belső káprázat, amely folyamatosan szemben áll a kijózanító valósággal. A hős a történet végére „a kizökkent igazság helyretolójának” szerepében lép fel, s így reális ellenpontjává válik az igazságtalanságra, hatalmi önkényre épülő Bach-korszakbeli világ szolamának. Ezt az összefüggést kiemelve ajánlom az olvasó figyelmébe Bene Zoltán betyárkönyvét, illetve a mű 6. fejezetének bevezető sorait: Rózsasándorról „sokan állítják, hogy [...] más kincsére, jószágára áhítózó, a pórnéppel mit sem törődő garázdaként élte az életét. Szerencsére akadnak szép számmal, akik nem dőlnek be az ilyesféle alaptalan híreszteléseknek... Ezek a történetek elsősorban nekik szólnak.”

Diószegi Szabó Pál

Tizenkét stáció a bojtorjással szegélyezett úton Stanko Andrić: *Szimurg – A szlavón élet regénye*, fordította: Szeli Valéria, Magyar Napló Kiadó, 2016.

A család-, mi több: a nemzetségtörténet megírásának szándékával tekintette át a belátható múlt eseményeit Stanko Andrić *Szimurg – A szlavón élet regénye* című munkájában; a kódexek, a levéltári föliók és a családi iratok helyett azonban csak a boldog gyermekkor színterei és csillogó üvegcserepei segítik az emlékezést.

Szlavóniában valahol Eszék, Pozsega, Vinkovce környékén, a Dráva-parti erdők halvány árnyékától takarva, létezik egy sokácok által lakott kis falu, ahonnan a Kapisztrán János sírhelyét őrző távoli Újlak is látható. Ebből a faluból, ilyen környezetből indult a múlt emlékeit föltáró, kalandos útjára a Horvát Történettudományi Intézet idén ötvenéves munkatársa, Stanko Andrić, akit a magyarul is megjelent *Kapisztrán Szent János csodái* (2009) című műve alapján ma már a magyar olvasók is ismerhetnek. A szlavóniai sokác író a Perzsiában Szimurg néven számon tartott, csodatévő, sebeket gyógyító, s a megismerés metaforájaként is szereplő madártól vár segítséget önmaga lényegi meglátásához és népe megismeréséhez. Látszólag hasztalan, hiszen nem jutott messzebbre a gyermekkor szép emlékezetének újratemtésénél, élete mégis új színekkel és fényekkel gyarapodott, hiszen közben lezajlott a boldog hazatalálás nagy-nagy története: lelkében megszületett az otthon emléke.

A paraszti világ jól ismert kellékei, a tyúkól, a pajta, benne a lóistálló, a tehénistálló és a kocsiszín (előtte az égnek meredő kútágással) az Alföld világának is jól ismert kellékei, ám ami egyedivé és sajátossá teszi ezt a falusi környezetet, az a sokác nép színes szokásrendje, hagyományainak gazdag világa. A korhadt kerítés léceinek csúcsára tűzött repedt aludttejes köcsög, a virágmintás porcelánváza, a fényét veszített üvegkorsó és a gyepen szerteszét heverő régi lyukas fazekak azonban egy letűnt falusi gazdaság roncsainak „értékes régészeti leletei”-ként jelennek meg a regényben. A ház mellett egykor kőlabakon állt az a vastag tölgyfadeszkából készült magtár, amelynek emléke keretet ad Stanko Andrić történetének. A gyermeki ártatlanság idején a különleges, levegőbe emelt épület alatt az odahányt törött edények és limlomok között

jó volt négykézláb átmászni. Felnőttként különös jelentőséget kapott a gyermekkori emlék: „Hátunkat az épület aljának támasztva megpróbálunk felegyenesedni, a göré azonban rettenetes, mozdíthatatlan súlyával válaszol. Belegondolni is borzasztó, hogy egyszer csak az egész világ ilyené válik, a könyörtelen mennyezet épphogy csak térd fölöttig ér, és semmi mód, sehol sem tudunk felegyenesedni.” Mert nem lehet felegyenesedni abban a történelmi időben sem, amelynek titkait a regényíró föltárni igyekszik.

Emlékeiben fokozatosan rajzolódik ki egy aránylag jómódú család története, ahol a parasztgazdaságot irányító apa keresztény lapokat járatott, s a nemzeti érzés és öntudat ápolására olyan forrásműveket olvasott, mint amilyenek a Matica hrvatska és a Kršćanska sadašnjost kötetei voltak. A család vallásos életet élt, templomba járt, és nem törődött az „új idők értékrendjével”. A Köztársaság napján Krleža *Lángos vihar* című versét kellett meghallgatni az iskolában: „Utca! / Véres nagy áradat köveid görgesse, gyújtsa! / Átká van az arany-peánnak, / és míg a nők illatos leplet lehánynak, / meztelen istent keresztre kalapálnak.” Ennek nyomán egyszer fölremlenek a partizánvérengzés családi emlékei is. Mindezek ellenére a faluban az élet még a maga ciklikus rendjében zajlott, tavasszal „szólított bennünket a síkság, ez a gazdag élményekkel teli, fényes térség, utazásaink, kalandjaink tágas színtere – mi pedig bátran nekivágtunk, hogy ismét meghódítsuk.” A nyár tikkasztó melegében vaskos növények leveleinek tövéből itták a langyos esővizet, ez volt a Madárkút. Közben „a síkságon a nap lassan, egyenletesen, minden váratlan fordulatot kizárva haladt a maga útján.”

Odahaza a házaikban az évszázados hagyományoknak megfelelően a szobák falait horvát királyok és nemesek képei díszítették, a horvát történelem sorsdöntő pillanatait – fényes koronázásokat, véres csatákat és tragikus lefejezéseket – ábrázoló jelenségekkel. Ezek a részletek adtak önbecsülést és tartást a múltjára felettébb büszke, szlavóniai sokác családnak, ahol különös megbecsüléssel ápolták a dédapa galíciai emlékeit is. „Még a saját népünk törzseit is állhatatlannak tartottuk – jutott el a vallomásig a szerző. – Csakis egyedül mi, szlavóniai sokácok tesztítettük meg népünk úgymond makulátlan esszeneciáját, mi voltunk a néplelek leghitelesebb tükre:

ám gyengeségünk is éppen ebben rejlett (beteges, gőgös hitvallásunk is erről szól), és ez a záloga végső, elkerülhetetlen pusztulásunknak is. A »mi népünk« túlságosan is jóakarátú és jóhiszemű.” Talán ennek a meggyőződésnek kereste a valóságtartalmát a múlt titkait fürkésző ifjú.

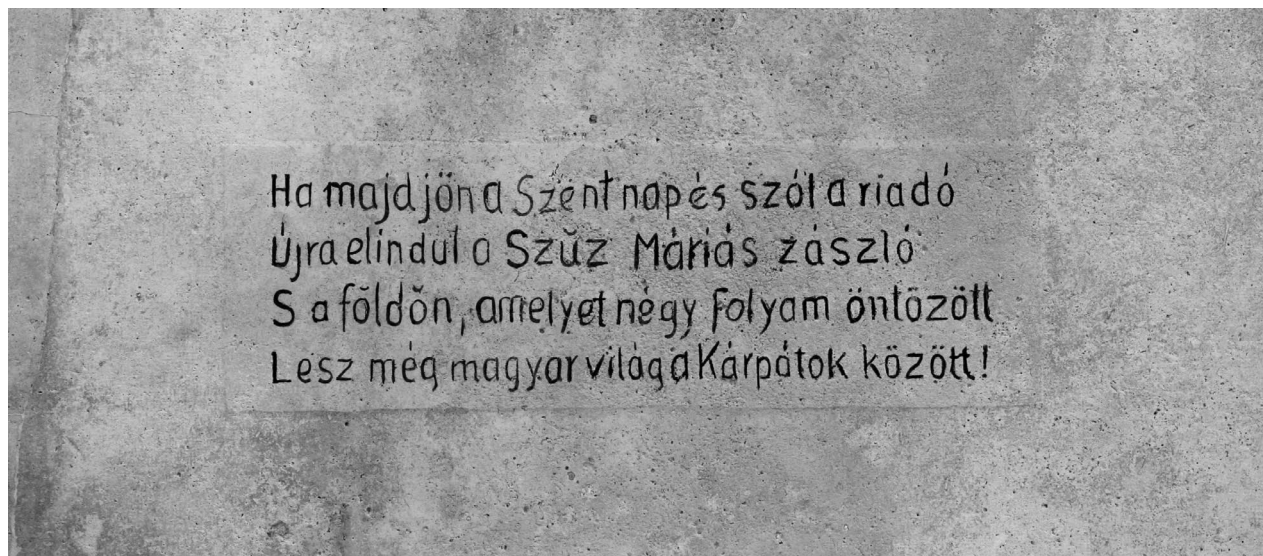
Így adódhatott, hogy egy szép napon a horvát lexikonokba szócikkeket író plébános könyvtárában bogarászva megszületett az ifjúban „a Tudós, az emberiség e sűrű hóse iránti rajongás”. Elhatározta, egyike lesz azoknak, akik az érdektelennek tartott dolgokban előkelő könnyedséggel fedezik fel „a megismerés örömét és a tudás kincsét”. Attól kezdve rabul ejtették őt a múlt emlékei, a könyvek, a régi levelek és tárgyak, az épületek, a mondák, a helyi anekdoták, a babonás történetek és a megőrzött álmok. Körülbástyázta magát a régi szlavóniai városok megsárgult fényképeivel. E történeti emlékek segítettek benépesíteni a vidéket – a szülőföldet – büszke és dacos, római boltívekkel, középkori eredetű várfalak romjaival, elhagyatott kolostorok régen elröppent hangzúgásával, amelynek csöndjébe bármikor beléphetett volna maga a középkori lovag is.

Mindezek azonban *A szlavón élet regényében* a szépen kidolgozott álmvilág kellékei maradnak; a valóságban a büszkének álmodott diadalívek alatt sütőtök színűre festett régi házak elhagyatott udvaraiba lépünk be, „ahol nyomor uralkodik, az udvarokat gyom veri fel, sár lepi el, rég elhullatott tollak úsznak a sötét tócsákon. Ezeket a régi udvarokat veszik körül a bevehetetlen falak, ma már teljesen értelmetlenül, hiszen régóta nincs bennük semmi őrzésre méltó.

A széthullás, a kihálás szembeötlő, szomorú látványa tárul elénk [...], fásult tétlenség a poros zsákok, ócska rongyok, rozsdamarta mezőgazdasági gépek között.” A széthulló szlavóniai sokác családok portáján jár az olvasó, ahol éppen a dédapák birtokai pusztulásának lehet a tanúja, s ahol a hajdan tekintélyes családok méltóságteljesnek nem nevezhető agóniája folyik. „Sokak ajtaján kopogtat a nyomor. Dicső őseink, az eltökélt, felelősségteljes családfők ideje örökre lejárt.” Az egykor boldogabb időket megélt sokác család Mušulin-ága ma az idők hordaléka alatt a siralom völgyében, teljes gazdasági és szellemi hanyatlásban él. Mégis, a családnak *volt* történelme. „Abban különbözöm tőlük – írta regénye záró soraiban Stanko Andrić –, hogy én senki és semmi vagyok. A gyökereim? Belevesznek az erdő sötétjébe.”

Különösen szép elbeszélés a horvát szerző tizenkét stációbba (fejezetbe) szőtt *Szimurg – A szlavón élet regénye* című munkája: kellően színes ahhoz, hogy fényességet támasszon az olvasóban, és kellően rezignált, hogy a nyomában kelt részvét a szlavón táj felé fordítsa a tekintetünket. Ebben óriási szerep jutott Szeli Valériának, aki nemcsak lefordította, de kellő empátiával magyar nyelven újraalkotta e remekművet. Tette mindezt úgy, ahogyan Reményik Sándor a Károli Gáspár emlékezetének szentelt *A fordító* című költeményében megfogalmazta: „Fordítani annyit tesz, mint kötvé lenni, / Valaki mást, nagyobb- bat átkarolva / Félig őt vinni, félig vele menni.” Szép, hogy e versrészlet Stanko Andrić könyvének első lapjára is odakerült.

Mák Ferenc

Gách István: *I. világháborús emlékmű, részlet (Tokod, 1931)*

Ágh István (1938, Felsőiskáz) kétszeres József Attila-, Kossuth-, Radnóti- és Prima-díjas, Balassi Bálint-emlékkardos költő, író, műfordító. A Nemzet Művésze, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. A Hetek alkotójaként indult. 1975-től az Új Írás munkatársa, jelenleg a Hírel főmunkatársa. Legutóbbi kötete: *Elvarázolt ének* (versek, 2017).

Aniszi Kálmán (1939, Magyarokakucs, Románia) esszéíró, szerkesztő, egyetemi oktató. 1971-től 1985-ig a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán oktatott. 1985 és 1990 között a Korunk című folyóirat filozófia és társadalomtudományok rovatának szerkesztője volt. 1991–1994 között a budapesti Zrínyi Kiadó felelős szerkesztője. 2000-től a Kapu című folyóirat könyvszerkesztője, főmunkatársa. Legutóbbi kötete: *Felemás idill* (elbeszélések, esszénovellák, 2018).

Árkossy István (1943, Kolozsvár) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden keresztül a kolozsvári Utunk irodalmi-művészeti hetilap művészeti szerkesztője volt. 1987-ben családjával Budapestre költözött. Számos kiállításon vett részt itthon és külföldön egyaránt. 2018-ban kitüntették a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével, és elnyerte az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Szolnay Sándor-díját. Legutóbbi kötete: *Ablak az égre. Ozsvári Csaba ötvösművészete* (művészeti album, 2017).

Bogoly József Ágoston (1958, Csorna) irodalomtörténész, kultúrakutató. Egyetemi tanulmányait az ELTE-n végezte. Tanulmányai, kritikai írásai, esszéi és versei folyóiratokban és antológiákban jelentek meg. Kutatási eredményeit többszerzős tanulmánykötetekben is publikálta. Önálló kötete: *Ars Philologiae. Tolnai Vilmos és az irodalmi pozitívizmus öröksége* (1994).

Both Balázs (1976, Sopron) költő. 2002-ben végzett a Benedek Elek Pedagógiai Főiskolán. Jelenleg a Soproni Rendőrkapitányságon dolgozik szolgálatparancsnoki beosztásban. Legutóbbi kötete: *Romfalon virágmag* (versek, 2018).

Diószegi Szabó Pál (1974, Hódmezővásárhely) jogász, történelem szakos bölcész és tanár, költő, műfordító. PhD-fokozatát történelemtudományból szerezte 2014-ben. Jelenleg a Délvidék Kutató Központ (Szeged) munkatársa. A Magyar Írószövetség Csongrád megyei Írócsoportjának titkára. Legutóbbi kötete: *Míntha az Idő is tükörbe nézne (100 vers, 2014–2017)* (2017).

Gerstenberg, Franziska (1979, Drezda, Németország) a lipcei Német Irodalmi Intézetben tanult próza, líra és dráma szakon. Két évig az EDIT című irodalmi lap társkiadója volt. Első elbeszélőskötete 2004-ben jelent meg *Wie viel Vögel/Mennyi madár* címmel. Debütálása után több folyóiratnak dolgozott, és antológiákban publikált. Eddig három novelláskötete jelent meg és egy regénye *Spiel mit ihr/Játszz vele* címmel, 2012-ben. Legutóbbi novelláskötete (*So lange her, schon gar nicht mehr wahr/Régen volt, talán igaz sem volt*) 2016-ban elnyerte a Szász Irodalmi Díjat. Jelenleg is Drezdában él.

Hollósi Gábor (1976, Debrecen) történész, jogász. 2014 óta a VERITAS Történetkutató Intézet, tudományos főmunkatársa. A Nemzeti Akkreditáló Testület szakértője, a Magyar Tudományos Akadémia Köztestülete és a Magyar Történelmi Társulat tagja.

Hóvári János (1955, Kiskorpad) PhD, történész, külpolitikai szakértő, orientalista. A MANK Nonprofit Kft. korábbi főigazgatója. 2016-ban a „Zrínyi Miklós – Szigetvár 1566” Emlékbizottság elnöke. A Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének docense. Legutóbbi kötete: *Magyar emlékek Törökországban* (K. Pintér Tamással, 2017).

Iancu Laura (1978, Magyarfalu) József Attila-, Bella István- és Jankó János-díjas költő, író, néprajzkutató. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Néprajztudományi Intézetének munkatársa, a Moldvai Magyarság szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Gerlice* (kisprózák, 2018).

Jánosi Zoltán (1954, Miskolc) egyetemi tanár, irodalomtörténész, a Magyar Napló főszerkesztője, a Kölcsey Társaság elnöke, 2007 és 2015 között a Nyíregyházi Főiskola (2016. jan. 1-től Nyíregyházi Egyetem) rektora volt. József Attila-díjas, legutóbbi könyve: *Oláh János* (monográfia, 2018).

Kalász Márton (1934, Somberek) Kossuth-, József Attila-, Radnóti-, Weöres Sándor-, Prima- és Stephanus-díjas, Gundel-életműdíjas, Balassi Bálint-emlékkardos költő, író, műfordító. A Nemzet Művésze (2016). A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Az Új Írás szerkesztője, 1991–1995 között a Stuttgarter Magyar Kulturális Tájékoztatói Központ igazgatója. 2002–2007 között a Magyar Írószövetség elnöke. A Károli Gáspár Református Egyetem tanára. Legutóbbi kötete: *Ki kap számárkenyeret?* (gyermekversek, 2016).

Kállay Kotász Zoltán (Budapest, 1969), író, újságíró. A Napút Online irodalmi folyóirat főszerkesztő-helyettese. 1990 óta publikál, legutóbbi kötete: *Egy buddhista csódgondnok jegyzeteiből* (álhaikuk, 2017).

Katona Eszter (1976, Szeged) irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének docense. Doktori fokozatot történelemtudományból szerzett 2005-ben; 2017-ben irodalomtudományból habilitált. Kutatási területe: Federico García Lorca munkássága és színházának magyarországi recepciótörténete; a spanyol drámairodalom hazai recepciója a 19. századtól napjainkig. Legutóbbi kötete: *A jövő emlékezete. Polgárháború, diktatúra és emlékezet a kortárs spanyol drámairodalomban* (megjelenés alatt).

Kókai János (1972, Budapest) jelenleg alternatív színházakban dolgozik: dramaturg, drámaíró, rendező, színész. Legutóbbi kötete: *A pusztulás anatómiája* (versek, 2011).

Kopácsy Gergely (1980, Budapest) 2005-ben véget az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, magyar nyelv és irodalom szakon. Öt éven át tanított, többek között Budapesten az angolkisasszonyok gimnáziumában. 2010 óta a közigazgatásban dolgozik, két esztendője a közoktatás fejlesztésében vesz részt.

Ladik Katalin (1942, Újvidék) József Attila-, Kassák- és Babérkoszorú-díjas költő, előadóművész. 1963–1977 között az Újvidéki Rádió munkatársa, 1977–1992 között az Újvidéki Színház színésze. 1993-tól az Élet és Irodalom, majd a Cigányfűró szerkesztője. Legutóbbi kötete: *A víz emlékezete* (versek, 2016).

Ligeti Dávid (1983, Budapest) történész. Jelenleg a Veritas Történetkutató Intézet tudományos munkatársa. Kutatási területe: az I. világháború története, különös tekintettel az Osztrák–Magyar Monarchiára. A *Megosztó kompromisszum. Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából* című, 2018-as tanulmánykötet társszerkesztője volt.

Mák Ferenc (1956, Óbecse) tanár, irodalom- és művelődéstörténész, publicista. 2008 és 2011 között az Aracs című művelődés- és helytörténeti folyóirat főszerkesztője volt. Főbb kutatási területei: a művelődéstörténet kisebbségi vonatkozásai; a délvidéki magyar kisebbség története.

Marosi Gyula (1941, Budapest) 1966 óta publikáló író. 1973-ban a József Attila Kör alapítója, majd titkára. Volt a Mozgó Világ prózarovatának vezetője, majd a Magyar Televízió dramaturgia. József Attila- (1981), Balázs Béla- (1997) és Prima-díjas (2016). Legutóbbi kötete: *Generalisszimusz az Akácfa utcában* (elbeszélések és novellák, 2016).

D. Molnár István (1941, Beregszász, ma: Ukrajna) irodalom- és művelődéstörténész, műfordító. A Debreceni Egyetem nyugalmazott tanára, az MTA doktora. Két lengyel állampótól is kapott kitüntetést (1987, 1999). Legutóbbi kötete: *Kálvinista csepp a katolikus tengerben. A lengyelországi reformátusok és kultúrájuk* (2009).

Muth Ágota Gizella (1953, Vác) műfordító. A Szombathelyi Tanárképző Főiskolán végzett magyar–könyvtár, majd az ELTE-n német nyelv és irodalom szakon, a PhD-értekezését Adalbert Stifterből írta. Cikkei, recenziói és műfordításai magyar folyóiratokban, német nyelvű irodalmi cikksorozata a Neue Zeitungban jelent meg. Legutóbbi kötete: Burkhardt Gorissen: *Szabadkőműves voltam* (műfordítás, 2011).

Nagy Zsuka (1977, Nyíregyháza) költő. A Nyíregyházi Főiskolán és a Miskolci Egyetemen végzett. Középiskolai tanárként dolgozik Nyíregyházán, valamint a Vörös Postakocsi folyóirat munkatársa. A Kölcsey Társaság elnökségi tagja; a Szabolcsi Írók Társaságának titkára. Kaleidoszkóp-, Vörös Postakocsi-, Ratkó József-, Tokaji Íróklub- és Prima-díjas. Legutóbbi kötete: *pigment* (versek, 2018).

Pálincás Mihály (1958, Budapest) történelem-földrajz szakos középiskolai tanár, jelenleg tankönyvszerkesztő. Eddig a Magyar Naplóban és a Napút Online-on jelentek meg írásai, korábban történelmi ismeretterjesztő műveket is publikált. Legutóbbi kötete: *Időzóna* (haikuk, 2015).

Serfőző Simon (1942, Zagyvarékas) Kossuth-, József Attila-, Radnóti- és Arany János-díjas, Ballasi Bálint-emlékkardos költő. A Hetek tagjaként indult. A Napjaink szerkesztője, az Új Holnap főszerkesztője, majd főmunkatársa, 1993-tól a Felsőmagyarország Kiadó vezetője. Legutóbbi kötete: *Semmi sem úgy van* (elbeszélések, 2014).

Tóbiás Krisztián (1978, Zenta, ma: Szerbia) költő, műfordító, szerkesztő. 1997-től vajdasági lapok munkatársa. 2001 óta él Magyarországon. A Sava Babić műfordítói díj alapító tagja, 2014-től a Balatonfüreden megjelenő Tempevölgy folyóirat felelős, 2015-től főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *A Wilkinson penge* (versek, 2017).

Tóth Erzsébet (1951, Tatabánya) József Attila-, Ratkó József- és Babérkoszorú-díjas költő, esszéista. Felsőfokú tanulmányait a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. 1985 óta szabadfoglalkozású író. 1994–1996 között az Élet és Irodalom, 2009–2010 között a Nagyítás szerkesztője. Legutóbbi kötete: *A szálló por, a hulló csillagok* (versek, 2015). (Fényképét Tarján Zsolt készítette.)

Vasadi Péter (1926, Budapest – 2017, Budapest) József Attila-, Kossuth-, Füst Milán-, Arany János-, Stephanus- és Déry Tibor-díjas költő, író, esszéista. A Nemzet Művésze. Közgazdasági munkakörben, majd újságíróként dolgozott. 1967-től az Új Ember és a Vigilia munkatársa volt. Legutóbbi kötete: *A kórus kitart* (válogatott és új versek, 2018).

Vasas Géza tanár, történész 1983-ban végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem-magyar szakán. Azóta gimnáziumi tanárként dolgozik. 2003-ban történettudományból PhD-fokozatot szerzett. 1998 óta publikál művelődés- és politikátörténeti témákban. Több tanulmányt írt Kárpátalja második világháború alatti történetének közigazgatási jogi vonatkozásairól. Asbóth János munkáiból két kötetet is szerkesztett.